

ORPHEUS NOSTER

A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-, vallás- és kultúrtörténeti folyóirata

LATIN-AMERIKA

Bakos Áron
Bakucz Dóra
Élő Csenge Enikő
Fülöp József
Füzi Imola
Horváth Emőke
Lénárt András
Izing Marcell
Lisányi Berta
Mészáros Márton
Miklós Eszter
Nagy Marcel
José Antonio Sánchez Román
Szente-Varga Mónika
Szénási Réka
Tábori Gábor
Tomori Kitty
Tóth Dóra
Tóth Enikő
Zolcsák Attila

KRE

KÁROLI GÁSPÁR
REFORMÁTUS EGYETEM

ORPHEUS NOSTER

Learned Journal of Károli Gáspár University
of The Reformed Church in Hungary, Faculty
of Humanities

A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-,
vallás- és kultúrtörténeti folyóirata

LATIN-AMERIKA – AMÉRICA LATINA – LATIN AMERICA

VIII. ÉVFOLYAM (2016), 4. SZÁM

A folyóirat megjelenését támogatja a Nemzeti Kulturális Alap.

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadó: KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

Felelős kiadó: SEPSI ENIKŐ, a BTK dékánja

Felelős szerkesztő: FRAZER-IMREGH MONIKA

Szerkesztők: FÜLÖP JÓZSEF
NAGY ANDREA
PÉTI MIKLÓS

Szerkesztőbizottság: HEGYI DOLORES
TÜSKÉS ANNA
FABINY TIBOR
FEHÉR BENCE
KURUCZ GYÖRGY
VASSÁNYI MIKLÓS

Német anyanyelvű lektor: SZATMÁRI PETRA
Angol anyanyelvű lektor: JACK CLIFT (University of Oxford)
Francia lektor: TÜSKÉS ANNA

*A megjelentetésre szánt kéziratokat, illetve a megrendeléseket
a következő címre kérjük küldeni: orpheusnoster@googlegroups.com
Authors should submit manuscripts to the email address
<orpheusnoster@googlegroups.com>*

ISSN 2061-456X

Az első borítón:
Kubai nők. Fotó: Tony Hisgett, 2009.

A hátsó borítón:
A szoros és a tágas kapu ábrázolása: Máté 7, 13: „Menjetek be a szoros kapun. Mert tágas az a kapu, és széles az az út, amely a veszedelemre visz...” KÁLVIN *Institutio Christianae religionis* c. művének fedlapján. Kiadó: Antonius Rebulius, Genf 1561.

Augusto Monterroso: Las moscas, Cómo me deshice de quinientos libros
© Movimiento perpetuo, 1972. México, Joaquín Mortiz. Nueva Narrativa
Hispanica
Augusto Monterroso: Traductores y traidores
© Lo demás es silencio (la vida y la obra de Eduardo Torres), 1978. México,
Joaquín Mortiz.

A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte,
felelős vezető Kecskeméthy Péter.
A folyóirat online is olvasható a KRE honlapján: www.kre.hu/portal/index.php/orpheus-noster.html

Introduction¹

Our first Latin America-volume, published in 2014, contained articles, and translations into Hungarian, by our University's Latin America Research Group. This group was formed in Károli Gáspár University of the Reformed Church with the following members: Éva Bánki, Hedvig Bubnó, Izaskun Álvarez Cuartero (Universidad de Salamanca), Emőke Horváth, Andrea Imrei, Viktória Semsey and Miklós Vassányi. The present second Latin America-number is another example of how scholars from different universities and countries can work together, especially if they carry out research in the same field. We are planning to extend this cooperation and publish more volumes about Latin America in the future, helping to examine the history and culture of Latin America in the past and the present times.

Monika Frazer-Imregb
Chief Editor

Bevezető²

Első Latin-Amerika-számunk 2014-ben jelent meg, ez Latin-Amerika kutatócsoportunk cikkeit és fordításait tartalmazta. Ez a csoport a Károli Gáspár Református Egyetemen alakult meg, tagjai: Bánki Éva, Bubnó Hedvig, Izaskun Álvarez Cuartero (Universidad de Salamanca), Horváth Emőke, Imrei Andrea, Semsey Viktória és Vassányi Miklós. Az alábbi, második Latin-Amerika-kötetünk újabb példája annak, miként dolgoznak együtt kutatók különböző egyetemekről és különböző országokból, főként, ha közös területet kutatnak. Terveink szerint folytatni fogjuk a közös munkát, és további számokat adunk ki Latin-Amerikáról, így segítve a kontinens múlt- és jelenbeli történetének és kultúrájának kutatását.

Frazer-Imregb Monika
főszerkesztő

Introducción³

Nuestro primer volumen sobre América Latina fue publicado en 2014, este número contenía los estudios y las traducciones del Grupo de Investigaciones Interdisciplinarias sobre América Latina de la Universidad Károli. Los miembros del Grupo son: Éva Bánki, Hedvig Bubnó, Izaskun Álvarez Cuartero (Universidad de Salamanca),

¹ We would like to thank Emőke Horváth for her help editing this number.

² Köszönjük Horváth Emőkének a szám szerkesztésében nyújtott segítségét.

³ Gracias Emőke Horváth por su ayuda en la edición.

Emőke Horváth, Andrea Imrei, Viktória Semsey y Miklós Vassányi. El segundo volumen de nuestra revista es un nuevo ejemplo para demostrar cómo trabajan juntos académicos de varias universidades y de diferentes países. Tenemos la intención de seguir cooperando y publicar más volúmenes en el futuro, ayudando así la investigación de la historia pasada y actual de América Latina.

Monika Frazer-Imregb
Jefa de redacción

TARTALOM

EMÓKE HORVÁTH

La guerra cristera mexicana y la iglesia católica húngara 9

JOSÉ ANTONIO SÁNCHEZ ROMÁN (UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID)

Buscando un lugar en el mundo: la Sociedad de Naciones y la inserción internacional de América Latina 20

MARCEL NAGY

“Una preciosa margarita arrojada á la voracidad de los cerdos”. La democracia en el pensamiento conservador mexicano decimonónico 34

DÓRA BAKUCZ

Leopoldo Lugones y los orígenes de la minificción palimpséstica en Argentina
Reescrituras del mito de Orfeo y Eurídice 47

LÉNÁRT ANDRÁS

Latin-Amerika a Monroe-doktrína (1823–2013) árnyékában 57

ZOLCSÁK ATTILA

A guatemalai forradalom (1944-1954), mint a periféria forradalma 70

MÓNICA SZENTE-VARGA

Diplomatic relations between Hungary and the Central American countries after World War II 84

MÚHELY

BAKOS ÁRON

Előszó Franz Boas Brit Columbia indiánjai című közleményéhez 98

BAKOS ÁRON, LISÁNYI BERTA, TÓTH ENIKŐ (FORD.)

Franz Boas Brit Columbia indiánjai 102

FÜLÖP JÓZSEF (FORD.)

*Augusto Monterroso három rövid írása: A legyek; Hogyan szabadultam meg
ötszáz könyvtől? Fordítók és árulók* II4

RUBÉN DARÍO: Buda-Pest I23

RECENZIO

SZENTE-VARGA MÓNICA

Horváth Emőke (szerk.): Tanulmányok a Karib térségről, Budapest, L'Harmattan, 2016 .

ÉLŐ CSERGE-FÜZI IMOLA-MIKLÓS ESZTER-SZÉNÁSI RÉKA-TÁBORI GÁBOR-TOMORI KITTI:

Sepsi E.-Nagy J.-Vassányi M.-Kenyeres J., eds., Indigenous Perspectives of North America. A Collection of Studies. Edited with the Assistance of J. Fülöp and J. W. Oberly. Cambridge Scholars Publishing: Newcastle upon Tyne, 2014

BESZÁMOLÓ

BAKOS ÁRON

Beszámoló a II. Latin-Amerika Szimpóziumról – KRE BTK, Budapest, 2015. október 30. .

FÜLÖP JÓZSEF – MÉSZÁROS MÁRTON – TÓTH DÓRA

A KRE BTK-n lezárult a Nemzeti Tehetség Program 2015/2016-os pályázata

Pető László–Izing Marcell

Beszámoló a Losonczi Péter-emlékkonferenciáról

SZÁMUNK SZERZŐI

BAKOS ÁRON MA (1988), PhD-hallgató, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet

BAKUCZ DÓRA PHD (1977), irodalomtörténész, PPKE BTK

ÉLŐ CSENGE ENIKŐ (1992), BA-hallgató, KRE BTK Szabadbölcsészet és Művészet-tudományi Tanszék

FÜLÖP JÓZSEF PHD (1979), germanista, esztéta, KRE BTK Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Szabadbölcsészet Tanszék, LFZE Egyházzene Tanszék

FÜZI IMOLA (1992), BA-hallgató KRE BTK Szabadbölcsészet és Művészettudományi Tanszék

HORVÁTH EMŐKE PHD (1958), történész, Miskolci Egyetem BTK Középkori- és Kora Újkori Történeti Tanszék

LÉNÁRT ANDRÁS PHD (1984), hispanista, SZTE BTK Romanisztika Intézet, Hispanisztika Tanszék

IZING MARCELL (1992), MA-hallgató, KRE BTK Anglisztika Intézet

LISÁNYI BERTA MA (1991), vallástudós, KRE BTK

MÉSZÁROS MÁRTON PHD (1977), irodalomtörténész, KRE BTK MNYIKI Irodalomelmélet Tanszék

MIKLÓS ESZTER BA-hallgató (1991), KRE Művészettudományi és Szabadbölcsészeti Intézet

NAGY MARCEL PHD (1967), tudósító, EFE Spanyol Hírügynökség

JOSÉ ANTONIO SÁNCHEZ ROMÁN PHD (1971), historiador de América Latina, Universidad Complutense de Madrid

SZENTE-VARGA MÓNIKA DR. HABIL. (1975), latinamerikanista, NKE Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar, Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszék

SZÉNÁSI RÉKA (1993) BA-hallgató KRE-BTK Szabadbölcsészet és Művészettudományi Tanszék

.....

TÁBORI GÁBOR (1989) BA-hallgató, KRE BTK Szabadbölcsészet és Művészettudományi Tanszék

TOMORI KITTI (1988) BA-hallgató KRE BTK Szabadbölcsészet és Művészettudományi Tanszék

TÓTH DÓRA MA (19) KRE BTK Dékánhelyettesi Hivatal

TÓTH ENIKŐ MA (1990), vallástudós, KRE BTK

ZOLCSÁK ATTILA PHD-hallgató, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tudományok Doktori Iskola

EMŐKE HORVÁTH

La guerra cristera mexicana y la iglesia católica húngara

Podría parecer un tanto sorprendente que a principios del siglo XX la llamada guerra cristera, que se producía en tierras tan distantes como México, tuviera ecos tan vivaces dentro de los círculos eclesiales y políticos de Hungría. Anteriormente, la élite política húngara dirigía más su atención a zonas circundantes, al frente de su interés estaban principalmente los estados europeos o vecinos, por lo que es peculiar que los acontecimientos mexicanos hayan recibido tanta atención. Este interés también llamó la atención de otros investigadores en el pasado, autores húngaros ya han escrito sobre el tema varios estudios, tratando de dibujar una visión general de los ecos locales generados por la primera etapa de la rebelión¹, o la evolución de la relación entre México y el Vaticano, o entre México y Estados Unidos², mientras que otro estudio esbozó los vínculos de la guerra cristera y la revolución mexicana³.

La rebelión cristera se produjo en dos oleadas, la primera etapa se desarrolló en el período 1926-1929, luego en 1932 el conflicto volvió a resurgir en distintas zonas de México.

Desde el punto de vista de la determinación de las causas que originaron la guerra cristera, la investigación demarcó como elementos primordiales las medidas estatales adoptadas en contra de la iglesia católica mexicana, así como

La bandera de los Cristeros

Descargado de: <http://op54rosary.ning.com/profiles/blogs/viva-cristo-rey-photos-of-the-cristeros>

¹ Mónika SZENTE-VARGA: „El reflejo de la primera guerra cristera de México en Hungría”. *Acta Hispanica*, Tomus VII, Szeged, 2002, 119–135.

² Katalin BODÓ: „A cristero felkelés nemzetközi megítélése”. *Külügyi Szemle*, 2008 otoño, 166–173.

³ Gyula HORVÁTH: „La revolución mexicana y la guerra cristera”. *Iglesia, religión y sociedad en la historia latinoamericana (1492–1945)*. Tomo IV, Szeged, 77–86.

las disposiciones anticlericales de la Constitución publicada en 1917. Los autores católicos a su vez resaltaron dentro del movimiento la función de liderazgo de la iglesia y del clero⁴. Jean Meyer, reconocido experto del tema, al contrario, identificó como origen de la rebelión la población rural, ya que según sus cálculos, durante la rebelión 3500 párrocos huyeron de sus parroquias a las ciudades y sólo resistieron 110 en sus parroquias rurales⁵. Matthew Butler cuestionó el número de clérigos enunciado por Meyer, más aún, lo consideró erróneo, ya que en su opinión solo en Michoacán servían tantos sacerdotes, aunque no respaldó su afirmación con ninguna explicación, ni datos, dificultando así su aceptación como fidedigna⁶. A pesar de las diferencias, todas las interpretaciones consideraron como suya la fórmula inicial: que el elemento central de la resistencia popular era la religión. En contraste, las actuales interpretaciones del movimiento cristero, en vez del carácter religioso, resaltan principalmente los aspectos socio-económicos de la cuestión.⁷ En mi trabajo no quiero comentar las interpretaciones de la naturaleza de la guerra cristera, sino deseo analizar la resonancia oficial originada en la iglesia católica húngara. Busco la respuesta a cómo pudo tener tan fuerte resonancia en la comunidad católica de un país lejano del Europa del Este, que tradicionalmente no tuvo relaciones intensas y constantes con México, o sea, no formaba parte central del pensamiento político-cultural húngaro. En la aproximación a la cuestión yo también parto de que la resistencia mexicana se formó como consecuencia de las medidas adoptadas por el gobierno en relación a la religión, así en mi análisis me concentro en las cuestiones relacionadas con la iglesia católica.

En parte, se puede considerar natural que la iglesia católica en forma universal adopte en cualquier parte del mundo solidaridad con los correligionarios que sufren persecución, o abuso. Por otra parte, la medida y fuerza de la solidaridad solía estar en estrecha correlación con la reciprocidad de las relaciones entre las zonas geográficas y las culturas dadas, justamente por esto la reacción húngara puede considerarse mucho más fuerte de lo esperado. Sin embargo, la iglesia católica húngara y la comunidad de creyentes no se encontraban solas al condenar la posición anticlerical del Gobierno de Calles, numerosos países europeos, entre ellos Italia, Bélgica, España, se unieron a la interpretación similar de la situación mexicana, el Vaticano, lógicamente, reaccionó en forma sensible.⁸ (El asunto del Vaticano lo retomaré más adelante.) Los artículos de prensa europeos en su totalidad resaltaban el aspecto religioso de la Cristiada, lo que también se puede decir de la prensa

⁴ Antonio DRAGON: *Vida Intima del Padre Pro*. Mexico City, 1951; Fernando González, „Anacleto González Flores: Entre el Rechazo de la Violencia y la Exaltación del Martiri” Carlos Martínez Assad (ed.), *A Dios lo que es de Dios*. Mexico City, 1994, 331–357.

⁵ Jean MEYER: *La Cristiada*. 3 vols. Ciudad México, 1973, 1 vol. 9, 41–42, 48–49.

⁶ Matthew BUTLER: „Keeping the Faith in Revolutionary Mexico: Clerical and Lay Resistance to Religious Persecution, East Michoacán, 1926–1929”. *The Americas*, vol. 59, num. 1, July 2002, 9–32, 10.

⁷ Jennie: PURNELL: *Popular Movements and State Formation in Revolutionary Mexico: The Agraristas and Cristeros of Michoacán*. Durham, 1999, 134–178, 184–191.

⁸ Katalin BODÓ obra citada 169.

húngara. Los artículos de prensa húngara recogidos por Mónika Szente-Varga sobre el movimiento cristero, se publicaron principalmente en la prensa católica y más en los órganos del orden jesuita, por ejemplo *A Szív* (El Corazón), *A Hírnök* (El Herald), *Magyar kultúra* (Cultura Húngara) así como también los diarios de orientación política conservador-cristiana (por. ej.: *Nemzeti Újság* (Periódico Nacional), *Új Nemzedék* (Nueva Generación)).⁹ La excepción fue *Az Est* (La Noche) diario independiente y conocido por la fiabilidad de sus noticias. Según los datos recogidos se ve claramente que por parte de otros grupos cristianos e iglesias – principalmente la greco-católica del cual por su antecedente eclesial también se hubiera podido esperar solidaridad – no se pudo apreciar ni la más mínima señal de compasión o, al menos, es lo que muestran, los escritos contemporáneos. A parte de la resonancia en la prensa, los autores católicos conmemoraron las luchas mexicanas en obras literarias, y hasta se hizo una obra de teatro sobre el tema.¹⁰

A consecuencia de la reacción “oficial” de la Iglesia Católica, Jusztinián Serédi, arzobispo de Esztergom, jefe de la iglesia católica húngara, ordenó que el 1 de agosto de 1926 todos los sacerdotes de las iglesias católicas informaran sobre los acontecimientos mexicanos en la misa y oraran por los creyentes mexicanos. En 1927 Serédi declaró el tercer domingo de Adviento como día mexicano, para que uniéndose a las comunidades católicas del resto del mundo, en nuestro país también se rezara por los devotos mexicanos. Al siguiente año, el 19 de febrero se celebró un evento de mayor escala en Budapest, donde personajes eclesiales y políticos dieron discursos. Por parte de la iglesia católica tenemos que resaltar entre los participantes a Jusztinián Serédi y Béla Bangha. Unos días más tarde Bangha informó sobre el estado de los acontecimientos mexicanos en el Parlamento y obtuvo tanto éxito con su presentación que el 22 de marzo tuvo que repetirla. Los acontecimientos enumerados también demuestran que la iglesia católica oficialmente seguía con atención extraordinaria la guerra cristera.¹¹ ¿Qué es lo que pudo motivar la iglesia para prestar tanta atención? En mi opinión, tenemos que resaltar tres elementos al respecto: 1. el papel de la Santa Sede, 2. los previos acontecimientos políticos húngaros, precisamente el surgimiento de la República Soviética Húngara, y 3. las preferencias y motivaciones personales de Jusztinián Serédi.

La posición de la Santa Sede tras las luchas independentistas en América Latina se debilitó considerablemente. Es un hecho conocido que durante el período posterior al logro de la independencia del subcontinente se originó un estado de *shock* dentro de la iglesia católica. Sin embargo, la situación completamente nueva, fue generada no solo por la formación de los nuevos Estados, sino conjuntamente con la madre patria, ya que hasta finales de 1830 España no estaba dispuesto a reconocer la independencia de las colonias y exigía al Vaticano que le reconocieran el derecho

⁹ Mónika SZENTE-VARGA obra citada 122–123.

¹⁰ Berta GÖMÖRI: „A mexikói hősök”. In: *A mi Színházunk*, Rákospalota, 1931. 94. tom. Es una obra teatral juvenil; Bangha, Béla: *Guadalupe*. Budapest, 1929.

¹¹ Mónika SZENTE-VARGA obra citada 122–123.

de *ius patronatus*, o sea las competencias en cuestiones eclesiales latinoamericanas, principalmente en los casos de nombramientos del alto clero. Con esta obstinación, imposibilitaron por completo la situación del alto clero, lo que condujo a que cargos de obispos y arzobispos quedaran sin ocupar durante años. Durante el siglo XIX la iglesia latinoamericana se ocupaba en elaborar la formación de las relaciones políticas con los nuevos Estados, la organización de su sistema financiero, la modificación de su papel dentro del sistema educativo, cuestiones sobre los bienes de la iglesia, registros eclesiásticos y del monacato, o sea, en asegurar su continuidad futuro?. Este período podemos definirlo como el de la incertidumbre de la iglesia, o de su “guetización”, empleando las palabras de Karl M. Schmitt, que va seguido por la etapa de la solidificación de su sistema institucional.¹²

Los artículos de las constituciones de los nuevos estados latinoamericanos que seguían las tradiciones españolas y estadounidenses determinaron la separación de la Iglesia del Estado, además, trataron de reducir la posibilidad de reconstitución de la formación de nuevos sacerdotes, y con la disolución local de órdenes religiosas la práctica evangelizadora también sufrió un revés. Quizás fue en México donde reaccionaron más vehementemente en contra de la Iglesia. Más allá de lo redactado en la Constitución de 1917 de México sobre tratar de separar el Estado y la Iglesia, basándose en la ideología liberal, se puso como objetivo restringir por completo a un segundo plano las funciones de la Iglesia Católica y la religión misma. Según esto, uno de los factores más importantes fue la cuestión de las escuelas religiosas (artículo 13).¹³ Quisieron erradicar por completo la religión de las escuelas estatales, por lo que solo dejaron la educación religiosa en las instituciones educativas de enseñanza secundaria privadas. Los sacerdotes fueron degradados a ciudadanos de segunda categoría, quienes no disponían del derecho de voto y se les restringió la libertad de reunión. El artículo 24 de la Constitución prohibió cualquier acto religioso fuera de las iglesias, o sea quiso hacer “invisible” las ceremonias religiosas y quiso mantener a la Iglesia bajo el control del poder, incluso dentro de los muros de los templos. Nacionalizaron los cementerios católicos en la época de Juárez y en varios casos quemaron los templos, convirtieron las iglesias abandonadas en museos, edificios de bomberos o garajes. También sacaron de las manos de la Iglesia los registros y los casamientos. Nacionalizaron las propiedades eclesiales, incluyendo las parroquias, y declararon que solo personas nacidas en México podían ser sacerdotes. Con la subida al poder de Elías Calles (1924-1928) empeoró más aún la relación Estado e Iglesia, Calles cuando todavía era un maestro formuló sus ideas sobre la Iglesia. Como Gobernador de Sonora expulsó los sacerdotes de la provincia (1916). En 1923 prohibió la propuesta del arzobispo José Mora y del Río de celebrar una fiesta religiosa laudatoria de Cristo. A pesar de ello, el Nuncio Papal, Mon. Ernesto Filippi prosiguió con la preparación de la ceremonia, por lo que Calles lo expulsó del país y

¹² Karl SCHMITT (ed.): *The Roman Catholic Church in Modern Latin America*. New York, 1972. 3–27.

¹³ Constitución política de los Estados Unidos Mexicanos, Lunes 5 de febrero de 1917 .<http://www.juridicas.unam.mx/infjur/leg/consthist/pdf/1917.pdf> (letöltve: 2014. június 5.)

se dedicó cada vez más a poner en marcha los artículos anticlericales de la Constitución. En julio de 1926 promulgó la Ley Calles, a la que el obispado mexicano, como respuesta, en una carta pastoral declaró que se resistiría a las medidas anticlericales formuladas en los artículos de la Ley.¹⁴

El conflicto empeoró por completo la relación con la Santa Sede. El Papa, Pío XI promulgó dos Encíclicas que trataron las cuestiones mexicanas. Primero, el 18 de noviembre de 1926 el *Iniquis afflictisque* en el que repasó la situación de la Iglesia mexicana, en especial la Constitución de 1917 y a su artículo 130.¹⁵ Según la opinión del Papa, la Consti-

Plutarco Elías Calles Descargado de: https://en.wikipedia.org/wiki/Plutarco_El%C3%ADas_Calles

tución como resultado de la separación del Estado y la Iglesia se dedicó deliberadamente a la imposibilitación y destrucción completa de la Iglesia. Pío XI consideraba que las leyes del presidente Plutarco Elías Calles promulgadas unos cuantos meses antes y que impedían el ejercicio de la vocación sacerdotal, la celebración de misas y demarcó una dirección más intolerante a tomar con relación a la Iglesia, eran más desfavorables que el espíritu de la Constitución misma. Según las ideas de Calles, en algunos Estados solo permitirían la labor de un obispo, a los demás los deportaban o los arrestaban. La Encíclica resaltaba expresamente aquellas organizaciones laicas religiosas – *Caballeros de Colón*¹⁶, *Asociación Católica de la Juventud Mexicana* (ACJM¹⁷), *Unión Femenina Católica Mexicana*, – las que aparecieron como efecto

¹⁴ María Alicia PUENTE LUTTEROTH: *Movimiento cristero: una pluralidad desconocida*. México, D.F., 2002, 94–106.

¹⁵ *Iniquis afflictisque* kezdetű enciklika szövege: http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_18111926_iniquis-afflictisque.html (consulta realizada el 05-06-2014)

¹⁶ Fue la organización benéfica de los varones católicos, que se fundó en 1882 en EE.UU. (New Haven, Connecticut), La organización se comprometió por la labor de ayudar a las familias y a los desamparados. Su zona principal de funcionamiento se observa en América del Norte y Latinoamérica, a su vez el Lejano Oriente. Para 1990 el número de miembros se calculó en 1.4 millones.

¹⁷ Lo creó un sacerdote jesuita, Bernardo Bergöend para organizar la juventud católica.

del movimiento *Actio Catholica*, funcionaban a base de las asociaciones eclesiales y abiertamente y con determinación reflejaban su aversión hacia la política eclesial del Gobierno. La ACJM se destacó de los demás por ser la más aguerrida, lo que seguramente debido a la edad promedio de sus integrantes, más de ochocientos murieron durante la Cristiada. Esta parte de la Encíclica confirma qué tan violento y sacrificado fue la lucha por parte de los laicos por la Iglesia y por sus representantes, y qué tanto valoraba esto la Santa Sede. En su fase inicial, el Papa solo trató el tema en modo de reconocimiento.

Pío XI en otra carta encíclica de tema similar, seis años más tarde (*Acerba Animi*, 29 de septiembre de 1932¹⁸) después de recordar los antecedentes, describe la formación del *modus vivendi* creado en 1929 entre la Santa Sede y el Estado Mexicano, cuyo resultado fue que ya no lucharon abiertamente contra la Iglesia. Desde 1930 la Santa Sede envió un delegado apostólico a México, quien daba al obispado instrucciones adecuadas.¹⁹ El siguiente año, un acontecimiento inesperado perturbó la relativa tranquilidad. En el estado de Veracruz se promulgó un nuevo reglamento en el que sólo se autorizaba ejercer el ministerio a un sacerdote por cada 100.000 habitantes, lo que significaba que para este Estado de 1.100.000 habitantes solo hubiesen podido ejercer 11 sacerdotes, mientras que en Veracruz existían 2000 templos. El arzobispo Ruiz y Flores, delegado apostólico expresó que los sacerdotes recibieron las instrucciones de permanecer en sus lugares y a su vez se dirigió al Presidente de la República para revocar el reglamento, y la población católica también entregó una petición de similar contenido. Contra el Gobernador de Veracruz, Adalberto Tejeda no se tomó ninguna medida por parte del Gobierno, el Senado y los Representantes a su vez aseguraron su apoyo moral a Tejeda, lo que fue bienvenido por varios gobernadores quienes a su vez decretaron tomar medidas similares.²⁰ La Encíclica instigó a los representantes de la Iglesia y a los creyentes también para protestar contra la situación surgida por los hechos descritos. La Encíclica originó una severa tensión en las relaciones entre la Santa Sede y México. El Presidente Ortiz Rubio y el Gobierno mexicano protestaron por ello, considerando su publicación como intervención en los asuntos internos de su país, amenazando al Vaticano con cerrar las iglesias en las que los sacerdotes se atengan a las instrucciones de la Encomienda. La Santa Sede también protestó por la reacción mexicana, por lo que como respuesta y bajo vigilancia de tres detectives enviaron por avión al delegado Ruiz y Flores a Texas.²¹

En su totalidad, se puede afirmar que tras los efectos originados por la Revolución Mexicana en los cambios políticos, la relación del Estado y la Iglesia empeoró

¹⁸ Acerba Animi, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29091932_acerba-animi.html (letöltve: 2014. június 5.)

¹⁹ MOL K 63^o163. 1932-19/1 – Informe de György Barcza, embajador extraordinario y ministro plenipotenciario para el Ministro de Relaciones Exteriores Endre Puky, el 6 de octubre de 1932.

²⁰ MOL K 63^o1931-19/3 – Informe al Ministro de Relaciones Exteriores, Gyula Károlyi sobre las nuevas corrientes anticlericales en México.

²¹ MOL K 63^o1932 – 19/1

en tal grado que la Santa Sede, con tendencia a buscar compromiso, tuvo que tomar medidas más drásticas. Alude a la gravedad de la situación que se emitieron dos encíclicas respecto al tema, y como herramientas de ejercer presión eclesial las asociaciones católicas de otros países fueron incluidos como apoyo para los hermanos devotos mexicanos. Como manifestación de su identificación completa con los objetivos y herramientas de la Santa Sede, la Iglesia católica húngara y su dirigente Jusztenián Serédi apoyaron fielmente las ideas papales, ya he mencionado previamente varias muestras de ello.

En mi opinión, la mayor sensibilidad de la Iglesia católica húngara por los acontecimientos mexicanos pudo haber estado motivada también por los previos cambios políticos locales acaecidos. Antes de revisar este aspecto, no es de menos interés analizar la estructura confesional de Hungría entre 1910-1931, porque con la ayuda de estos datos, se puede demostrar claramente el peso de la religión católica dentro de la sociedad húngara. Con respecto a la distribución confesional de la población en la época podemos contar con los datos de dos censos, de esta manera se hace posible analizar bastante bien si hubo algún cambio en la proporción de los cultos con los cambios territoriales que sufrió Hungría. Como consecuencia del Tratado de Versalles, al finalizar la Primera Guerra Mundial, nuestro país perdió dos terceras partes de su terreno y casi la mitad de su población. Surge así la pregunta si estos cambios tuvieron o no algún efecto en el mapa confesional del país.

Distribución confesional según último censo antes de Trianon en 1910

Religión	Proporción
católico	60,3% (católico romano 49,3%, 11% greco-católico)
reformado	14,3%
ortodoxo	12,8%
evangélico	7,1%
israelita	5%
unitario	0,4%

Distribución confesional según primer censo después de Trianon en 1920

Religión	Proporción
católico	66,1% (católico romano 63,9%, 2,2% greco-católico)
reformado	20,9%
evangélico	6,2%
ortodoxo	0,6%
israelita	5,9%
otros	0,2%

fuentes: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/171.html>

A base de los cuadros, se puede determinar con facilidad qué profundos fueron los cambios ocasionados en las distribuciones confesionales por la reorganización territorial y poblacional. El objetivo de nuestro trabajo no es el análisis detallado del tema, sino solamente nos gustaría tratar la cuestión de la proporción de los católicos. Su número completo muestra un incremento del 6%, pero es más significativa la cuestión del cambio en la proporción de católicos romanos y greco-romanos. El número de católicos romanos se incrementó en casi un 15% con respecto a los datos anteriores, mientras que los greco-católicos descendieron drásticamente, debido a que vivían principalmente en la zona transilvana anexada a Rumanía. Considerando los datos, se hace evidente que los católicos no solo conservaron, sino gracias a los cambios de las fronteras incrementaron su número, haciendo incuestionable su liderazgo dentro de la sociedad.

Después de la Primera Guerra Mundial, como consecuencia de la ola revolucionaria que barrió Europa, en 1918 el sistema político cambió totalmente en Hungría. Como efecto de la guerra, separándose de la Monarquía Austro-húngara, el país se transformó en un estado autónomo y su forma de estado – por primera vez en su historia – se consolidó como república. Los obispos católicos húngaros confirmaron su apoyo al nuevo sistema político, esta convicción la demostraron varios en artículos de prensa, así como también las iglesias protestantes.²² En esta situación, la Santa Sede declaró terminado el *ius supremi patronatus*, ya que este estaba vinculada a la persona del rey, quien anteriormente podía extender su supervisión sobre casi todos los campos de la Iglesia – asuntos económicos, personales, y organizacional.²³ Esto a su vez, también significó que la Iglesia católica ya no podía esperar el apoyo del rey, su principal defensor. Considero la reacción positiva del obispado más como un paso para asegurar su espacio y lugar, como manifestación de la intención de colaboración con el nuevo poder, más que una voz genuina de entusiasmo. En tal situación, mas bien la comprensión, el sentido común y no el entusiasmo habrán dictado las líneas de bienvenida, ya que varios factores de incertidumbre pendían sobre la Iglesia Católica. Esto naturalmente no significa que no hubiese en la iglesia, en especial en el bajo clero, quienes apoyasen por convicción el nuevo sistema de gobierno. El asunto de la ley de patronato supremo no llegó a calmarse, ya que según el entendimiento del nuevo Estado, este derecho le correspondía al Presidente de la República y a su Gobierno, y para conseguirlo solicitaron al Nuncio Papal, Teodoro Valfré di Bozo, que intercediera.²⁴ En materia del *ius patronatus*, en general, solían considerar como punto más importante el derecho de nombramiento de los obispos, por lo que todo poder político trataba de conseguirlo o

²² Como ejemplo se puede mencionar: Béla Bangha: *La victoria de la democracia* en Magyar Kultúra, en el número publicado el 20 de noviembre de 1918. El obispo de la iglesia reformada húngara, László Ravasz también dio la bienvenida a los cambios (*Bienvenida*, Református Szemle.)

²³ Véase István SZABÓ: „A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború közötti Magyarországon”. In: *Iustum Aequum Salutare*, VI.2010/1, 103–117.

²⁴ Tivadar Batthyány: Beszámolóm. Budapest, sf. I–II, II 195–196.

conservarlo. Pero a la Primera República Húngara no le quedó suficiente tiempo para resolver la cuestión, porque con la radicalización de la situación política se formó una nueva forma de poder el 21 de marzo de 1919, la República Soviética Húngara, que arrasó con las iniciativas del Gobierno anterior y trajo cambios de tipo soviético en la política.

La República Soviética Húngara quiso realizar la completa separación de la Iglesia del Estado, en este sentido declararon que consideraban las congregaciones religiosas como asociaciones privadas, revocaban el apoyo estatal, a su vez, temporalmente siguieron abonando los salarios de los sacerdotes.²⁵ Nacionalizaron las escuelas religiosas, cancelaron la educación religiosa, se tuvo que retirar toda imagen religioso de los colegios. Confiscaron las propiedades de la Iglesia, solo dejaron los edificios necesarios para las prácticas religiosas, o sea, los templos y los útiles necesarios para las celebraciones religiosas; las bibliotecas y archivos eclesiales pasaron a ser supervisados por el Estado.²⁶ Muchos sacerdotes, principalmente de provincia, fueron detenidos bajo cargo de actividades en contra del régimen, incluso llegaron a ser ejecutados nueve sacerdotes y una monja. En esta época empezaron a formarse las bases de la autonomía católica, las organizaciones parroquiales, lo que fue apoyado por el primado János Csernoch, pero cuyo trabajo sería finalizado por su sucesor. Tras la caída de la República Soviética Húngara, la Iglesia recupera sus posesiones, colegios, propiedades y su función desempeñada dentro de la sociedad húngara, pero la época dejó sus huellas imborrables en los representantes de la Iglesia Católica.

Según lo descrito, se puede notar que el clero húngaro estaba al tanto cuales eran las dificultades que tenían que afrontar sus hermanos mexicanos. Los acontecimientos del pasado sobrevivían en sus recuerdos

Jusztinián Serédi

Descargado de [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/96/](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/96/Jusztini%C3%A1n_Cardinal_Ser%C3%A1di%2C_archbishop_of_Esztergom.jpg)

[Jusztini%C3%A1n_Cardinal_Ser%C3%A1di%2C_archbishop_of_Esztergom.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/96/Jusztini%C3%A1n_Cardinal_Ser%C3%A1di%2C_archbishop_of_Esztergom.jpg) (consulta realizada el 05-06-2014)

²⁵ Véase A Tanácsköztársaság és az egyházak. Descargado de: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/247.html> (consulta realizada el 07-06-2014); László Vaskó: „A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság iskolapolitikája megyénkben”. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve. 5.sz. 1978, 103-123.

²⁶ Ordenamientos núm. 22/1919 y 29/1919

y las experiencias personales seguramente los volvía más sensibles y comprensivos, y quizás más solidarios con sus correligionarios.

Finalmente, tenemos que analizar brevemente el personaje de la cabeza de la Iglesia Católica Húngara, Jusztinián Serédi.

Serédi proviene de una familia humilde, su padre fue techador, pero su hijo recorrió una carrera eclesial y jurista canónico.²⁷ Como jurista canónico se considera como una eminencia en su época, no solo en Hungría, sino en la Santa Sede, donde también notaron su talento. Desde 1908 participa en el trabajo de la Comisión Codificadora del nuevo *Codex Iuris Canonici* (CIC) y con breves ausencias, hasta la finalización de la obra (1917) forma parte de la Comisión, a parte, dicta clases de derecho canónico e historia del derecho en la Universidad de San Anselmo y en la Escuela de Archivística Vaticana. Entre 1920 y 1927 vuelve a vivir en Roma como procurador de la orden benedictina y consejero de derecho canónico de la embajada húngara en el Vaticano. En noviembre de 1927, lo nombran arzobispo y un par de semanas después recibe el título de cardenal, luego en enero del siguiente año lo invisten en su cargo en Esztergom.²⁸ Según sus datos biográficos, se puede deducir que Serédi disponía de muy buenos contactos en Roma, como con el también jurista canónico Pietro Gasparri, cardenal Secretario de Estado – el hombre de confianza del Papa –, quien apreciaba sus conocimientos profesionales, en los cuales se apoyó durante todo el proceso de codificación. En 1919, con respecto a los acontecimientos revolucionarios húngaros al final de la Primera Guerra Mundial, los que previamente ya analicé, llamaron a Serédi a Roma para que brindara un informe sobre la situación húngara, a parte, también tomaban en consideración sus recomendaciones al nombrar obispos. Obviamente, más allá de la persona de Serédi también influyó que él era el agente de los asuntos húngaros en Roma. Su compromiso con la Santa Sede creció al obtener el cargo de primado, a pesar que el Gobierno húngaro prefería designar a esta dignidad a Lajos Szmrecsányi, arzobispo de Eger, luego a Gyula Glattfelder obispo de Csanád. Pero Gasparri vio como más conveniente para la labor a Serédi y se empeñó hasta el final por su persona, en contra del gobierno húngaro. Con el apoyo de Serédi, el Vaticano quiso conseguir vigencia a sus visiones políticas y al nuevo derecho canónico, pero Gasparri apreciaba sinceramente las cualidades del jurista canónico húngaro. En resumen, podemos afirmar que Hungría en la época de la Guerra Cristera contaba con un primado con profundos conocimientos de derecho y que servía con firme compromiso la Santa Sede.²⁹

²⁷ Jusztinián Serédi (1184-1945) monje benedictino, arzobispo, primado, cardenal, jurista canónico, miembro de MTA (Academia Húngara de Ciencias). Su nombre original fue György Szapucsek. Se graduó en el colegio benedictino de Győr, luego estudió en la Universidad de San Anselmo en Roma, en 1908 consiguió el título de Doctor en Teología. En este mismo año hizo sus votos de monje (se convirtió en monje benedictino) y lo ordenan sacerdote

²⁸ Magyar Katolikus Lexikon. Descargado de: <http://lexikon.katolikus.hu/S/Ser%C3%A9di.html> (consulta realizada el 05-06-2014)

²⁹ Véase Jenő GERGELY: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Descargado de: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/katolikus-egyhas-1/adatok.html> (consulta realizada el 15-06-2014)

Gasparri, como cardenal Secretario de Estado mostró signos de extraordinaria actividad, tanto durante las medidas anticlericales de México, como durante las Cristiadas, representó decididamente los intereses de la Santa Sede en contra del gobierno mexicano. Seguramente habrán analizado aquella situación varias veces con Jusztinián Serédi, con quien mantenían fuertes lazos, ya que Serédi en 1926, cuando estalló la guerra cristera, hasta un año más tarde, seguía residiendo en Roma, por lo que descarto la posibilidad de que no hayan tratado la cuestión que perturbaba y preocupaba a la Iglesia. Veo como prueba de mi opinión el informe del embajador húngaro ante la Santa Sede, György Barcza, quien notificó a sus superiores que el otoño de 1927 el cardenal Gasparri en varias oportunidades se quejó de la persecución de los católicos mexicanos.³⁰ Serédi mantuvo relaciones de amistad con el Papa mismo, ya lo conocía bastante bien y se agradaban mutuamente con Achille Ratti, jurista canónigo, prefecto de la Biblioteca del Vaticano. Esta relación estrecha entre los dos se mantuvo en los años posteriores.

Resumiendo lo previamente expuesto, considero que la intensidad de la reacción a los acontecimientos de la Guerra Cristera se alimentó de varias fuentes. Primero, de la asimilación completa y fiel seguimiento de las pretensiones y deseos de la Santa Sede, y por otro lado, de los recuerdos de las experiencias políticas personales del clero húngaro. La realidad cotidiana de las acciones anticlericales de tipo soviético produjo heridas profundas entre los representantes del clero católico húngaro, y los sucesos similares en cualquier parte del mundo produjeron la solidaridad del clero húngaro. Los contactos personales de Jusztinián Serédi en Roma fortalecían más esta determinación y lo formaron en un firme devoto de la política de la Santa Sede.

Horváth Emőke: A mexikói cristero háború és a magyar katolikus egyház

A tanulmány a mexikói cristero felkelés magyarországi visszhangjával, a katolikus papság és különösen Serédi Jusztinián reakciójával foglalkozik. Talán különösnek tűnhet, hogy egy olyan távoli ország, mint Mexikó, amely nem gyakran kapott helyet a magyar nyelvű hírekben, váratlanul rendkívüli érdeklődés vált ki Magyarországon. A szerző véleménye szerint az intenzív érdeklődés két alapvető forrásból táplálkozott: egyrészt a Szentszék intézkedéseinek hí követéséből, másrészt a magyar papság személyes élményeiből, a Tanácsköztársaság idején megtapasztalt politikai intézkedésekkel szembeni félelemből. A magyar klérus az átélt tapasztalatok nyomán, a világ bármely táján hasonló viszontagságokat megélt paptársaiak iránt erőteljes szolidaritást mutatott. A magyar prímás, Serédi Jusztinián személyes szentszéki kapcsolatai pedig csak tovább erősítették a Szentszék politikája iránti odaadást a cristero kérdéssel kapcsolatban.

³⁰ György Barcza (1888–1961) diplomático húngaro, embajador primero en el Vaticano (1922–1939), luego en Londres (1939–1941). Tuvo una carrera rápida, se convirtió en un personaje reconocido y decisivo de la diplomacia húngara entre las dos guerras mundiales. Mantuvo buenas relaciones personales con el canciller cardenal Gasparri y con el Papa Pío XI. MOL K 105 37. 1926–1932 M (M es Asunto México: Relación de México con la Santa Sede)

JOSÉ ANTONIO SÁNCHEZ ROMÁN

Buscando un lugar en el mundo: la Sociedad de Naciones y la inserción internacional de América Latina

Las elites latinoamericanas que dirigieron la construcción de los estados a finales del siglo XIX deseaban participar del mundo civilizado. Esto significaba incorporarse a la expansión económica internacional que tenía como centro Europa Occidental y en particular el Imperio Británico. Aunque variaba de lugar en lugar, a partir de la década de 1880 la gran mayoría de países latinoamericanos había encontrado un hueco en el que insertarse en lo que algunos autores han denominado primera globalización. (O'Rourke y Williamson, 2006). Los países latinoamericanos se especializaron en la exportación de materias primas, minerales y productos agropecuarios a los países industriales de Europa Occidental y recibieron de ellos productos manufactureros. Además, los países europeos y en particular la plaza de Londres se convirtió en el centro financiero en el que se contrataban los créditos que necesitaban los estados latinoamericanos o en el que se vendían los títulos de las empresas que se creaban para invertir en la región. Con más dificultad y en muchos casos de manera intermitente, los países latinoamericanos se fueron incorporando al patrón oro, al sistema monetario internacional. Algunos países de la región, como Argentina, Uruguay o Brasil, se convirtieron en importantes receptores de la emigración europea.

Los gobiernos latinoamericanos y buena parte de sus elites intelectuales vieron con buenos ojos esta integración económica, que traía como resultado recursos para construir los tesoros y estabilizar las instituciones políticas. Pero pertenecer al mundo civilizado no era una mera cuestión económica. Las elites latinoamericanas veían en los países europeos, en Francia y el Imperio Británico en particular, los modelos políticos y culturales sobre los que debían construir sus propios estados. Las constituciones, los códigos, el diseño de las ciudades o las políticas educativas se inspiraron en modelos europeos, que se tomaban como referentes.

¿Por qué era tan importante ser incluidos en el club de los civilizados? ¿Qué significaba ser una nación civilizada? En realidad, en gran medida, la idea de nación civilizada es un pleonismo. En el derecho internacional europeo, como se fue moldeando en la segunda mitad del siglo XIX, la civilización era una serie de atributos que permitían a quien los poseía el reconocimiento internacional como un actor soberano (Koskenniemi, 2005). No hace falta enfatizar que en gran medida esos atributos se basaban en características culturales que compartían los habitantes (o al menos las clases altas y medias) de los centros imperiales europeos. Para los países latinoamericanos que habían surgido de un proceso de desmembramiento de dos

imperios europeos y que durante la primera mitad del siglo XIX habían vivido (con alguna excepción como Chile) una constante inestabilidad política y guerras civiles pertenecer al club de los civilizados era el paso crucial para fortalecer su soberanía.

Pero esta era una aspiración siempre amenazada, tanto en términos prácticos como en términos discursivos. A mediados del siglo XIX, México había perdido la mitad de su territorio en una guerra con los Estados Unidos. En 1861, con la excusa del impago de su deuda, Gran Bretaña, España y Francia tejieron una alianza de acreedores y atacaron México, aunque finalmente Francia se quedó sola en su empresa imperial. Los estados latinoamericanos más débiles, principalmente en la región del Caribe y Centroamérica, se vieron afectados por intervenciones de potencias extranjeras en varias ocasiones, muchas veces por la cuestión de la deuda. En 1902 una coalición de acreedores europeos bloqueó los puertos venezolanos, una acción que sólo fue revertida tras la protesta de los Estados Unidos, que se estaba convirtiendo en la potencia decisiva en el continente. La guerra de independencia de Cuba y Puerto Rico contra España terminó con el primero de los países como un protectorado de los Estados Unidos y el segundo como una colonia de la potencia del norte. En 1903, con el objetivo de garantizar el éxito de la construcción de un canal transoceánico, una compañía estadounidense propició un levantamiento que dio lugar a la creación del estado de Panamá.

Por supuesto, los países más grandes o más alejados de los Estados Unidos, como Brasil o Argentina, no tenían su soberanía territorial amenazada por la potencia del norte ni por los otros poderes europeos. Pero el discurso civilizador seguía colocando a las naciones latinoamericanas en una segunda división. En ese sentido puede entenderse la conocida declaración del presidente de los Estados Unidos, Woodrow Wilson: ‘Voy a enseñar a las Repúblicas de América del Sur a elegir buenos hombres’.

Obviamente, la idea de Wilson bebía del discurso civilizador de los imperios europeos de finales del siglo XIX. No obstante, hay que señalar que las dudas sobre el grado de civilización de los países latinoamericanos no sólo procedían del exterior. La estructura social y sobre todo la composición étnica de muchos países de la región se convirtió en una fuente de ansiedad para las elites en un momento en el que el pensamiento racial y el darwinismo social estaban en auge. Si las sociedades estaban compuesta de elementos “inferiores”, ¿cómo podía garantizarse la supervivencia de la nación en un mundo en perpetua competencia?

Este contexto de ansiedad generó algunas respuesta notablemente originales y hasta alternativas a las que se ofrecían en las grandes potencias. En muchos lugares de América Latina se apostó por el “blanqueamiento” de sus sociedades. En esto no había diferencia con respecto al pensamiento racial dominante en Europa y Estados Unidos que entendía que la población blanca europea era la fuente de la civilización. Pero la originalidad radicó en subrayar que la mezcla de población traería finalmente el resultado del blanqueamiento, ya que el elemento más fuerte de la mezcla (el blanco) terminaría imponiéndose. Obviamente se trataba de una

aceptación de la premisa racista, pero una aceptación que rechazaba la idea de que la mezcla racial produjera degeneración (algo común entre los pensadores raciales de finales del siglo XIX en Estados Unidos y el norte de Europa). Además, se estaba a sólo un paso de aceptar el elemento mestizo como constitutivo de una civilización. (Skidmore 1993).

Los latinoamericanos ofrecieron otras respuestas a la cuestión de su lugar en la escala de las civilizaciones. En algunos casos, esas respuestas pasaban por asumir la diferencia con Europa, pero subrayando ahora que esa diferencia no constituía un rasgo de inferioridad sino otra manera de pertenecer al mundo moderno. Por ejemplo, las características propias del territorio, de los vastos espacios americanos habrían conformado en el hemisferio occidental un tipo de civilización diferente, una auténtica modernidad alternativa a la que ofrecía el patrón europeo. El caso brasileño es interesante en este sentido. Algunos de los pensadores claves brasileños, como Euclides da Cunha o Vicente Licínio Cardoso, ofrecieron una interpretación original de Brasil basada en la categoría tierra, en la que el país sudamericano habría constituido una forma de una modernidad alternativa, moldeada y condicionada por sus amplios espacios, similar a la que ofrecían Estados Unidos o Rusia. Los grandes espacios no eran ya simplemente el territorio de la barbarie, o el lugar del estado de naturaleza, como habían sostenido los intelectuales europeos y buena parte de los latinoamericanos, sino que en ellos se abrían las posibilidades de una nueva civilización. La mirada de estos intelectuales resultaba original en al menos dos sentidos. En primer lugar, el énfasis en la dimensión espacial como componente de la modernidad ofrecía una alternativa a la idea europea evolutiva en la que el tiempo era la dimensión clave para comprender el grado de desarrollo (de “civilización” en el lenguaje del siglo XIX). En segundo lugar, porque –en particular en el caso de Euclides da Cunha– se producía una búsqueda de afinidades entre regiones periféricas, en este caso entre Brasil y Rusia, ya que para este autor ambas ofrecerían una modernidad alternativa a la europea, pero igualmente poderosa gracias a las reservas que ofrecen sus grandes espacios. (Maia, 2008).

Otra respuesta a los desafíos que la idea de una modernidad universal suponía para los latinoamericanos provino del campo del derecho internacional. En principio, esta respuesta aceptaba los presupuestos de las ideas europeas sobre soberanía, igualdad jurídica de los estados e imperio de la ley, pero exigía de los europeos y de los Estados Unidos que actuaran de manera coherente con sus propias premisas. Lo interesante es que se fue constituyendo un cuerpo de derecho internacional propio, una propuesta de derecho internacional universal en clave latinoamericana. Algunos juristas latinoamericanos ofrecieron una original propuesta que combinaba universalismo y regionalismo. Esas propuestas respondían al deseo de preservar la soberanía de estados recién establecidos en un contexto de presión imperial.

Para los latinoamericanos, la idea de no intervención debía ser el eje del derecho internacional. Intelectuales de prestigio continental, como Andrés Bello, defendieron esta posición desde mediados del siglo XIX. Los latinoamericanos intentaron,

por ejemplo, que el impago de deudas no fuera utilizado como excusa por las potencias para intervenir en la región. América Latina se convirtió en el siglo XIX en la productora de una alternativa de derecho internacional (Obregón 2005). El principal desafío al derecho internacional emanado de Europa fue la llamada doctrina Calvo que intentaba evitar la intervención extranjera y la protección diplomática de los intereses económicos externos. De hecho, la amenaza que las cuestiones económicas suponían para la soberanía política de los estados de la región se convirtió en una fuente de preocupación constante. Así, en la Primera Conferencia Panamericana de 1890 un delegado venezolano solicitó que los diplomáticos extranjeros no pudieran actuar como defensores de determinados intereses económicos (Smith, 2010: 152). Un caso particularmente relevante fueron las cuestiones de arbitraje. Los Estados Unidos fue una de las primeras potencias en sugerir que los conflictos económicos que pudieran surgir entre los estados latinoamericanos y empresas extranjeras se dirimieran por árbitros internacionales. Los latinoamericanos se resistieron ante lo que entendían era una amenaza a su poder soberano. La cuestión del arbitraje internacional, sobre todo en el campo económico, formó parte de la construcción del campo del derecho internacional moderno desde finales del siglo XIX. La resistencia de los latinoamericanos al arbitraje no debe interpretarse, empero, como una resistencia a un proceso de universalización del derecho. Lo que ocurrió en realidad es que los latinoamericanos promovieron instancias de arbitraje a escala regional que sirvieran de base para su ulterior universalización. Así lo hizo Brasil en 1902 y también en 1923 el más influyente de los juristas latinoamericanos, el chileno Alejandro Álvarez, quien propuso la creación de una ley latinoamericana unificada (Smith, 2010: 154-155). De hecho, los latinoamericanos se mostraron activos apoyando sistemas de resolución de conflictos internacional y el imperio de la ley global.

A pesar de todas estas ansiedades y de las miradas alternativas, cuando estalló la Primera Guerra Mundial, pocos entre las elites latinoamericanas creían no pertenecer a la civilización (occidental). Aunque la cuestión de la soberanía seguía siendo una preocupación, la estabilidad territorial parecía garantizada y el enfrentamiento entre los europeos alejaba aún más la posibilidad de una intervención (con la excepción de los Estados Unidos que intervino en varias ocasiones en México en el contexto de la revolución). En realidad, casi nadie en América Latina se veía reflejado en la situación de las colonias europeas en Asia o África. No sólo los grupos dirigentes latinoamericanos eran descendientes (intelectuales y políticos) de las tradiciones europeas, sino que los estados latinoamericanos estaban a comienzos del siglo XX consolidados y sus elites firmemente establecidas.¹

¿Qué impacto tuvo la Primera Guerra Mundial? Algunos autores han señalado que el conflicto en Europa erosionó de manera definitiva el prestigio de las ideas del viejo continente y los pensadores y políticos latinoamericanos se lanzaron a la búsqueda

¹ Ver las interesantes comparaciones entre América Latina y otras regiones del planeta en Whitehead, 2010, intro.

queda de formas alternativas de modernidad. Pertenecer a la civilización europea ya no causaba la ansiedad que había provocado en las décadas anteriores. Richard Morse ha enfatizado el impacto del conocido libro de O. Spengler, *La Decadencia de Occidente*, entre 1918 y 1922, que sirvió para desprestigiar las ideas europeas y llevó a los intelectuales latinoamericanos a buscar caminos propios (Morse, 1996: 93). Una idea semejante ha sido desarrollada por Olivier Compagnon en *Adieu à l'Europe. L'Amérique latine et la Grande Guerre*, quien sostiene que el conflicto supuso la ruina del prestigio intelectual europeo entre los pensadores latinoamericanos (Compagnon, 2013). No obstante, ambos autores reconocen la paradoja de que el desprestigio de las ideas europeas fue en parte influido por la llegada de ideas alemanas.

No obstante, el impacto de la guerra entre los ambientes intelectuales de los países más grandes, como México, Brasil o Argentina, no refleja todas las complejidades de la transformación de las ideas latinoamericanas sobre su lugar en el mundo como consecuencia de la Primera Guerra Mundial y su herencia. Si Europa había perdido algo de su prestigio, la idea de un mundo organizado sobre la base del derecho internacional (liberal y europeo) no había sido socavada y de hecho la efímera pero intensa influencia del presidente Wilson en el campo internacional reforzó esta tendencia. Este es un terreno sobre el que nos faltan investigaciones, pero todo apunta a que América Latina fue un continente entusiastamente wilsoniano. Erez Manela ha investigado el impacto de las ideas de Wilson en lugares como China, Corea o Egipto. Países que estaban sometidos a la colonización o habían sido humillados por los imperios coloniales vieron en la retórica wilsoniana de autodeterminación una ventana de oportunidad para expresar sus agravios, llegando más lejos de lo que el propio presidente de los Estados Unidos le hubiese gustado llegar (Manela, 2007). En buena medida, la influencia de Wilson fue potenciada por el propio aparato propagandístico creado en Washington para difundir sus ideas. En América Latina, después de Europa, fue donde se desplegó con más fuerza ese aparato, gracias al Committee on Public Information establecido por Wilson (Manela, 2007:50). Sin embargo, sabemos poco de sus resultados. En todo caso, la perspectiva de los latinoamericanos sobre lo que significaban en realidad las ideas de Wilson pudiera ser más precisa que la que expresaban los nacionalistas asiáticos o africanos.

Esto quedó bien reflejado en las ideas que los latinoamericanos llevaron a la Sociedad de Naciones. La extensa representación latinoamericana en la Asamblea de la Sociedad otorgó a ese cuerpo una clara mayoría wilsoniana, que no anticolonial.² ¿Qué significaba la adscripción de los latinoamericanos a las ideas del presidente estadounidense?

Pongamos el ejemplo de la relación argentina con la Sociedad de Naciones. El primer presidente elegido democráticamente en Argentina, Hipólito Yrigoyen, intentó desarrollar una política nacionalista en sus relaciones con el organismo gine-

² Ver las reflexiones de Pedersen, 2015: 50 al respecto.

brino. Los intentos argentinos de hacerse oír por las grandes potencias se asemejaban a los que estaban llevando a cabo los territorios colonizados o los países que habían sido sujetos a agresiones imperialistas, como China, que veían en Wilson la esperanza de una regulación más democrática de las relaciones internacionales (Halperin Donghi, 1999 y Manela 2007). Siguiendo las instrucciones de Yrigoyen el representante argentino en la primera Asamblea de la Sociedad de Naciones, el Ministro de Relaciones Exteriores, Honorio Pueyrredón, solicitó una serie de medidas que afectaban a la esencia misma de la constitución de la Liga, ya que implicaban la modificación del Pacto que había dado lugar a su fundación. Entre ellas, se pedía la admisión en la Sociedad de “all the sovereign states generally recognised as such” si así lo solicitaban.³

La posición argentina, a pesar de expresarse en términos vehementes, bebía de los principios wilsonianos.⁴ Por ejemplo, la idea de defender la incorporación de todas las naciones soberanas a la Sociedad de las Naciones y la igualdad de todas en la Asamblea y el Consejo se hacía eco de la idea de Wilson de que las todas las naciones eran iguales, incluidas las más débiles (Manela, 2007: 22).⁵ Como ocurrió en otras partes del mundo, en particular en el mundo colonial, los políticos e intelectuales argentinos más cercanos a Yrigoyen encontraron en la visión moralista de Wilson un eco de su propia retórica moral y cuando comprobaron que la Liga de las Naciones estaba haciendo el mundo más seguro para los imperios vencedores más que para la democracia prefirieron echar la culpa a británicos y franceses antes que a Wilson:⁶ “Los principios democráticos de Mr. Wilson fueron rudamente violados. Es que eran opuestos al imperialismo” (Cisneros, 1921: 83-4).

La admiración de los representantes argentinos por el presidente de los Estados Unidos obedecía a una importante fuerte convergencia ideológica. Como Wilson los yrigoyenistas tenían un lenguaje democrático fuertemente moral y se creían heraldos de un mundo nuevo, heredero de la tradición europea y al mismo tiempo superador de la misma. Un significativo ejemplo de esta convergencia se encuentra en la cuestión colonial, dónde los partidarios de Yrigoyen entendieron perfectamente el mensaje wilsoniano. Como ya se mencionó, en su discurso frente a la primera Asamblea de la Liga, Pueyrredón solicitó que todos los “sovereign states generally recognised as such” que así lo desearan fuesen admitidos en la nueva organización. El mensaje estaba dirigido a incluir a las potencias derrotadas, en particular

³ Archivo del Ministerio de Relaciones Exteriores de Argentina (AMRECIC), Liga de las Naciones, Caja AH/0021, 1920. “Speech delivered by his Excellency the Foreign Minister of the Argentine Republic, Señor Honorio Pueyrredón”, Geneva, November 15th, 1920.

⁴ Lanús, 2001: 132, afirma que la convergencia entre Wilson e Yrigoyen respondía a una visión “ecuménica y pacifista”. Como se verá la conexión era más complicada.

⁵ Algunos importantes intelectuales argentinos encontraron en Wilson (y también en la revolución rusa) una premonición de los tiempos nuevos en los que confiaban esperanzados. Ver: Halperin Donghi, 1999: 73.

⁶ Sobre los complejos orígenes intelectuales y políticos de la Liga de las Naciones y su relación con el imperio británico, ver Mazower, 2008: cap. I.

a Alemania, en la Sociedad de las Naciones, pero no iba destinado a los territorios coloniales, cuya soberanía no había sido reconocida. Para estos, la delegación argentina realizó una segunda proposición: “Les peuples qui n’ont cette qualification peuvent, avec l’assentiment du Conseil Sommer un Représentat pour siéger dans l’Assemblée, mais sans le droit de votation dans les résolutions de celle-ci”.⁷ Y en 1920 se hacían votos para que los mandatos coloniales acordados por la Liga fueran “exercés de façon à permettre aux peuples, placés sous la garantie de la Société, de progresser asin qu’ils puissent un jour se constituer en Etats libres et indépendants”.⁸ Esta postura gradualista y moderada se asemejó a la que fue adoptando el propio Wilson frente a las presiones de los territorios colonizados. El mundo de naciones soberanas estaba reservada para aquellas capaces de autogobernarse, aquellas comunidades “modernas” y “civilizadas” (Manela, 2007: 24). La postura argentina no estaba lejos de ésta. El asesor técnico de la delegación argentina en la Asamblea lo explicaba con claridad:

“entre las Instrucciones del Presidente Yrigoyen, había una que prescribía a los delegados el deber de proyectar alguna fórmula para que los mandatos sean ejercidos de tal modo que los pueblos administrados puedan prosperar y desarrollarse, a fin de constituirse con el tiempo en Estados libres e independientes.

Este pensamiento, que venía a completar la idea de Wilson, respondía al espíritu mismo del Pacto que no ha querido establecer anexiones coloniales disfrazadas . . . sino el propósito elevado de velar por las poblaciones menos adelantadas, de procurar su bienestar material y moral y hacer de ellos pueblos civilizados” (Antokoletz, 1921: III y 153).

Por tanto, para los radicales yrigoyenistas Argentina debía aspirar a influir en las decisiones internacionales en pie de igualdad con las otras potencias basándose en el ideal de gobierno democrático pero también en una concepción jerárquica de las civilizaciones. Argentina era una nación plenamente civilizada y que por su grado de responsabilidad y madurez merecía ser escuchada.

El ejemplo argentino no es un caso aislado. Los países latinoamericanos apoyaron el proyecto de la Sociedad de Naciones y al mismo tiempo lo interpretaron como un mecanismo de reafirmación de sus ideas sobre soberanía y orden internacional. Así, intentaron incorporar la doctrina Calvo a las discusiones de los distintos comités de la Sociedad (Miles, 2013: 50-52). También, buena parte de los países latinoamericanos presentes en la Sociedad de Naciones, se sumaron a la causa de la igualdad entre las naciones y de una paz sin vencedores y vencidos que incluyera a Alemania dentro de la nueva organización. Como ha señalado Olivier Compagnon la solidaridad con

⁷ AMRECIC, Liga de las Naciones, Caja AH/0021, 1920. “Proposition de la délégation argentine sur l’admission des états dans la Société des Nations”, Gênéve, s/f.

⁸ AMRECIC, Liga de las Naciones, Caja AH/0021 c. 67, A.12. “Projet de Voeu déposé par la Délégation Argentine”, Gênéve, s/f.

Alemania por parte de los latinoamericanos reflejaba sus propias ansiedades sobre el lugar marginal que les podría corresponder en el mundo que estaban organizando los aliados (Compagnon, 2013: 201). En todo caso, los latinoamericanos no despreciaban la oportunidad que la Sociedad representaba al ofrecer un reconocimiento, aunque fuera nominal, de la igualdad de todas las naciones soberanas.

Quien lo expresó de manera más clara fue el chileno Alejandro Álvarez, el más prestigioso de los abogados internacionalistas latinoamericanos. De hecho, Álvarez había pasado una buena parte de su vida en Francia y había publicado en francés, gozando de un indudable reconocimiento de la profesión. Álvarez se había formado en una tradición de derecho internacional francesa y era un defensor de la organización universal de la comunidad internacional. Al mismo tiempo, no dejó de subrayar la necesidad de atender a las peculiaridades de la soberanía latinoamericana. Álvarez indicó que el derecho internacional era una creación colectiva, y no sólo europea, y que la Sociedad de Naciones traducía ese hecho. En 1921, Álvarez participó en Barcelona en la Primera Conferencia de Comunicaciones y Tránsito, organizada por la Sociedad de Naciones. Allí se discutía la posibilidad de extender acuerdos de carácter universal en materia de transporte. Sin embargo, para Álvarez se debía avanzar con cautela en ese terreno y sobre todo tener en cuenta compromisos previos que habían firmado las naciones latinoamericanas dentro del marco panamericano.⁹

Sin embargo, esta actitud de defensa de la igualdad de las naciones pequeñas y grandes por parte de los latinoamericanos no conducía de manera natural a una solidaridad con el mundo colonial o con las regiones “periféricas” de Europa. Esto obedecía no sólo a cuestiones ideológicas sino también estratégicas. El propio Álvarez calificó a las tribus indígenas de “poblaciones bárbaras” y rechazó que pudieran alcanzar cualquier estatus jurídico (Koskenniemi, 2005 :294). Obviamente, este discurso se unía a la visión europea en la que convergían estatus nacional y civilización y al hacerlo justificaba el control de los imperios europeos. Pero al mismo tiempo, el discurso servía como barrera frente a las reclamaciones de las poblaciones indígenas chilenas.

No obstante, la participación latinoamericana en la Sociedad de Naciones significó un proceso de aprendizaje del lenguaje y las ambigüedades del internacionalismo. Por vez primera, los delegados latinoamericanos compartieron foros y discusiones con representantes de otras “periferias”. Con exageración y su habitual patetismo, Karl Schmitt afirmó refiriéndose a la Sociedad de Naciones, “los delegados de Paraguay, Uruguay y el Marajá Indio . . . dieron una lección a Europa de unidad mundial” (Schmitt, 1974: 217).¹⁰ Las convergencias entre los delegados latinoameri-

⁹ Première Conférence Générale des Communications et du Transit à Barcelona, 1921, Procès-Verbal de la 6ème séance, March 18, 1921, C. T./Compte Rendu/6, Archivo de la Sociedad de Naciones.

¹⁰ “und es waren Delegierte von Paraguay, Uruguay und ein indischer Maharadschah, die Europa über die Einheit der Erde belehrten.”

canos y los de Persia, la India o Rumanía fueron escasas, pero inevitablemente unos y otros empezaron a escucharse. En la mencionada conferencia de Transportes de Barcelona, participaron delegados de muchos países latinoamericanos, junto a representantes de China, Persia o Rumanía. Los latinoamericanos y estos representantes de los países “pequeños” resistieron las presiones europeas, principalmente británicas, para una universalización de las reglas de transporte y para una apertura de la navegación a las empresas internacionales. Aunque finalmente los latinoamericanos se apartaron de la propuesta más radical rumana de tener en cuenta las desigualdades en el comercio mundial antes de discutir las cuestiones de transportes y comunicaciones, lo hicieron sólo tras obtener un reconocimiento a su soberanía territorial y de reconocer que la navegación de cabotaje estaba preservada a los estados soberanos. Además, a lo largo de la década, en particular los representantes brasileños en los comités técnicos de la Sociedad de Naciones retomaban la cuestión de las asimetrías en el comercio que habían sido planteadas por los delegados rumanos. Hay que subrayar empero, que esta convergencia de ideas no significaba una aproximación más simpática hacia el mundo colonial (que no estaba representado en la Conferencia). De hecho, las potencias mandatarias obtuvieron por parte de los delegados latinoamericanos una suerte de reconocimiento de su soberanía sobre los territorios que administraban, algo que ni la propia Sociedad de Naciones reconocía (Sánchez Román, 2016).

La Asamblea en particular se convirtió en una caja de resonancia de nuevas ideas que estaban coadyuvando a construir una especie de opinión pública internacional. Obviamente, aquellos países y territorios que no formaban parte de la SN no podían expresar sus opiniones en ese foro, pero no era raro que otros hablaran por ellos. Ya se vio como los latinoamericanos tomaron la palabra en nombre de Alemania en los comienzos de funcionamiento de la organización. Esta defensa de Alemania no se extendió habitualmente a la de otros excluidos, como territorios colonizados o mandatos, con una notable excepción, la del delegado haitiano, Dantès Bellegarde, quien denunció repetidamente en la Asamblea los abusos de las potencias mandatarias y reclamó un trato igual para todas las “razas” (Pedersen, 2015: 112).

En suma, las ideas posteriores a la Primera Guerra Mundial no habían roto de manera tan radical como ha sostenido Compangon la perspectiva de los latinoamericanos sobre cómo debía organizarse el mundo y cuáles eran las escalas de civilización adecuadas, pero las instituciones y dinámicas resultados de la guerra les habían enfrentado a realidades que hasta ese momento les eran lejanas. Dos fenómenos de la larga posguerra transformaron la visión que intelectuales, políticos y economistas latinoamericanos tenían sobre el lugar de la región en el mundo. El primero, el más evidente, fue el impacto de la Gran Depresión de los treinta, que socavó las bases de la creencia en una relación armónica con los centros de la economía capitalista. El segundo, más silencioso y quizás más difícil de trazar fue el resultado de la creciente internacionalización del período de entreguerras. El mundo anterior

a la primera guerra mundial estaba organizado en torno al llamado “concierto de las naciones”, que en realidad era el tejido de relaciones implícitas establecidas por los imperios europeos. Desde finales del siglo XIX la competencia entre esos imperios erosionó las reglas implícitas de convivencia entre los imperios. Las recurrentes crisis imperiales y la primera guerra mundial llevaron a la creación de organismos internacionales que trataran de administrar la complejidad de la nueva interdependencia internacional. Obviamente el más conocido de esos organismos, durante el período de entreguerras, fue la Sociedad de las Naciones. Los organismos internacionales escenificaban las jerarquías globales y al mismo tiempo las desafiaban. La participación de los latinoamericanos en estos organismos (fueran los de la SN o los panamericanos) fue crucial para la elaboración de una nueva mirada sobre el lugar del mundo en América Latina y establecieron las bases para un cambio en la perspectiva desde los que los latinoamericanos entendían sus relaciones con otras regiones del planeta, más allá de los centros imperiales.

La propia transformación de la Sociedad de Naciones en respuesta a la crisis de la década de 1930 (y a la propia crisis de legitimidad de la institución) iba a transformar la relación entre América Latina y otras regiones del mundo. Desde sus orígenes y hasta la década del 30, las organizaciones técnicas de la SN prestaron atención principalmente a los problemas de Europa. Era en Europa en donde parecía que se estaban resolviendo los problemas cruciales de la humanidad. La depresión económica de 1929 comenzó a alterar esa visión. Además, según se profundizaba la crisis y la posibilidad de una nueva guerra se hacía una realidad, la Sociedad de Naciones se vio envuelta en una profunda crisis de legitimidad. Su tarea como garante de la seguridad colectiva quedó en entredicho tras las sucesivas crisis de Etiopía, España y Manchuria. Estas circunstancias llevaron a la SN a enfatizar su rol técnico y también a reconducir sus actividades hacia otros territorios. Nuevos temas, con un mayor contenido social, emergieron. Por ejemplo, la preocupación por los niveles de vida llevó al estudio de la salud y alimentación del campesinado. El modelo tomado fue el del campesino de las regiones danubianas en Centroeuropa, en particular Rumanía. Lo que estaba cobrando forma aquí era la idea del “subdesarrollo”, basada en la noción de la productividad inferior del campesinado o dicho de otra manera en la sobrepoblación campesina. Estas condiciones estructurales provocaban que los términos de intercambio fueran favorables a las regiones industriales frente a las agrícolas. Estas ideas fueron prontamente exportadas a y apropiadas por los asiáticos (Clavin, 2013: 179-181). De manera paralela, los organismos técnicos de la Sociedad desarrollaron una preocupación por la cuestión de la seguridad alimentaria que muy pronto se extendió a Asia (Amrith y Clavin, 2013).

Joseph Love ha mostrado la trayectoria intelectual que llevó a varios pensadores latinoamericanos, entre ellos a Raúl Prebisch, a absorber los debates que los pensadores centroeuropeos habían mantenido sobre estas cuestiones de productividad agraria y de términos de intercambio. Este proceso de absorción intelectual está en el origen de la conceptualización “centro-periferia” que daría renombre al trabajo

de Prebisch (Love, 1996b). Pero no ha considerado como las prácticas de la Sociedad de Naciones pudieron influir en este proceso de absorción intelectual. Esto es, la Sociedad de Naciones estaba creando un tipo de intervenciones (y de ideas) destinadas a unas regiones del mundo en particular. Al hacerlo, estaba creando un lazo conceptual entre estas regiones, agrupándolas en la misma categoría.

América Latina también participó en la extensión de estas actividades de la SN, a pesar de que a partir de la crisis de 1929 muchos países de la región cortaron sus lazos oficiales con el organismo ginebrino y otros apostaron por una profundización del panamericanismo frente a la decadencia del orden internacional que había intentado promover la Liga. En parte por esta razón, los organismos técnicos de la Sociedad incrementaron su actividad en América Latina desde finales de la década de 1930. Pero además, el estallido de la guerra en Europa y Asia condujo a la Sociedad hacia un acercamiento mayor con el hemisferio occidental y en 1940 los cuerpos técnicos de la institución se trasladaron a Estados Unidos con la ayuda de la Fundación Rockefeller. Desde allí, América Latina cobraría mayor importancia en las actividades sociales y económicas de la Liga y los representantes latinoamericanos participaron activamente en los debates sobre la futura reconstrucción tras la guerra.

Hay que subrayar al menos dos características de la participación latinoamericana en las actividades de la SN durante la Segunda Guerra Mundial. En primer lugar, claramente los técnicos de la Sociedad ahora consideraban a las naciones latinoamericanas no desde el punto de vista político de territorios soberanos (a diferencia por ejemplo de las colonias asiáticas o africanas), sino desde una perspectiva socio-económica como parte de un mundo aún no industrializado, exportador de materias primas, donde primaba la agricultura o con necesidades especiales en el terreno de las inversiones o el comercio.¹¹

En segundo lugar, los propios representantes latinoamericanos en los comités, conferencias y otras actividades organizadas por la SN contribuyeron con su activismo a la deriva tomada por la organización. Por ejemplo, tras la crisis de 1929, la Organización de Salud de la Liga se orientó hacia el mundo no europeo, en particular hacia China e intentó extender una visión global de la salud, en el que se incluyeran conceptos como alimentación, educación, etc. Dicho de otro modo, como en el terreno de la economía, en el terreno de la salud la SN también avanzaba hacia una definición más social e intervencionista de su campo de actuación. Los médicos y los responsables de salud latinoamericanos se convirtieron en apoyos significativos de este cambio de política, que no contaba con apoyos universales. Así, los latinoamericanos presionaron para que se avanzase en el estudio de la salud rural, una cuestión que preocupaba cada vez más a la Liga y que de nuevo unía a América Latina con Asia o Centroeuropa (Weindling, 2006).

¹¹ Los ejemplos de esta visión son constantes. Ver algunas referencias en Clavin, 2013: 294.

La extensión de las actividades de la Sociedad de Naciones hacia América latina obedecía al intento de reconstruir la organización desde su exilio en Estados Unidos y otorgarle legitimidad con el apoyo del mayor número de naciones soberanas posibles. Las naciones latinoamericanas, no implicadas directamente en el conflicto mundial, parecían la base lógica. El caso del Comité Fiscal de la SN es también significativo en este sentido. El Comité, que procuraba incentivar la firma de acuerdos de doble imposición entre las naciones, tras tener que exiliarse, intentó reinventarse con una mayor implicación en otras áreas del mundo. América Latina se convirtió en el objetivo obvio. Pero la participación de los latinoamericanos en el Comité Fiscal y en dos conferencias organizadas en México en 1940 y 1943 por la Sociedad de Naciones se tradujo en una mayor atención a las necesidades de “desarrollo” de los países latinoamericanos. Al hacerlo, los latinoamericanos generaron una nueva división del mundo, entre países exportadores de capital y aquellos que precisaban de capitales (Sánchez Román, 2015). Aunque en estas actividades del Comité Fiscal en las Américas no participaron representantes de Asia, era obvio que al poner el centro de atención en la cuestión de las necesidades de capital se estaba construyendo otro puente entre América Latina y lo que posteriormente se llamaría el “Tercer Mundo”.

Joseph Love ha afirmado que el “concept of ‘underdevelopment’ as a syndrome was only elaborated in that decade, chiefly after the creation of specialized United Nations agencies in 1947-48”. La creación de esos organismos especializados habría obedecido en parte al deseo de Prebisch de superar el desinterés de la Sociedad de Naciones para las regiones periféricas creando instituciones ocupadas directamente de ellas (Love, 1996: 227-28). No obstante, como se ha visto, la participación de América Latina en la primera institución de gobierno mundial estuvo llena de complejidades y sutilezas y sirvió como un proceso de aprendizaje sobre las jerarquías globales para los latinoamericanos y para los propios expertos de la Sociedad de Naciones. Es en este proceso de conflictiva participación e implicación internacional de los latinoamericanos donde se establecieron las bases de la aproximación al “Tercer Mundo” en la segunda posguerra.

Bibliografía

- Amrith, Sunil y Patricia Clavin, "Feeding the World: Connecting Europe and Asia, 1930-1945," *Past and Present* (2013), Supplement 8, pp. 29-50.
- Antokoletz, Daniel, *La Liga de las Naciones y la Primera Asamblea de Ginebra*, Buenos Aires: 1921.
- Clavin, Patricia, *Securing the World Economy. The Reinvention of the League of Nations, 1920-1946* (Oxford: Oxford University Press, 2013).
- Compagnon, Olivier : *Adieu à l'Europe. L'Amérique latine et la Grande Guerre* (Paris: Fayard, 2013).
- Díaz Cisneros, César, *La Liga de las Naciones y la actitud argentina*, Buenos Aires: Imprenta Mercatali, 1921, 83-4.
- Halperín Donghi, Tulio, *Vida y muerte de la República verdadera (1910-1930)*, Buenos Aires: Ariel, 1999.
- Koskenniemi, Martti, *El discreto civilizador de naciones. El auge y la caída del derecho internacional, 1870-1960* (Buenos Aires: Ciudad Argentina, 2005).
- Lanús, Juan Archibaldo, *Aquel apogeo: política internacional argentina, 1910-1939*, Buenos Aires: Emecé, 2001.
- Love, Joseph L., *Crafting the Third World. Theorizing Underdevelopment in Rumania and Brazil* (Stanford, Stanford University Press, 1996).
- Love, Joseph L., "Economic Ideas and Ideologies in Latin America since 1930". Leslie Bethell (ed.), *Ideas and Ideologies in Twentieth Century Latin America*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Maia, João Marcelo Ehlert, *A terra como invenção. O espaço no pensamento social brasileiro* (Rio de Janeiro: Zahar, 2008).
- Manela, Erez, *The Wilsonian Moment. Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism* (Oxford: Oxford University Press, 2007).
- Mazower, Mark, *No Enchanted Palace. The End of Empire and the Ideological Origins of the United Nations*, Princeton: Princeton University Press, 2008.
- Miles, Kate, *The Origins of International Investment Law: Empire, Environment and the Safeguarding of Capital* (Cambride: Cambridge University Press, 2013).
- Morse, Richard M. "The Multiverse of Latin American Identity, c. 1920-c. 1970", en Leslie Bethell (ed.), *Ideas and Ideologies in Twentieth Century Latin America*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Obregón, Liliana, "The Colluding Worlds of the Lawyer, the Scholar and the Policymaker: A View of International Law from Latin America", *Wisconsin Journal of International Law*, 145 (2005).
- O'Rourke, Kevin H. y Jeffrey G. Williamson, *Globalización e historia. La evolución de una economía atlántica del siglo XIX* (Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2006).
- Pedersen, Susan, *The Guardians. The League of Nations and the Crisis of Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

- Sánchez Román, José Antonio, "From the Tigris to the Amazon: Peripheral Expertise, Impossible Cooperation and Economic Multilateralism at the League of Nations", en *The Institution of International Order: From the League of Nations to the United Nations*, eds Simon Jackson y Allana O'Malley, University of Pennsylvania Press, 2016.
- Sánchez Román, José Antonio, "El multilateralismo como intervencionismo. Estados Unidos y la Sociedad de Naciones en América Latina (1930-1946)", *Revista Complutense de Historia de América*, 2015.
- Schmitt, Carl, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, (Berlin: Duncker & Humblot, 1974).
- Skidmore, Thomas E., *Black into White: Race and Nationality in Brazilian Thought*, (Durham & London: Duke University Press, 1993)
- Smith, Peter H., *Estados Unidos y América Latina: hegemonía y resistencia* (Valencia: Universidad de Valencia, 2010).
- Weindling, Paul, "As origens da participação da América Latina na Organização de Saúde da Liga das Nações, 1920-1940", *História, Ciência, Saúde-Manguinhos*, vol. 13, n. 3, pp. 555-570, (2006).

Abstract

This article explores how the participation of Latin American experts and politicians in the League of Nations altered the view that Latin Americans held about their place in the world. Before World War I, Latin American elites anxiously sought to be recognized as part of the Western World, the so-called civilised world. The war to some extent altered this perspective and the European-centred civilization lost its lustre. Yet Latin Americans still believed they were part of the modern and civilized societies. Most Latin American elites enthusiastically embraced the idea of the League of Nations and Wilson was a figure of reference for them. This meant a defence of the sovereignty of small nations but also a position of detachment from the aspiration of colonial territories. However, the participation of Latin Americans in the committees of the League led them to appreciate the Eurocentric character of the institution and to shape new ideas about international hierarchies which paved the way for a future convergence with Asian and African colonial territories.

MARCEL NAGY

“Una preciosa margarita arrojada á la voracidad de los cerdos”. La democracia en el pensamiento conservador mexicano decimonónico

Después de la declaración de la independencia de México se plantearon en la práctica las diferentes propuestas sobre la forma de estado y gobierno de las últimas décadas de la colonia, y en las pugnas políticas comenzaron a concretarse las diferentes posturas que más tarde darían lugar a las bases de los bandos liberal y conservador. Así, la conservadora, en términos generales, se basaba en la defensa de la religión, la iglesia, la sociedad tradicional construida por comunidades y corporaciones, rechazando el republicanismo, así como las reglas del sistema político plural y representativo, o sea los valores defendidos por la liberal. Desde la década de los 20 del siglo XIX, el grupo conservador ya denunciaba este sistema como falso y aseguraba que el republicanismo mexicano tenía como fuente a “un quimérico sufragio popular, siempre burlado en la práctica”. Para ellos, el problema no era el mal uso de tal idea, sino el principio mismo, por lo que proponían la conservación de la monarquía, como única forma que respondía a las necesidades de México.¹ Lo más discutido fue el “enigma de la representación”, una contradicción que para ellos planteaba interrogantes: ¿cómo puede un soberano elegido por el pueblo ejercer sus poderes si está subordinado al pueblo? pues si los ejerce, se coloca sobre lo popular y ya no lo representa, argumentaban en las discusiones sobre el republicanismo.²

En el pensamiento conservador de las décadas posteriores a la independencia, la idea del monarquismo se basaba en el principio de que esta forma llegaría a representar algo más general que el republicanismo defendido por los liberales, puesto que sería un poder situado por encima de los partidos³, independiente de éstos, asegurando así la única garantía para que “la justicia se administre con imparcialidad”.⁴ Las consecuencias de la adopción del republicanismo fueron, según uno de sus mayores representantes, el historiador y líder de los conservadores, Lucas Alamán, las posteriores revoluciones, la anarquía y la inseguridad generalizada⁵, que caracterizaron casi todo el siglo XIX.

¹ Elías PALTÍ: *La política del disenso*, México, Fondo de Cultura Económica, 1998, 22.

² Ibidem, 22 y ss.

³ Ibidem, 40.

⁴ “Nuestra profesión de fe”, in: Gastón García CANTÚ: *El pensamiento de la reacción mexicana*, tomo II (1860-1926), México, UNAM, 1994, 241.

⁵ Ibidem, 238–239.

En 1849, Alamán y sus compañeros lograron obtener la mayoría en el Ayuntamiento de la Ciudad de México, lo que facilitó la organización del partido a un nivel nacional; este fue su primer apogeo y de a poco “se produce su conversión en ‘conservador’”.⁶ En estos años cristalizó la ideología conservadora: en 1846 Alamán hablaba de la necesidad de una “monarquía representativa”, la protección de la industria, un ejército fuerte, el “sostén decoroso y digno del culto católico de nuestros padres” y “un gobierno estable, que, inspirando confianza a la Europa nos proporcione alianzas en el exterior para luchar contra los Estados Unidos, si se obstinan en destruir nuestra nacionalidad” (estamos en 1846, un año antes de que estallara la guerra con el país vecino).⁷ En 1850 (después de la guerra) los conservadores ya consideraban necesario destacar que existía una diferencia importante entre la herencia de los pueblos del sur, de “raza española” y la “barbarie democrática del anglo-sajón”. En otros puntos coincidían con lo expuesto en 1846, añadiendo la necesidad de defensa de la religión y de la propiedad, y la independencia nacional, para así “conservar la Existencia de la patria, esta existencia que tan cara costó”.⁸

La guerra contra los Estados Unidos de Norteamérica obligó a conservadores y liberales a definir las bases de su ideología: en el caso de los primeros se reforzó así una preferencia a seguir las ideas europeas, principalmente francesas, pero tuvo también un efecto similar en el caso de los liberales, que motivados por las mismas razones – o sea defender el país frente al “coloso del Norte” – optaron por la vía de adaptar las ideas norteamericanas, que consideraban un modelo a seguir para la construcción de un país próspero, fuerte y democrático. En la década de los 50, los liberales desarrollaron una serie de políticas destinadas a realizar su programa de modernización y preparar la redacción de una nueva Constitución, entre otras la Ley Juárez, que suprimía los privilegios del ejército y la Iglesia y proponía la igualdad de todos los ciudadanos ante la ley, o la Ley Lerdo⁹ que adelantaba la aceleración de la desamortización.

La Constitución mexicana de 1857 nació, según François Chevalier, como un “modelo teórico, símbolo político o un emblema revolucionario”¹⁰ de los liberales en una época conflictiva de la historia nacional. Los liberales, después de décadas de revoluciones, levantamientos y dictaduras de todo tipo de ropaje, intentaron crear el marco de una nueva nación (laica, moderna y liberal) mediante un documento constitucional. El Congreso Constituyente estuvo constituido principalmente por liberales moderados, unos pocos puros y algunos conservadores, pero la figura del presidente Ignacio Comonfort parece ser crucial desde el punto de vista del texto constitucional. Siendo un liberal moderado, Comonfort temía una

⁶ PALTÍ (1998), 44–45.

⁷ “Nuestra profesión de fe”, in: CANTÚ (1994), 240–242.

⁸ “El porvenir de México” (*El Universal*, 13, 16 y 18 de octubre de 1850), in: CANTÚ (1994), 278.

⁹ De Miguel Lerdo de Tejada.

¹⁰ François CHEVALIER: *América Latina. De la independencia a nuestros días*, México, Fondo de Cultura Económica, (2000), 510.

eventual reacción violenta por parte de varios grupos de la sociedad (ya desde 1856 hubo pronunciamientos conservadores y fuertes críticas eclesiásticas respecto al proyecto). Más tarde, los obispos mexicanos consiguieron que el Papa Pío IX condenara la Constitución y en México se formaron motines contra la obligación de los funcionarios de jurar la carta magna.¹¹

La Constitución era federal y liberal, aboliendo varios fueros especiales de las corporaciones, como la Iglesia y el ejército, algo que iba en contra de lo propuesto por los conservadores. Fue también un importante documento en el proceso de secularización de la sociedad; habiendo sido básicamente moderada, fue radicalizada tras a la Guerra de Tres Años (1858-1861), incorporando muchas de las ideas de la Reforma.¹² En la Constitución se reforzó el proceso de secularización (ya iniciado en las décadas anteriores), pero con vacilaciones de los constituyentes, que durante el proceso de elaboración, al parecer, temieron crear con tal instrumento un Estado totalmente secular mediante la Constitución, tal vez, principalmente debido al catolicismo aparentemente profundo de una gran mayoría de la población.

Originalmente se pensó incorporar un artículo que decretaría la libertad del culto religioso, pero que finalmente no se incluyó. El artículo 15 del proyecto decía:

No se expedirá en la República ninguna ley, ni orden de autoridad que prohíba o impida el ejercicio de ningún culto religioso; pero habiendo sido la religión exclusiva del pueblo mexicano la católica, apostólica, romana, el Congreso de la Unión cuidará por medio de leyes justas y prudentes, de protegerla en cuanto no se perjudiquen los intereses del pueblo, ni los derechos de la soberanía nacional.

Por su parte, los conservadores y la iglesia católica ya durante el proceso constituyente (1855-57) atacaron los proyectos presentados en el Congreso. En Puebla estalló un levantamiento, dirigido por Antonio Haro y Tamariz y el obispo Pelagio Antonio de Labastida y Dávalos, que atacaba la supresión de los fueros del ejército y de los clérigos y hubo temor de que se formara un movimiento popular contra el Congreso que finalizaría con su disolución. Comonfort decidió entonces actuar enérgicamente y ahogó el levantamiento¹³. Los conservadores encontraron también, en medio de la lucha política, caminos de debate pacíficos (a pesar de los levantamientos como el ya mencionado): en 1856, con más de 200 firmas dirigieron una carta al Soberano Congreso Constituyente en defensa de la religión católica, criticando principalmente el artículo 15 ya citado. Los signatarios argumentaban a favor de que este artículo no se integrara en el texto, pues según su visión, la religión católica, que había sido declarada como oficial en otras constituciones y planes

¹¹ Jean MEYER, *La cristiada, tomo II, (El conflicto entre la iglesia y el estado, 1926-1929)*, México, Siglo XXI, 1973, 30-32.

¹² Véase: Daniel COSÍO VILLEGAS: *La Constitución de 1857 y sus críticos*, México, Fondo de Cultura Económica 1998 y CHEVALIER (2000): 510-511.

¹³ Silvestre VILLEGAS REVUELTAS: "La Constitución de 1857 y el golpe de estado de Comonfort", in: *Estudios de Historia Moderna y contemporánea de México*, 2001, no. 22, 55-56.

políticos anteriores, como las cartas magnas de 1824, 1836, 1843 y 1847, era el único elemento que verdaderamente unía al país y a su población y agregaban que “solo á la Religión está concedido unir todas las razas, acomodarse á todas las lenguas”. La religión católica fue la que civilizó a Nueva España; las ciencias, la literatura, las artes y el bienestar, todos se basan en el catolicismo en México, añadían, y así, si se busca el apoyo de la “voluntad nacional” como legitimadora de la Constitución, los legisladores deberían admitir la religiosidad del pueblo. Sin ese apoyo, la carta magna nunca será respetada y tampoco cumplirá con sus funciones, opinaban. Como respuesta a una de las metas teóricas más importantes que los liberales querían alcanzar mediante la Constitución, o sea la igualdad de todos los ciudadanos, los redactores de la carta expresaron su convicción de que la Iglesia católica era la única autoridad que podía brindar esa igualdad al pueblo, puesto que delante de ella, como explicaban, desaparecían las diferencias.¹⁴

Los argumentos de los conservadores contra el proyecto se centraron en que verdaderamente existía en la sociedad una unidad religiosa, basada en “el principio religioso” que con semejante ley podía ser quebrada, pese a que los mexicanos querían “vivir bajo la unidad católica”. Esta unidad nacional sería atacada y cuestionada por la ley, que no estando basada en una voluntad general, perdería su validez y “autoriza la rebelión”, acentuaron los diputados conservadores en la Constituyente.¹⁵ La tolerancia y no la libertad debía ser la base para resolver este problema, subrayaban una década más tarde, la tolerancia pasiva, sin legislación, ya que según su visión con el tiempo se desarrollarían costumbres y “hechos existentes” de los que nace la tolerancia. Si no se esperaba que este proceso se desarrollara en forma *natural* y si se implantaba esta ley cuando la sociedad estaba “llena de heridas profundas”, “...el resultado sería sembrar un nuevo germen de discordia”. También rechazaban la derogación del quinto y proponían que todos los asuntos relacionados con los bienes de la Iglesia se efectuaran con la “previa autorización y aprobación del Sumo Pontífice”.¹⁶

Desde el punto de vista de la política de los siguientes años, la consecuencia más importante de la promulgación de la Constitución fue el levantamiento conservador en 1858. El artículo 15 y su debate habían dividido tan profundamente la nación, que originaron “los graves acontecimientos que suscitaron después de la aprobación de la Constitución de 1857”, o sea la Guerra de Tres Años (1858-1861) y la intervención francesa.¹⁷ Pero hubo otros artículos en la Constitución promulgada que también provocaron el malestar político y general de la Iglesia, concretamente

¹⁴ COSÍO VILLEGAS (1998), 391–397.

¹⁵ Discurso de Marcelino Castañeda, in: Manuel GONZÁLEZ CALZADA: *Los debates sobre la libertad de creencias*, México, Cámara de Diputados 1972, 9–15 y Discurso de Mariano Arizcorreta, ibidem: 77–89.

¹⁶ *Carta de Pablo Vergara, Miguel Martínez, José Mariano Campos y Juan M. Pastor a Ignacio Aguilar y Marocho*, 28 de diciembre de 1864, en CONDUMEX, IX–I, carp. 3, doc. 315.

¹⁷ Emilio RABASA: *Historia de las constituciones mexicanas*, México, UNAM, 2002, 71.

los párrafos 56¹⁸ y 77¹⁹ que prohibían a los clérigos ser diputados y presidentes de la república. Esta medida, de claras motivaciones políticas, fue atacada por Clemente de Jesús Munguía obispo y arzobispo de Michoacán, quien indicó que se oponía a la Constitución por esa razón.²⁰ El conservador Félix Zuloaga, con sus aliados, poco después de la promulgación de la Constitución, se rebeló contra ella y en Tacubaya hizo conocer su plan de abolición de la carta magna y convocó a un nuevo congreso en el plazo de tres meses para redactar otra “que sea conforme con la voluntad nacional [y que] se sujetará por el gobierno al voto de los habitantes de la República”. Nombraba como Presidente al liberal moderado Comonfort,²¹ quien declaró su descontento con la Constitución vigente y que, además, anteriormente ya se había entrevistado con otros políticos, como el liberal Manuel Doblado para elaborar una reforma constitucional.²² El liberal puro, Benito Juárez, instaló su gobierno en Guanajuato y con sus aliados declaró el inicio de la “revolución de Reforma”, iniciando la Guerra de los Tres Años.

Como señalábamos, la idea del monarquismo en el siglo XIX acompañó las luchas políticas internas hasta la victoria del liberalismo republicano. Fueron principalmente los conservadores (pero no sólo ellos) quienes, defendieron la idea de instalar una monarquía en México. Las raíces de este pensamiento empiezan a crecer cuando, a finales del sistema colonial, la cuestión de la independencia surge como una preocupación.²³ Una vez consumada la independencia, nace el enfrentamiento entre monarquismo y republicanismo y, partiendo de lo expuesto por Palti, al fin y al cabo el partido conservador tuvo una fuente constitutiva en el pensamiento monárquico.

El monarquismo mexicano ya desde la década de 1840 consideraba necesario algún tipo de apoyo foráneo, fuera éste un príncipe o una intervención extranjera, para la realización de su programa político, siempre que éstos fueran europeos²⁴. Este programa fue defendido por la gran mayoría del partido conservador y varios representantes del liberalismo. La guerra contra los Estados Unidos, la Constitución de 1857 y la Guerra de los Tres Años radicalizaron las posturas de los diferentes grupos políticos y estos tres acontecimientos pueden considerarse en general como un preludio del Segundo Imperio. Los liberales no pudieron reorganizar el país mediante la Constitución (1857) que finalmente se convirtió en una nueva fuente de

¹⁸ Este artículo decía: “Para ser diputado se requiere [...] no pertenecer al estado eclesiástico...”

¹⁹ “Para ser presidente se requiere [...] no pertenecer al estado eclesiástico...”

²⁰ José de Jesús LÓPEZ MONROY: “El pensamiento de Clemente Munguía. A propósito del derecho natural en sus principios comunes”, in: *Anuario mexicano de historia del derecho*, UNAM, 2002, XIV, 136.

²¹ Félix ZULOAGA: “Plan de Tacubaya, 1857” in: Álvaro MATUTE, *México en el siglo XX. Fuentes e interpretaciones históricas*, México, UNAM, 1993, 296.

²² PANI (2001), 154 El primer punto que quiso reformar fue la cuestión del juramento a la Constitución.

²³ Edmundo O’GORMAN: *La supervivencia política novo-hispana*, México, Universidad Iberoamericana, 1986, 12.

²⁴ Ibidem, 29–32.

conflictos. El descontento interior y el hecho de que se formara la triple alianza de Inglaterra, España y Francia, en 1861 para intervenir en México, funcionaron como un motor para los conservadores monárquicos que consideraron que había llegado el momento adecuado para hacer realidad su idea de invitar a un monarca a ocupar el trono del país. Por otra parte, el miedo de que Estados Unidos interviniera en México o el temor a la anexión, hizo que muchos liberales decidieran apoyar las ideas monárquicas.

Eran muchos los que esperaban que con la llegada del Segundo Imperio se pudieran normalizar los conflictos entre el Estado laico y la Santa Sede, ofreciendo una solución a las preocupaciones de los conservadores en relación con la religión. Es importante que para la mayoría de los conservadores ésta fue una cuestión más bien moral que práctica: no exigían la defensa “de una Iglesia privilegiada que dominara el Estado”²⁵, pero sí una transformación moral de la sociedad. La política del Emperador fue más allá de lo que habían imaginado muchos conservadores: poco después de su llegada a México decretó la libertad de cultos, dando una protección especial a la religión católica. Con esto volvió a plantearse una de las discusiones más tensas del Congreso Constituyente de 1856-57. En aquel instante, el Congreso, formado principalmente por liberales moderados, no quiso decretar la libertad de cultos; pero en menos de diez años un monarca invitado al trono por los conservadores lo haría. Sin embargo Maximiliano no pudo normalizar sus relaciones con la Santa Sede: el nuncio apostólico, Pedro Francisco Meglia, después de meses de negociaciones sobre la cuestión religiosa volvió al Vaticano sin resultados.²⁶ El monarca, según la visión de los conservadores, no solo atraía hacia sí “al partido liberal en sus dos equívocas ramificaciones” (puros y moderados), sino que resultó ser incapaz de crear buenas relaciones con la Iglesia católica de México²⁷, y entre los conservadores la opinión general sobre el monarca pareció empeorar durante largo tiempo, ya que, según su visión, sin el apoyo de la iglesia era imposible crear el marco de una sociedad y de la política, tal como ellos las imaginaban.

Después de la caída del imperio (1867), que significó el fracaso de una de las bases ideológicas del pensamiento de los conservadores (monarquía), el grupo parece desaparecer de la política y no solo por la derrota, sino también porque los liberales les acusaron de haber traicionado el país, por lo que debían ser expulsados del cuerpo de la nación. Los años de la República Restaurada (1867-1876), debido a la política radicalmente liberal de Sebastián Lerdo de Tejada, seguramente fueron de los peores para los conservadores, quienes actualizando su ideología trataron de volver a la política, aunque con resultados limitados. El primer paso fue olvidarse de la monarquía y convertirse en republicanos, pero a su modo. El diario católico

²⁵ PANI (2001), 364.

²⁶ Lilia DÍAZ: “El liberalismo militante”, in: *Historia general de México*, México, El Colegio de México, 2000, 619–620.

²⁷ *Carta de José C. Serrano a Ignacio Aguilar y Marochio, 24 de julio de 1864*, en CONDUMEX, IX–I, carp. 2, doc 140.

La Voź de México dio en 1875, en un artículo que reflejaba la opinión de la redacción, un resumen de las ideas conservadoras respecto a la organización de lo que debía ser una “buena república”. Los conservadores no son enemigos de la república, explicaban; lo que “aman” es una república donde la Constitución es un documento sagrado e inviolable. Para *La Voź*, la legislación no puede ser el juego de las autoridades; en ella tienen que aparecer la voluntad y las opiniones del pueblo; por consiguiente no puede basarse en ideas “impuestas arbitrariamente” que hieren los sentimientos y la conciencia política y religiosa del pueblo. Para lograr que los sentimientos religiosos del pueblo no fueran lastimados había que partir de la teoría de que el “Ser Supremo” es el “autor y conservador de las sociedades” y por ende había que reconocer como religión del Estado a la practicada por la mayoría del país, o sea la católica. Respecto a las elecciones, consideradas por los conservadores como un absurdo, expresaron que sería “de gozo” ver que el sistema electoral “no fuese una preciosa margarita arrojada á la voracidad de los cerdos”, sino algo que cumpliera con la exigencia de ser efectivo. Por lo tanto, el sufragio debía limitarse a los “únicos elementos atendibles para el ejercicio de un importantísimo derecho, es decir [que busque su razón] en la inteligencia, en la propiedad, en el trabajo, en el juicio y reposo que la madurez de cierta edad proporciona”. También creen –continuaban– en la independencia de los poderes del Estado, “que garantiza el equilibrio de las fuerzas políticas y que es el secreto, en esa forma de gobierno, de la verdadera libertad”. En relación con el tesoro, aseguran que lo más deseable para los conservadores sería que éste no fuera un “botín repartible entre un puñado de sanguijuelas”, sino que se aplique una “bien entendida economía”, que se estimule la industria, se protejan las grandes empresas y se premien los descubrimientos y las acciones importantes. Hasta el federalismo, algo rechazado anteriormente, parece ser aceptado por los redactores del artículo, al afirmar que: “¿Cómo no aceptar una república federativa cuyos Estados fuesen en realidad independientes del centro, y soberanos que con lealtad guardasen las condiciones preestablecidas de su alianza, huyendo igualmente de los extremos de someterse en silencio al vil yugo, de los poderes generales, y de sublevarse instigados por un necio orgullo, contra las autoridades y leyes de la Unión?”.²⁸ Como hemos visto, el ideal conservador sobre la república está basado en el reconocimiento de Dios como raíz de toda legitimidad y del catolicismo como religión de Estado. Lo más importante respecto a la forma del Estado es que ésta es secundaria, lo primordial “...es que la sociedad conserve su propio carácter...”²⁹, o sea que siga siendo regido por la leyes morales de la Iglesia.

Otra de las estrategias, lógica diríamos, de los conservadores para mantenerse dentro de la política diaria, fue la de participar en las elecciones. Así algunos se presentaron y pese al relativo éxito que unos pocos lograron al ser elegidos, tuvieron que enfrentar otros problemas. Ese fue el caso de José de Jesús Cuevas en 1872,

²⁸ “La republica conservadora”, in: *La Voź de México*, 22 de mayo de 1875.

²⁹ “Los presidentes”, in: *La Voź de México*, 23 de julio de 1872.

quien no pudo integrarse en el congreso, puesto que no quiso hacer “la protesta sin reservas” a la Constitución, condición para poder ocupar la banca. La carta magna fue atacada por la Iglesia desde la Asamblea Constituyente de 1856, y este juramento causó problemas en el caso de los católicos. Así, la crítica de Cuevas fue tajante: “no hay tolerancia ni libertad entre nosotros; la democracia y el sufragio popular son una mentira”³⁰ Cinco años más tarde, en vísperas de los comicios de 1877, el conservador José Joaquín Terrazas en un editorial publicado en *La Voz* argumentó a favor de la participación y la reorganización del partido conservador: “...preciso es que el partido conservador dé muestras mayores de vida de las que ya ha dado, haciendo entender al mundo que somos hombres, que no así, como quiera, nos dejamos arrebatar los bienes de la civilización que estriba en la práctica de la moral verdadera, en sus aplicaciones varias.”³¹ Pero también consideraba importante que el partido conservador siempre aceptara las reglas legales del juego político.³² Las elecciones de 1877 fueron las últimas en las que el partido conservador apareció organizado. Durante el porfiriato, que durará hasta 1911 se abstendrán de la política directa.

En 1877 la situación cambió esencialmente no solo para los conservadores, sino para todos los actores de la vida política, ya que con el inicio del régimen de Porfirio Díaz, las reglas impuestas por el general harán imposible para todos seguir politizando como en las décadas anteriores. El porfiriato ofrecía “paz y progreso”, pero en cambio exigía que los diferentes grupos de la sociedad se mantuvieran lejos de la política. El personalismo de Díaz fue profundo: él era la autoridad y el poder. Gracias a su capacidad de dividir e imperar sometió a toda la sociedad, hasta las esferas más bajas.³³ Para Porfirio Díaz “la ley era letra muerta”, escribe Cosío Villegas.³⁴ Por otra parte y más recientemente, William Fowler y Humberto Morales Moreno sugieren que el sistema de Díaz heredó sus bases políticas del conservadurismo anterior a 1876.³⁵ Es innegable que la política de Díaz en varios puntos refleja un cierto “alamanismo” y conservadurismo; aquí sólo señalaremos la idea de que la sociedad mexicana todavía no era tan madura como para poder practicar el derecho de elegir, en comicios, a sus propios dirigentes. Su política estuvo marcada por reelecciones casi ilimitadas (en el afán de evitar cambios en el régimen político para asegurar el orden y también su propio poder), pero en general estaba lejos de

³⁰ José de Jesús CUEVAS: *Carta que dirige a sus electores el C. José de Jesús Cuevas, diputado al Congreso de la Union*, México, Imprenta de La Voz de México, 1873, 4.

³¹ “Editorial”, in: *La Voz de México*, 31 de diciembre de 1876.

³² “Editorial”, in: *La Voz de México*, 11 de enero de 1877.

³³ Daniel Cosío VILLEGAS, “El porfiriato, la era de la consolidación”, in: *Historia Mexicana*, 1963, julio-septiembre, 81

³⁴ Ibidem, 86.

³⁵ William FOWLER–Humberto MORALES MORENO: *El conservadurismo mexicano en el siglo XIX*, Puebla, Benemérita Universidad de Puebla–Saint Adrew University–Gobierno del Estado de Puebla, 1999, 22.

lo propuesto por su propio partido en las décadas anteriores y actuó en favor de las capas altas de la sociedad,³⁶ entre ellas, con las cúspides de la iglesia.

En esta situación, los conservadores buscaron un refugio en el seno de la iglesia, su aliado natural desde hacía décadas y desaparecieron como una fuerza política, aunque siguieron con la labor periodística y, a través de ésta, la de propaganda. De esta forma y desde el inicio del porfiriato es difícil de hacer la diferencia entre conservadores y católicos; tal vez ni sea necesario. El historiador Jorge Adame Goddard recuerda que las Leyes de Reforma actuaban como un chantaje político: si los conservadores no se presentan como fuerza organizada de oposición, podrán “disfrutar” esta peculiar “paz porfiriana”³⁷.

El porfiriato fue visto por los conservadores –al menos en las primeras décadas– como un mal transitorio, y a pesar de que después del cambio de siglo ya lo consideraban un régimen de *orden*, siempre mantuvieron una actitud crítica, tal vez para demostrar su condición de *outsiders*. En estos primeros años del régimen, el mismo Díaz era para los conservadores un dictador incapaz de abandonar el poder, que había utilizado las elecciones sólo para dar “un barniz de legalidad” a sus reelecciones. “No ha tomado en cuenta en lo más mínimo el voto público...”, argumentaban, como una prueba de lo que venían repitiendo durante décadas: el voto popular es una farsa. A pesar de que valoran los esfuerzos por proteger la paz social, llaman la atención sobre el hecho de que esta paz no fue obra de Díaz, sino que tuvo un gran apoyo auxiliar del pueblo, que estaba cansado y agotado ya, después de las eternas revoluciones y confrontaciones armadas³⁸.

La democracia en sí era para los católicos y conservadores una utopía, y no solamente por ser algo “irrealizable”, sino porque la consideraban como algo ajeno a las sociedades, o en las palabras de los redactores de *La Voz de México* por su incompatibilidad “con las condiciones naturales de toda sociedad”³⁹. En su visión, la democracia era algo que la gente, o el pueblo no entendía, y que no estaba preparado para vivir en ella. “¡Qué populares ni que democráticos principios ha de haber, si no hay aquí pueblo capaz ni merecedor de regirse por tales principios, ni jamás se han observado por los gobiernos!”⁴⁰, el mismo diario repetía las ideas que representaba Alamán décadas antes, en los primeros lustros del México independiente. El rotundo rechazo de los conservadores frente a las reglas del juego político, ciertamente estaba basado en las críticas de los Papas respecto a las elecciones, el sufragio universal y la democracia basada en el contrato social. Llegados los comicios de 1900, *El Tiempo* citó al Papa Pío IX, calificando de “mentira universal” las elecciones, mientras criticaba a los liberales por la “burla sangrienta” que hacían “á uno

³⁶ Gracias por las indicaciones a Enrique Semo.

³⁷ Jorge ADAME GODDARD: *El pensamiento político y social de los católicos mexicanos. 1867–1914*, México, UNAM, 1981, 114.

³⁸ “Balance político”, in: *El Tiempo*, 5 de diciembre de 1896.

³⁹ “La democracia y la representación nacional”, in: *La Voz de México*, 19 de abril de 1888.

⁴⁰ “La reelección de gobernadores”, in: *La Voz de México*, 9 de enero de 1891.

de los principios fundamentales de las instituciones democráticas que dizque rigen en Méjico: el sufragio libre”.⁴¹ Para los conservadores todo proceso electoral está ya “arreglado”, pues no hay ni un ciudadano que crea que su voto será contado y considerado. Todo está ya decidido y controlado, decía el diario, “por...quien todo lo puede”. Su crítica frente a la libertad de sufragio era tajante:

Mentira es [...] que la libertad de sufragio pueda practicarse, ni aquí ni en ningún país de la tierra, pues semejante acto, por su propia naturaleza, es de imposible ejecución, y siempre el poder público, ó mejor diremos, los que lo ejercen, están dispuestos á evitar á los ciudadanos las molestias que el ejercicio de ese derecho trae consigo, y lo reemplazan en las casillas electorales, depositando en las urnas, á nombre de él, las cédulas con los nombres de los favoritos.

*He aquí por qué jamás puede decirse que un Congreso, una Asamblea, ó un individuo tienen la representación de un pueblo, ó de una sociedad, pues generalmente de quien la tienen es de aquel que en realidad les ha dado un nombramiento ó credencial.*⁴²

En otro aspecto, la política del “dedazo” (o sea las prácticas de nombramientos directos del presidente a puestos importantes) de don Porfirio tuvo como consecuencia que “...haya perdido el cuerpo legislativo todo espíritu de iniciativa e independencias [...], el judicial ha quedado, merced á la misma causa, también sin voluntad propia para fallar en cualquier negocio...”; algo parecido pasó en general en la sociedad, añaden, pues todo acto de independencia política es mal visto por las autoridades; el sufragio, que en otros países es la base de la política nacional y cuya legitimidad fue cuestionada por los mismos conservadores unas pocas décadas atrás, en México quedó excluido del juego político, explicaban, añadiendo que “...habiéndose realizado con la perfección que nunca el ideal del virreinato español, para quien el pueblo estaba destinado para obedecer y callar”.⁴³

Considerando lo anterior, no es sorprendente que los conservadores hayan asegurado, decepcionados de los resultados de las últimas elecciones en las que participaron (1877), no creer en las instituciones y organizaciones conocidas en las décadas anteriores. Los partidos políticos de México no son otra cosa, afirmaban, que formaciones para disturbar la tranquilidad de la sociedad: “Así es que en el orden meramente político, hablando con imparcialidad, podría sostenerse que lo que se entiende ó debe entenderse por partidos políticos, casi ni existe; porque los que carecen de principios y por consiguiente de bandera, no merecen ese nombre; siendo además bien sabido que esa clase de agrupaciones generalmente hablando, ni le sirven al país y casi siempre estorban más que sirven al que manda”⁴⁴, una postura que, en cierta medida, rimaba con el eslogan del profiriato, de “poca política”.

No obstante, hacia finales del siglo, los redactores de *El Tiempo* detectaron el agotamiento del entusiasmo de los conservadores y en una columna señalaban: “...no se mueven si elecciones van y reelecciones vienen. Son escépticos en política.

⁴¹ “Las elecciones”, in: *El Tiempo*, 10 de julio de 1900.

⁴² “Las elecciones”, in: *El Tiempo*, 10 de julio de 1900.

⁴³ “Balance político”, in: *El Tiempo*, 5 de diciembre de 1896.

⁴⁴ *El Tiempo*, 6 de diciembre de 1892.

Han perdido la fe en instituciones, en planes y en promesas” y encontraron el alivio en “...la paz en la familia”.⁴⁵ Un año más tarde el mismo diario publicó un editorial sobre el mismo tema, pero ya con una intención de movilización y argumentando a favor de constituir un partido político, formado alrededor de un personaje respetado, para participar, eso sí, de forma indirecta, en la política. Ese partido católico debería destinar sus fuerzas a la defensa de los valores religiosos en México, pero añadían: dentro del marco de la dictadura la creación de semejante partido es imposible, así que “...á los católicos no nos queda otro campo de actividad para la defensa y predominio de la buena causa, que la prensa.”⁴⁶

En 1908, cuando se publicó la famosa entrevista Díaz-Creelman (James Creelman era un periodista estadounidense que entrevistó al anciano Díaz) y gracias a las declaraciones de don Porfirio crecieron las esperanzas de un sistema plural⁴⁷, que fueron mal recibidas por los conservadores: “¡Partidos políticos en México, y sobre todo, partidos de oposición! eso suena á algo así como cosa extraña y nunca oída; como cosa áspera y que causa desagrado á los nervios. ¡Partido de oposición! ¿Y para qué lo queremos?” En la historia de México, según el diario, nunca había existido un verdadero partido de oposición; los que surgían en la vida política “...no buscaban el camino legal para hacerle la oposición, sino que se iban á la montaña á combatir con las armas en la mano; si vencían ocupaban el puesto del derrotado para ser derrotados á su vez...”⁴⁸ En México – añade el articulista – oponerse es igual a derrotar en forma agresiva al contrario; el problema es la falta absoluta de cultura política. Pero el reto más grave era la corrupción que contaminaba a los jóvenes, que ya no veían en la política más que una posibilidad para “...conseguir buenos negocios ó llegar a pescar un buen curul ó un buen puesto. ¿A esto puede llamarse política?”, preguntaba. Años antes, los redactores de *El Tiempo* habían expresado ideas semejantes: los asientos del Congreso sirven para que los parientes de los políticos “próceres” “se inicien en la vida pública, y vayan haciendo el aprendizaje de una carrera en la cual se prometen abundante cosecha de beneficios”.⁴⁹ Pero para el fin de 1908 los redactores de *El Tiempo* revisaron en parte su postura anterior y en un editorial trataron otra vez el tema, pero hablando ya de

⁴⁵ “¿Qué quieren los católicos?”, in: *El Tiempo*, 8 de noviembre de 1895.

⁴⁶ “Por qué los católicos deben mezclarse en la política”, in: *El Tiempo*, 27 de noviembre de 1896.

⁴⁷ Las palabras de Porfirio Díaz respecto a la posibilidad de la formación de partidos de oposición fueron las siguientes: “He esperado con paciencia el día en que la República de México esté preparada para escoger y cambiar sus gobernantes en cada periodo sin peligro de guerras, ni daño al crédito y al progreso nacionales. Creo que ese día ha llegado...[...] Si en la República llegase a surgir un partido de oposición, le miraría yo como una bendición y no como un mal, y si ese partido desarrollara poder, no para explotar, sino para dirigir, yo le acogería, le apoyaría, le aconsejaría y me consagraría a la inauguración feliz de un Gobierno completamente democrático.” (“Entrevista Díaz-Creelman”, in: Mario CONTRERAS-Jesús TAMAYO: *México en el siglo XX, 1900-1913. Textos y documentos*, México, UNAM, 1990, 263–265).

⁴⁸ “Los partidos políticos”, in: *El Tiempo*, 7 de marzo de 1908.

⁴⁹ “Las elecciones”, in: *El Tiempo*, 10 de julio de 1900.

expectativas frente a las consecuencias que tendría la entrevista, añadiendo que en las siguientes elecciones (1909) “...los mexicanos todos parece que deseamos participar”.⁵⁰ Aquí cabe añadir, que habrá que esperar hasta 1911 para que los católicos (y conservadores) se decidan a aparecer en la política con un partido político, el Partido Católico Nacional.

A finales del porfiriato, los católicos repetían las ideas expresadas primero por Lucas Alamán, Ignacio Aguilar y Marocho⁵¹ y Porfirio Díaz más tarde: México todavía no está *educado* para practicar la democracia ni como para poder organizar elecciones plurales, con la participación de partidos: “No creemos que México esté educado para tener partidos políticos que luchen dentro del terreno de la ley para conseguir la supremacía y empuñar las riendas del Gobierno [...] Déjese al país tal como está, sin partidos políticos, sin vida política...”⁵², aseguraba *El Tiempo*. El argumento de los partidarios del *orden* (sea este *orden* conservador, tradicionalista u oficialista) y en esto coincidían los conservadores y porfiristas, era la acentuación de una (deseada) continuidad de larga duración a lo largo de toda la segunda mitad del siglo XIX. En esta visión, la condición de la estabilidad política era la reconciliación de los diferentes intereses y valores políticos, cuyos representantes al mismo tiempo se abstuvieran de expresarse contra el poder y de criticar al régimen, en otras palabras, “déjese el país tal como está”. El gobierno, por su parte, también debía actuar para lograr esa reconciliación, aseguraban los redactores de *El Tiempo* en otro artículo, ya que un gobierno “verdaderamente nacional” estaba obligado a conservar la paz, cuya base era la “uniformidad de sentimientos y de ideas”, algo que no caracterizaba a México. Por esas razones ninguna de las facciones de la sociedad puede usurpar el poder, a menos que lo ponga al servicio “para todos, cualesquiera que sus ideas sean”, aunque este “todos”, significaba para los conservadores, “las clases más ilustradas”. En México, agregan, el poder está en manos de una minoría, por consiguiente la conciliación es más ineludible que en otros países, subrayando el viejo argumento de la sociedad eminentemente católica y conservadora: “Y téngase en cuenta que entre nosotros no es una fracción del pueblo la que se opone al partido liberal: es la mayoría de la sociedad; y esto, eliminando las grandes masas inconscientes, los grandes grupos que, por su falta de ilustración, no son capaces de apreciar ese linaje de las cuestiones”.⁵³ El gobierno, en todas las formas posibles de Estado, tiene que “inspirarse en los deseos y convicciones de la comunidad”, o sea el catolicismo, y tiene que “oír la voz del pueblo, principalmente la de las clases más ilustradas”⁵⁴ explicaban, dando una definición elitista de cómo tendría que realizarse la política del gobierno, conforme a cómo funcionaba el porfiriato.

⁵⁰ “El año de 1908”, in: *El Tiempo*, 31 de diciembre de 1908.

⁵¹ Aguilar y Marocho fue un líder del partido conservador después de Lucas Alamán.

⁵² “Los partidos políticos”, in: *El Tiempo*, 7 de marzo de 1908.

⁵³ “Política”, in: *El Tiempo*, 21 de abril de 1908.

⁵⁴ “Política”, in: *El Tiempo*, 22 de abril de 1892.

El pensamiento conservador, pese a los repetidos cambios que sufrió en algunos aspectos – como por ejemplo al haberse visto obligado a abandonar el monarquismo y repensar su postura frente al republicanismo – estuvo caracterizado a lo largo del siglo XIX por la inmovilidad, o por diferentes continuidades. En relación con la política y la democracia fueron intransigentes, rechazaron las reglas del juego político democrático y para finales del porfiriato hasta apoyaron al anciano Díaz, ya que vieron que el presidente había realizado en parte su política; en palabras de William Fowler y Humberto Morales Moreno, “Aunque es absurdo decir que triunfaron las facciones conservadoras, no deja de ser serio que el liberalismo vencedor se consolidó en el poder siguiendo propuestas políticas conservadoras”⁵⁵.

Abstract

The article examines how nineteenth-century Mexican Conservatives considered ideas like democracy and politics in general, especially after the empire of Maximilian (1864–1867). Following independence, the Conservatives opposed the idea of a representative republic, of free elections, of federalism, and so on. We will analyse the basis of this political thinking, starting from a particular form of monarchism, which was characterised by a series of continuities. With the collapse of the empire, and with the beginning of the regime of Porfirio Díaz, the Conservatives found a safe haven at the Catholic Church, and, away from direct policy, they focused on journalism and theoretical work. They defended the same ideas as the Porfiriato, maybe with one exception: that of republicanism, which they seem to have accepted, but not without criticism. Although the Porfiriato was born out of triumphant liberalism of the 1860s, when the General resigned in 1911, the Conservatives were able to see the realisation of many of their proposals of the previous decades.

⁵⁵ FOWLER–MORALES MORENO (1999), 22.

DÓRA BAKUCZ

Leopoldo Lugones y los orígenes de la minificción palimpséstica en Argentina -Reescrituras del mito de Orfeo y Eurídice-

“Los sistemas [de filosofía] cambian como la vida cuya explicación intentan”
(Leopoldo Lugones)

Jorge Luis Borges en su libro “más personal” (él mismo lo llama así) *El hacedor* (1960), que los críticos del género del microrrelato suelen mencionar como uno de los primeros libros en el que aparece una serie de textos considerables microrrelatos o minificciones, hace una dedicatoria a Leopoldo Lugones en la que dice:

Si no me engaño, usted no me malquería, Lugones, y le hubiera gustado que le gustara algún trabajo mío. Ello no ocurrió nunca, pero esta vez usted vuelve las páginas y lee con aprobación algún verso, acaso porque en él ha reconocido su propia voz, acaso porque la práctica deficiente le importa menos que la sana teoría.¹

Se trata de un sueño, de una visión de Borges, la escena nunca había ocurrido, pero la cita muestra perfectamente el estatus que tenía (y que posiblemente tenga hasta hoy) Lugones, un intelectual multifacético de la época, convertido en exponente del Modernismo en su país que se interesa por las más variadas ramas del saber, desde la teosofía hasta la ciencia ficción, considerado como representante inicial de la literatura fantástica en la línea vinculada a Horacio Quiroga, y uno de los precursores de aquel tipo de texto que hoy llamamos microrrelato o minificción. El propósito de este breve artículo es acercarnos a algunos textos de Leopoldo Lugones –entre ellos y principalmente a *Orfeo y Eurídice*– y situarlos en el contexto de la formación del género del microrrelato, así como demostrar el proceso de la formación del género, revisando ciertos textos que tratan el tema del mito de Orfeo.

El microrrelato, minicuento o minificción es un género muy popular en la literatura de habla española, y especialmente en la hispanoamericana, que aparece en la crítica literaria como género independiente en los años 80.

Para describir muy brevemente las características más importantes de dicha clase de textos, a parte de la brevedad, podemos decir que se trata de una modalidad textual de base narrativa, pero de carácter proteico, es decir, aparecen en ella elementos de otros géneros, principalmente propios de la poesía y del ensayo. Los microrrelatos operan muchas veces con el humor, la ironía y el sarcasmo, hacen chocar distintos puntos de vista o cuentan historias desde una perspectiva extraña, eli-

¹ BORGES, Jorge Luis: *El hacedor*, Madrid, Ed. Alianza, 1997, 8.

giendo por ejemplo una voz narrativa atípica. Como consecuencia de la brevedad, encontramos frecuentemente narraciones elípticas, evocativas, abiertas. Además, en la literatura hispanoamericana existe un corpus considerable de textos de minificción en el cual llama la atención la cantidad de reinterpretaciones de historias conocidas de la tradición occidental (mitos clásicos, pasajes bíblicos, historias del canon literario, cuentos populares, etc.), es decir, textos de escritura palimpséstica. Históricamente las raíces del género surgen en el Modernismo, el proceso de su formación continúa durante las Vanguardias, y su consolidación ocurre en los años 60 del siglo XX.

En el prólogo de *El límite de la palabra*, antología del microrrelato argentino contemporáneo, Laura Pollastri resume la historia del género en Argentina de la siguiente manera:

Está presente hace casi un siglo en las letras de este país [...]. Los primeros textos ocupan buena parte de *Filosofícula* (Babel, Buenos Aires, 1924) de Leopoldo Lugones [...]. El trazado de la evolución del microrrelato en la Argentina implica un arco temporal que va, entonces, de *Filosofícula* (1924) de Leopoldo Lugones, se nutre de las transformaciones producidas en el cuento clásico por Horacio Quiroga, se desliza bajo la sombra tutelar de Macedonio Fernández, hasta llegar a la figura central de Jorge Luis Borges. [...] De Borges hacia adelante vienen Julio Cortázar, [...] Enrique Anderson Imbert [...], Marco Denevi. [...] En la década de los años 80 ya es tal la cantidad de escritores que se dedican a esta modalidad que resulta imposible señalarlos en esta rápida cronología.²

Como dice la autora del prólogo, es una „rápida cronología”, la nómina de los creadores es mucho más amplia.

Las formas consideradas como antecedentes de lo que hoy llamamos minificción, minicuento o microrrelato comienzan a aparecer durante el Modernismo (en el sentido en el que se utiliza el término en la literatura, cultura y tradición hispánica), con Rubén Darío (1867-1916) y sus poemas en prosa del tomo *Azul...* (1888), y que muestran la influencia del simbolismo y del poeta francés, Charles Baudelaire (1821-1867), en concreto su libro titulado *Petits Poèmes en prose* o *Le Spleen de Paris*. Aunque en estos textos lo dominante no es la narración –incluso gran parte carece de ella–, ni el lenguaje poético tiene que ver con la tan frecuentemente mencionada concisión del estilo del microrrelato, el poema en prosa es uno de los géneros considerados generalmente como próximos a la minificción, puesto que la aparición de esta modalidad textual demuestra un afán innovador, un querer encontrar alguna forma nueva que no respeta las reglas de los géneros tradicionales, pero que al mismo tiempo aspira a un extremo esteticismo.

Aunque el parentesco es bastante lejano, los poemas en prosa de Baudelaire

² POLLASTRI, Laura: *El límite de la palabra. Antología del microrrelato argentino contemporáneo*, Palencia, Menoscuarto, 2007, II-13.

pueden ser considerados como germen o uno de los posibles gérmenes de lo que más tarde va a ser la minificción. Al mismo tiempo es curioso que Baudelaire es el traductor francés de Edgar Allan Poe, uno de los renovadores del relato tradicional que por otra vía pero también va a influir en el futuro microrrelato (y en las narraciones de ficción de Leopoldo Lugones, traductor de textos de Poe). Volviendo a territorios de habla española, y al Modernismo que con el cosmopolitismo y el escepticismo que trae a las letras hispánicas de principios del siglo XX, va a ser un contexto ideal para la aparición de las relecturas y la puesta en duda de cualquier tipo de canon o de verdad. Los textos de Rubén Darío, máximo representante del Modernismo, en el famoso libro *Azul...* por un lado siguen la línea del poema en prosa, en un estilo modernista, con un lenguaje refinado, poético, sensorial, en los que de vez en cuando aparecen elementos de las dos tradiciones pilares de la cultura europea, la judeocristiana y la grecolatina. Rubén Darío escribe también cuentos, textos en prosa en los que aparecen elementos de la tradición occidental.

En este sentido incluso son más interesantes algunos de sus cuentos en los que aparece un tono irónico-paródico frente a elementos del canon, lo que va a ser propio también de los textos de minificción. Veamos ahora el ejemplo del titulado *El sátiro sordo*, incluido en la segunda edición de *Azul...*, publicada en 1890. Se trata de un sátiro que vive en la selva cerca del Olimpo y que un día se queda sordo como castigo por haber acercado demasiado al dios Apolo en el monte sacro. El sátiro tiene dos consejeros, una alondra y un asno. Este último aparece en el texto caracterizado de la siguiente manera:

El asno (aunque entonces no había conversado con Kant) era experto en filosofía, según el decir común. El sátiro, que le veía ramonear en la pastura, moviendo las orejas con aire grave, tenía alta idea de tal pensador. En aquellos días el asno no tenía como hoy tan larga fama. Moviendo sus mandíbulas, no se habría imaginado que escribiesen en su loa Daniel Heinsins, en latín; Passerat, Buffon y el gran Hugo, en francés; Posada y Valderrama, en español.³

Un día aparece Orfeo en la selva y empieza a tocar su lira y cantar para convencer al sátiro de poder quedarse con él. El sátiro sordo no oye la música y no se entera de lo bonita e irresistible que es. Cuando pide la opinión de sus consejeros, el pájaro intenta cantarle que nunca había oído música tan maravillosa, pero como el sátiro no oye nada, resultan inútiles los esfuerzos, y al final el sordo se dirige al asno que no hace nada más que mover la cabeza de un lado a otro. Entonces el sátiro grita que no, y Orfeo tiene que abandonar la selva. Las últimas líneas de la historia son:

—¡No!...

³ DARÍO, Rubén: "El sátiro sordo". In: *Azul...* (segunda edición, 1890) http://www.damisela.com/literatura/pais/nicaragua/autores/dario/azul/satiro_p3.htm [Última consulta: 15-09-2015]

Al vecino Olimpo llegó el eco, y resonó allá, donde los dioses estaban de broma, un coro de carcajadas formidables que después se llamaron homéricas.

Orfeo salió triste de la selva del sátiro sordo y casi dispuesto a ahorcarse del primer laurel que hallase en su camino.

No se ahorcó, pero se casó con Eurídice.⁴

La última frase del cuento sugiere que la historia que hemos leído es realmente una versión del mito de Orfeo y Eurídice. Si lo aceptamos como tal y prescindimos de una posible interpretación política, notaremos que hay varios elementos que recuerdan la visión de las relecturas de minificción:

1. El enfoque, el hecho de tomar el punto de vista del sátiro, un ser repugnante –considerando el significado de la palabra como sustantivo común– pero de todas formas mucho menos noble y admirable que los dioses (el mismo Orfeo entre ellos), un ser feo, inútil y sordo además, es decir, imperfecto, que representa las minorías frente a los habitantes del Olimpo.
2. El humor, el tono irónico utilizado de una manera notable principalmente en las partes arriba citadas.
3. Obra abierta que da posibilidad a varias lecturas, dependiendo de los conocimientos mitológicos del receptor. La fábula del relato funciona en sí pero considerando las relaciones entre Apolo y Orfeo, al menos según una de las versiones según la cual Orfeo es hijo de Apolo, el horizonte interpretativo se amplía con la posible interpretación de que Apolo al castigar al sátiro realmente castiga a su propio hijo, ya que este es expulsado de la selva a causa de la sordera del sátiro. Además, al final nos enteramos de que también el matrimonio de Orfeo con Eurídice es de alguna manera consecuencia de la expulsión y todos conocemos las dificultades y el triste final de este amor trágico.
4. Recurso de la elipsis en la narración: no se dice explícitamente cuál es la relación entre lo ocurrido y el casamiento de Orfeo con Eurídice. Tampoco se dice quién es esta joven y cómo acaba su historia. Con el nombre evoca toda la estructura narrativa del mito y establece la relación intertextual que contribuye a la conclusión del cuento.
5. Uso del recurso de hacer chocar dos momentos histórico-culturales y, en el primer fragmento citado, la alusión a personas concretas de la civilización europea en un contexto mítico de la Antigüedad es también fuente de humor.

Elegimos el texto del sátiro de Darío porque Leopoldo Lugones, en su *Filosofícula* nos da también una versión del mito de Orfeo y Eurídice. Pasando al autor argentino hay que decir que es David Lagmanovich quien lo descubre para la historia de la mi-

⁴ DARÍO, Rubén: *ibid.*

nificción, como posible precursor de ella. Escribe sobre el tema en su monografía del microrrelato titulado *El microrrelato: teoría e historia* (Menoscuarto, Palencia, 2006).

En Argentina es Lugones quien sigue el camino imaginario iniciado (en grandes líneas) por Baudelaire y Rubén Darío (pero podemos mencionar también a Alfonso Reyes y a Julio Torri). Aunque Lugones como escritor es más conocido por su poesía y por su obra cuentística, publica en 1924 el libro titulado *Filosofícula*⁵ (aunque la mayoría de los textos había sido publicada en la revista *Caras y caretas* en los años 1907-1908) en el que, además de poemas reflexivos y un par de textos discursivos, hay una serie de piezas breves de índole narrativa y sentenciosa que Lagmanovich y otros críticos consideran como una especie de minificciones, o por lo menos antecedentes del género.

En dicho libro aparecen tres temas principales: –1. temas de las Mil y una noches y otras historias orientales, 2. parábolas de inspiración bíblica y 3. mitología greco-latina– por lo tanto podemos relacionarlo sin duda con la literatura de reescritura y en este sentido podemos hablar de su posible influencia sobre los textos de minificción palimpstésica.

La admiración de Leopoldo Lugones por la antigua Grecia no sólo se manifiesta en estos minitextos, sino también en otros libros como *Prometeo* aparecido en *Las limaduras de Hefaios* (1910), exposición e interpretación de la mitología griega, *Estudios helénicos* (1923) y *Nuevos estudios helénicos* (1928), trabajos dedicados a los poemas homéricos que incluyen también traducciones del texto original. La pasión helenística del autor aparece incluso en sus pensamientos sobre lo que es y las vías que tendría que seguir la cultura argentina, sus consideraciones sobre lo gauchesco y el *Martín Fierro* de Hernández, expresadas sobre todo en *El payador* (1916) y comentadas por Borges, son bien conocidas.

Respecto a las tres líneas temáticas que aparecen en *Filosofícula*, merece la pena comparar diferentes opiniones. Dice Borges en su ensayo (escrito junto a Betina Edelberg para una edición de textos de Lugones) sobre Lugones:

Filosofícula (1924) reúne prosas breves y poemas de índole sentenciosa. Entre las prosas, unas son de ambiente oriental y otras de ambiente helénico. Las primeras recogen temas de Las Mil y Una Noches y de la Biblia y son, quizá, las de ejecución más feliz. [...] En cambio, es difícil aprobar las parábolas en que aparece Cristo; imaginar una sola frase que sin desdoro pueda soportar la proximidad de las que han conservado los Evangelios, excede, acaso, la capacidad de la literatura. Lugones, verosímilmente, no pensaba en los textos evangélicos sino en ciertas páginas similares de Oscar Wilde o de Anatole France, pero no alcanza su ingenio y su levedad.⁶

⁵ LUGONES, Leopoldo: *Filosofícula*, Buenos Aires, Babel, 1924.

⁶ BORGES, Jorge Luis y EDELBERG, Berta Guillermina: *Leopoldo Lugones*, Madrid, Alianza, 1998, 70.

En el fragmento citado Borges cuestiona la autenticidad de la visión de Lugones en sus minitextos de tema bíblico. Lagmanovich, sin embargo, resalta justamente esta temática:

[...] señalaré solamente que las fuentes de esta tarea de reescritura parecen ser tres: la tradición evangélica, la de algunos mitos clásicos y la de Mil y una noches. Las piezas más interesantes son las relacionadas con la primera, por las variaciones que Lugones introduce –no siempre dentro del marco de la ortodoxia– en temas fundamentales de nuestra cultura.⁷

Las citas nos sirven para mostrar lo discutible y discutido que son estos textos no solamente en términos de la historia del microrrelato, sino en un sentido más amplio. Veamos primero el texto “de mayor interés” que es un “buen ejemplo de los textos que consideramos precursores de la minificción en lengua española: escritos que residen, podría decirse en la periferia del microrrelato propiamente dicho”⁸ según Lagmanovich:

La dicha de vivir

Poco antes de la oración del huerto, un hombre tristísimo que había ido a ver a Jesús, conversaba con Felipe, mientras concluía de orar el Maestro.

Yo soy el resucitado de Naím –dijo el hombre–. Antes de mi muerte, me regocijaba con el vino, holgaba con las mujeres, festejaba con mis amigos, prodigaba joyas y me recreaba en la música. Hijo único, la fortuna de mi madre viuda era mía tan sólo. Ahora nada de eso puedo; mi vida es un páramo. ¿A qué debo atribuirlo?

Es que cuando el Maestro resucita a alguno, asume todos sus pecados –respondió el apóstol–. Es como si aquél volviese a nacer en la pureza del párvulo.

Así creía yo y por eso vengo.

¿Qué podrías pedirle, habiéndote devuelto la vida?

Que me devuelva mis pecados –suspiró el hombre.⁹

La historia parece ser una simple anécdota, modalidad textual muy cercana al chiste, no obstante se manifiesta cierta consideración crítica y hasta podemos decir rebelión contra lo sagrado, con lo que sugiere la posibilidad de lecturas ambiguas de la tradición. De todas formas, no se trata de una idea muy compleja, ni requiere demasiada participación de parte del lector para interpretar lo narrado.

Saltamos el otro texto sugerido por Borges para poder seguir la historia de Orfeo y Eurídice que apareció al final del cuento citado de Darío. La historia del músico mítico, hijo de Apolo y Calíope (musa de la poesía épica y de la elocuencia)

⁷ LAGMANOVICH, David: *Microrrelatos*, Buenos Aires-Tucumán, Cuadernos de Norte y Sur, 1999, 67.

⁸ LAGMANOVICH, David: *El microrrelato. Teoría e historia*, Palencia, Menoscuarto, 2006, 173-174.

⁹ LUGONES, Leopoldo: *Filosoficula*. Buenos Aires, Babel, 1924, 47.

y su esposa, Eurídice que muere envenenada por una serpiente que pisa sin querer, es uno de los mitos griegos más populares entre los artistas de distintas ramas (música, pintura, cine, teatro, etc., pensemos en Monteverdi, Gluck, Offenbach, Rubens, Dürer, Delville, Cocteau, etc.) de todos los tiempos. La parte del mito que parece que más invita a la revisita es en la que Orfeo baja al mundo de los muertos para volver al de los vivos junto a su esposa. Hades y Perséfone se lo permiten con una condición: durante el largo camino de vuelta Orfeo tiene que ir delante y no puede volver la vista atrás antes de llegar otra vez al mundo de los vivos. Orfeo no cumple con esta condición, y Eurídice desaparece para siempre. Hay distintas versiones, como en caso de todos los mitos y leyendas que pasan de la tradición oral a la escrita, pero es lo que cuenta Ovidio en su *Metamorfosis*, como también cuenta que después de perder a Eurídice Orfeo no volvió a tocar a ninguna mujer (solo a varones jóvenes).

La interpretación que nos da Lugones en *Filosofícula* sobre el mito de Orfeo y Eurídice es la siguiente:

Orfeo y Eurídice

Hallo una contradicción, dijo el filósofo, entre la inexorable ley, conforme a la cual ningún mortal volvía del Hades, y el retorno de Eurídice, concedido por el dios infernal a Orfeo, cuando éste lo apiadó con la lira.

—Más aún, confirmó el filósofo, si se considera que la ley del Hades no incumbía al dios, sino al destino cuyo carácter impersonal excluye la compasión.

—El dios fue a la vez piadoso y sutil, enseñó el poeta, y eso se ve en la condición que puso a Orfeo: no volverse para mirar a Eurídice, hasta no haber abandonado el infierno. Pues hallándose realmente enamorado de ella Orfeo, el dios sabía con seguridad que no resistiría al ansia de verla.¹⁰

Difícilmente se podría decir que se trata de la reescritura del mito, es más bien una simple interpretación en forma de diálogo entre dos personas, un filósofo y un poeta, entre quienes ni siquiera hay conflicto en cuanto a la lectura, simplemente hablan de las motivaciones de Hades para dejar —o no dejar— volver a Eurídice al mundo de los vivos del infierno, de donde según las leyes de los dioses ningún mortal puede volver. Comparando el texto con el cuento de Rubén Darío en el que aparece Orfeo, podemos ver que el de Lugones empieza donde termina el de Darío: en el caso del cuento del sátiro la historia es concebida posteriormente como posible explicación de las motivaciones de Orfeo, por lo tanto modifica la estructura del mito, mientras que Lugones lo deja intacto y lo hace observar por dos personajes, como si fuera objeto de una exposición en algún museo. La elección de los personajes no es casual, incluso se puede decir que la narración habla más de lo que cree sobre la manera de pensar de los filósofos —que buscan la razón de los

¹⁰ LUGONES, Leopoldo: op. cit. II9.

acontecimientos y actitudes–, y los poetas –que parecen ser más sensibles frente a las debilidades humanas–.

Para poder comparar la visión de Lugones y la de algunos otros autores de microrrelatos, veamos ahora tres versiones más tardías, una del argentino 1. Marco Denevi (1922-1998), una del mexicano 2. José de la Colina (1934-), y una de otra argentina, 3. Olga A. de Linares (1949-).

Marco Denevi: Honestidad sexual de las mujeres deshonestas

Las mujeres de Tracia, célebres por su desenfreno, se sintieron rabiosas porque Orfeo, ya viudo de Eurídice, las trataba con indiferencia. Entonces lo acusaron de ser afecto al vicio griego y después, para castigarlo por ese vicio, lo lapidaron.¹¹

2. José de la Colina: Orfeo busca a Eurídice

Habiendo perdido a Eurídice, Orfeo la lloró largo tiempo, y su llanto fue volviéndose canciones que encantaban a todos los ciudadanos, quienes le daban monedas y le pedían encores. Luego fue a buscar a Eurídice al infierno, y allí cantó sus endechas ante Plutón.

Plutón escuchó con placer y le dijo:

—Te devuelvo a tu esposa, pero sólo podrán los dos salir de aquí si en el camino ella te sigue y nunca te vuelves a verla, porque la perderías para siempre.

Y echaron los dos esposos a andar, él mirando hacia delante y ella siguiendo sus pasos...

Mientras andaban y a punto de llegar a la salida, recordó Orfeo aquello de que los Dioses infligen desgracias a los hombres para que tengan asuntos que cantar, y sintió nostalgia de los aplausos y los honores y las riquezas que le habían logrado las elegías motivadas por la ausencia de su esposa.

Y entonces con el corazón dolido y una sonrisa de disculpa volvió el rostro y miró a Eurídice.¹²

3. Olga A. de Linares: La verdad de Eurídice

Orfeo avanzaba, chocho por su éxito en seducir hasta a la propia Muerte, por salir victorioso del Averno, por confirmar, una vez más, sus dotes.

Pero cuando se dio vuelta para ver si Eurídice aún estaba detrás suyo, hacía rato que ella había dejado de seguirlo.

Estaba harta de oír siempre la misma música.¹³

No es propósito de este artículo estudiar los elementos que cambian estos tres autores o ver cómo deforman el mito, qué es lo nuevo en ellos o cómo funcionan como

¹¹ DENEVI, Marco: *Falsificaciones*, Buenos Aires, 1996, 24.

¹² DE LA COLINA, José: "Mitos revisitados". *Letras Libres*, 22.04.2002. <http://www.letraslibres.com/blogs/mitos-revisitados-1> [Última consulta: 15-09-2015]

¹³ Texto publicado en el blog de la autora: <http://olgalinares.blogspot.com.es/2008/10/la-verdad-de-euridice.html> [Última consulta: 15-09-2015]

metaliteratura, simplemente queremos dar unos ejemplos de microrrelatos del período cuando el género ya se considera consolidado, para poder comparar lo que tienen en común con las pequeñas narraciones de Lugones de *Filosofícula*, la de Orfeo y Eurídice en concreto, y en lo que son diferentes. Solo queremos destacar algunos puntos que llaman la atención. Podemos ver que en los cuatro casos buscan una nueva interpretación de algún elemento del mito conocido y que la historia misma no se explica en todos sus detalles, solo se da algunos puntos de referencia para poder mostrar algo que no se había sabido o que no se había dicho antes. La gran diferencia entre la versión de Lugones y las contemporáneas es la actitud que hay detrás de los cambios que hacen los autores: Lugones presenta un diálogo, pone un segundo marco ficcional para luego hacer chocar dos maneras de ver la historia en la que se da una superioridad indudable a los dioses (al Dios del inframundo en concreto), son ellos que mueven los hilos, la época del Modernismo respeta la cultura clásica, respeta los mitos, puede que los interprete de una manera diferente, pero sin cuestionarlos. En el caso de los textos de *Filosofícula* de Lugones las interpretaciones de los antiguos textos se presentan casi siempre dentro de un marco ficcional adicional y de este modo la narración original aparece de una manera estática e intacta. Por otra parte, podemos observar también que las alusiones a las estructuras fijas de la tradición generalmente sirven de pretexto para hablar de la misma interpretación canónica. Las versiones contemporáneas en cambio deforman el mito ya que tratan del mundo de los humanos, de sentimientos, fenómenos, comportamientos y actitudes humanos: envidia, rencor, orgullo, deseo del éxito, engaño, etc. En estos casos son los mismos protagonistas o su alrededor que determinan el desenlace de la historia que de esta manera queda muy poco mítica.

Volviendo a la crítica que hace Borges en relación con los textos de Lugones y que a él le importaba más la teoría que la “práctica deficiente”, para ser justos, hay que decir también que en otro lugar menciona algunos textos de Lugones de los que dice que “se cuentan entre las (páginas) más logradas de las literaturas de lengua hispana”¹⁴. Entre estos textos hay varios en los que aparecen ideas muy parecidas a las que hoy consideramos típicamente borgianas. Solo para mencionar un ejemplo: en el cuento titulado *La estatua de sal* se nos presenta una historia en la que el hecho de enterarse de un secreto divino o de una palabra de Dios –para decirlo de alguna manera– causa la muerte del protagonista, el monje Sosistrato, motivo que aparece también en una serie de textos de Borges.

Después del breve repaso de las características del género de la minificción con la ayuda del mito de Orfeo y Eurídice hemos visto cómo cambia y cómo se consolida esta modalidad textual tan popular a finales del siglo XX y principios del XXI. Esta vez nos ha interesado especialmente en qué consisten los puntos en común que muestran los textos citados de Leopoldo Lugones por un lado con la visión modernista de Rubén Darío y, por el otro lado, con otros textos más tardíos del género.

¹⁴ BORGES, Jorge Luis y EDELBERG, Berta Guillermina: *Leopoldo Lugones*, Madrid, Alianza, 1998, 71-72.

Como conclusión podemos decir que aunque se trate de textos no necesariamente valorados por la crítica, se puede ver en ellos algunas características que van a ser muy propias de la minificción palimpséstica y de este modo podemos considerar estas narraciones como un estado de transición entre el poema en prosa de Baudelaire y de Rubén Darío, y la minificción propiamente dicha. Y para terminar, le damos las últimas palabras al mismo Lugones que en el prólogo de *Filosofícula* explica su “pequeña filosofía” expresando que “los sistemas [de filosofía] cambian como la vida cuya explicación intentan”, y dice lo siguiente:

Como su nombre lo indica, este libro es modesto y ligero,
lo cual a despecho de las graves palabras no le impiden ser filosófico.
Es filosófico porque responde a un ingenuo afán de explicar la causa de las cosas.
Pero no expone sistema de filosofía, ni se propone nada trascendental.
Para entusiasmarse por un sistema hay que creerlo seguro. Pero los sistemas cambian como la vida cuya explicación intentan. Todos son buenos y no, según desempeñen con este fin su propósito que es conformar a los adeptos.
La verdad es un estado de consentimiento más o menos cómodo, más o menos variable.
Existe como el espacio, como el tiempo, como el número, sin ser propiamente una existencia.
Quizá sea menos aún, y con ello le corresponda mejor la definición del punto matemático una mera posición...
Pero, el autor advierte que está filosofando su duda, y que ha llegado el momento de contenerse.
No se proponía en efecto, si no advertir que durante este paseo o divagación sin trascendencia, intentó aplicar a cada suceso la filosofía del sistema correspondiente.
Y esto es todo, amable lector.¹⁵

Abstract

Leopoldo Lugones and the origins of the Argentinian Palimpsestic Minificción (short short story) – Rewritten versions of the myth of Orpheus and Eurydice

The purpose of this article is to show the role attributed to Leopoldo Lugones – and his texts published in the volume Filosofícula – in the formation of the textual modality called microrrelato (short short story). The paper's other proposition is to give an image about some steps of these genre's formation – from Modernism to our time – with the help of some rewritten versions of the myth of Orpheus and Eurydice, focusing mainly on the Argentinian author's version.

¹⁵ LUGONES, Leopoldo: op.cit. 7–8.

LÉNÁRT ANDRÁS

Latin-Amerika a Monroe-doktrína (1823–2013) árnyékában

Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájának egészen a közelmúltig meghatározó elemét alkotta a Monroe-doktrína¹; bár az elmúlt évtizedekben ritkán került említésre az amerikai politikusok nyilvános beszédeiben, kimondatlanul a 19. századtól folyamatosan jelen volt az Amerika-közi kapcsolatok háttérében. Normaként, irányadó direktívaként tekintettek rá a külpolitika irányítói minden érintett országban, a létezését és érvényességét mindenki tényként kezelte Latin-Amerikában is. A 2000-es évektől kezdődően egyre inkább érvényét veszítette, de néhány évvel ezelőttig nem merült fel, hogy hivatalosan is be kellene jelenteni a lezárultát. Jelen írásban arra teszek kísérletet, hogy a születésétől (1823) eltörléséig (2013) tartó periódusban felvázoljam e doktrína elméleti és gyakorlati tartalmát, valamint az Egyesült Államok kül- és belpolitikai változásaihoz igazodó főbb módosulásait.

Az Amerika-közi politika és a Monroe-doktrína születése a 19. században

A doktrína James Monroe elnök nevét viseli, kidolgozása azonban külügyminiszteréhez és későbbi utódjához, John Quincy Adamshez köthető. Először 1823-ban hangzott el Monroe elnök State of the Union (Elnöki beszéd az Unió helyzetéről) értékelőjében az akkori nemzetközi helyzetre adott reakcióként, és valószínűleg a megfogalmazói és védelmezői sem gondolták, hogy közel kétszáz éven keresztül alapvető elméleti és ideológiai háttérét nyújtja majd az Egyesült Államok Közép- és Dél-Amerika, valamint a Karib-térség irányában kifejtett politikájának. Az izolacionizmusnak, az amerikai kontinens más térségektől történő elszigetelésének egyik alapeszményét fogalmazza meg, amely természetesen nem egyik pillanatról a másikra született. Nem volt teljes és hermetikus ez az elszigetelődés, mivel politikai és gazdasági kapcsolatok szükségszerűen összekötötték a világ más térségeivel. Ugyanakkor az amerikai függetlenségi háború (1775–1783) következtében elnyert önállóság az Egyesült Államok számára egy olyan, minden körülmények között megőrzendő állapot volt, amelyet az egész kontinensre nézve érvényesnek vélt. Az „Amerika az amerikaiaké” elv szellemében bármely más, az amerikai kontinensen kívülről érkező hatalmat nemkívánatosnak tekintettek. Egyfajta reakcióként értelmezhető ez a Szent Szövetség (1815) létrejöttére: egy, a napóleoni háborúk után

¹ A magyar nyelvű publikációkban gyakran Monroe-elvként hivatkoznak a Monroe-doktrínára. Igazodva az angol és spanyol elnevezéshez, én szintén a doktrína kifejezést használom, mert véleményem szerint lényeges szemantikai különbség áll fenn az „elv” és a „doktrína” szavak között.

megerősödött európai hatalmi tömb felemelkedése annak a veszélyét keltette az amerikai döntéshozók szemében, hogy Európa talán az eddigieknél hangsúlyosabb befolyást akar majd gyakorolni az Újvilágban. Az európai demokrácia-felfogásról és jogról alkotott eszményeket azonban kénytelenek voltak elfogadni, az „öreg kontinenssel” pedig kiegyensúlyozott viszony kialakítására törekedtek, mivel egyértelmű volt, hogy a kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszer lesz a túlélés záloga.² Latin-Amerika nagy része még az európai gyarmatbirodalmakhoz kapcsolódott, de biztató volt, hogy éppen ebben az időszakban zajlottak a spanyol és portugál anyaország ellen folytatott függetlenségi háborúk, amelyek jelentősen módosítják majd a geopolitikai és geostratégia viszonyokat; az 1830-as évekre a terület nagy része már levált az európai hatalmakról, így egyre valószínűbbnek tűnt, hogy Amerika (mint kontinens) hamarosan valóban kizárólag az amerikaiaké lesz. A veszély azonban fennállt: amennyiben Európa nem kíván beletörődni hatalma elvesztésébe, könnyen elképzelhető, hogy erő útján próbálja majd visszanyerni befolyását a térségben. Elsősorban a Szent Szövetség 1822-ben összehívott utolsó, Veronában rendezett kongresszusán került napirendre Latin-Amerika témája a Spanyolországban zajló politikai folyamatok tárgykörében, ahol az országok eltérően viszonyultak Európa és Latin-Amerika kapcsolatának jövőjéhez. Az adott nemzetközi helyzetben több lehetséges forgatókönyv is felmerült amerikai és európai politikusok és stratégiák terveiben azzal összefüggésben, hogy Európának be kell-e (be lehet-e) avatkoznia az amerikai kontinens életébe.³ Thomas Jefferson volt elnök is amellet érvelt az 1820-as években, hogy Észak- és Dél-Amerikának Európától eltérő érdekei vannak, az amerikai nemzeteknek össze kell fogniuk, hogy önállóan és egyéni módon válósíthassák meg az Európától független köztársasági államberendezkedést.⁴ A Fehér Ház úgy vélte, egyik európai nemzettel sem lenne tanácsos szövetségre lépni a többiek ellenében, mert ezzel is sérülne az elszigetelődés szándéka. Ezalatt északi irányból Oroszország is közeledett, Alaszkából kiindulva próbált terjeszkedni dél felé. A fentiek fényében, egy változó és bonyolult nemzetközi viszonyrendszert mérlegelve döntött úgy az amerikai kormány a veronai kongresszus után egy évvel, hogy megfogalmazza irányelveit, amelyek a Monroe-doktrínában öltöttek testet.

Az 1823-as State of the Union beszédben⁵ közölt deklaráció szerint az Egyesült Államok a fennálló status quón nem kívánt változtatni, a még meglévő gyarmati

² Erről szól: Eliga H. GOULD: *Among the Powers of the Earth: The American Revolution and the Making of a New World Empire*, Cambridge, Harvard University Press, 2012.

³ José María FERNÁNDEZ PALACIOS: „Antecedentes de la *Doctrina Monroe*: posibilidades reales y percepciones acerca de una intervención de la Santa Alianza en Hispanoamérica”. *Ab Initio*, II, 2011/3, 73–96.

⁴ VAJDA Zoltán: „The power of hemispheric sympathy: Sentimental aspects of Thomas Jefferson’s conception of Inter-American relations”. *Americana. E-Journal of American Studies in Hungary*, XI, 2015/1. <http://americanajournal.hu/vol11no1/vajda> (letöltés ideje: 2016. június 15.)

⁵ Monroe elnök beszéde elérhető: <http://www.ourdocuments.gov/doc.php?doc=23&page=transcript> (letöltés ideje: 2016. június 15.)

függésbe nem akart beleavatkozni. A jövőre nézve azonban elutasított mindenféle kolonizációt, nevesítve is az európai hatalmakat, mint lehetséges veszélyforrásokat. Az amerikai államok függetlenségének tiszteletben tartására szólított fel, utalva az éppen csak önállódás útjára lépett Latin-Amerikára is. Nem csak a fegyveres úton történő beavatkozástól zárkóztak el, hanem attól is, hogy esetleg egy Európában általánosan elfogadottnak számító, de Amerikától idegen típusú és lényegű politikai berendezkedést próbáljanak ott meghonosítani a külső hatalmak. Amennyiben ennek ellentmondva európai beavatkozás történne, akkor az Egyesült Államok fel fog lépni annak érdekében, hogy az amerikai kontinensen ne sérüljön a béke és a biztonság. A kölcsönösség elvét (ti. Amerika sem avatkozik bele más államok belügyeibe, így az európai belpolitikába vagy háborúba sem) azonban az USA, ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk, nem tartotta be, csak akkor hivatkozott rá, amikor nem fűződött határozott érdeke az intervencióhoz.

Ettől a pillanattól kezdve az Egyesült Államok politikai és gazdasági (és az évszázad végétől kulturális) befolyása egyre erősödött a kontinens többi részén. A csendes-óceáni partvidék irányában történő terjeszkedés, a határvidék egyre nyugatabbra történő kitolása egy ideig kielégítette a Manifest Destiny⁶ elvével fémjelzett civilizációs igényeket, azonban ez hamarosan megváltozott. Louisiana megvásárlása Franciaországtól (1803: Louisiana Purchase), a Florida és Texas kapcsán kirobbant konfliktusok, Alaszka megvétele Oroszországtól (1867), később Kuba és Hawaii többször is felmerülő kérdése azt mutatták, hogy az amerikai érdekszféra kitágításának nem tudni, hol lesz a határa. A bezárkózásnak és elszigetelődésnek tűnő hozzáállás tehát hosszabb távon intervenciós és expanzionista árnyalatokat kapott, mindig annak megfelelően, hogy a pillanatnyi területi, politikai és gazdasági érdekek melyik álláspontot részesítették előnyben. Az Egyesült Államok konkrét és átvitt értelmű terjeszkedése a kontinensen e két elv (Manifest Destiny és Monroe-doktrína) nyomán valósulhatott meg, ahol az újabb területszerzést, illetve a beavatkozást gyakran magyarázták azzal, hogy mindezek valójában preventív jellegű intézkedések, amelyekkel megakadályozhatják, hogy más hatalmak vagy károsnak vélt ideológiák uralkodjanak el. Az expanzió nem kizárólag területek elfoglalását és a tényleges fennhatóság kiterjesztését jelentette, sok esetben „mindössze” arról volt szó, hogy politikai és gazdasági befolyási övezete alá vonta a kérdéses régiót, a hivatalos retorikában pedig az említett elvekre támaszkodott. Vagyis: nem csak megtehetette, de meg is kellett tennie a szabadság és a demokrácia védelmében, valamint a civilizáció terjesztése okán. Ami korábban Észak-Amerikában kelet-nyugat irányú terjeszkedést jelentett és ott minden esetben területi expanziót is maga után vont (karöltve az őslakosokkal kapcsolatos politikával), az most déli-délkeleti irányban folytatódott, nem feltétlenül területnövelési céllal.

⁶ A *Manifest Destiny* több formában is létezik magyar nyelven, de egyiket sem tartom igazán megfelelőnek, ezért az eredeti elnevezést használom. Magyarul az alábbi fordításokkal találkozhatunk: *Sorstól rendelt hivatás*, *Sors által rendelt kötelezettség*, *Sors általi elrendelés*, *Sorstól rendelt küldetés*, *Nyilvánvaló végzet*, *Eleve elrendeltség* stb.

Az Egyesült Államok az elszigetelődés ügyében nem kizárólag önmagára számíthatott, szövetségesre talált az Európát kizáró kontinentális politikájában, ráadásul éppen Európán belül. Nagy-Britannia együttműködést ajánlott, mivel neki sem volt érdeke, hogy más európai hatalmak terjeszkedjenek Amerikában. Bár alapvetően az USA nem kérte a támogatásukat, a Brit Haditengerészet hajói az Atlanti-óceánon védelmezték Amerika, és egyre inkább az Egyesült Államok érdekszféráját, mivel a 19. század nagy részében utóbbi még nem rendelkezett megfelelő méretű és hatékonyságú flottával. Paradox módon, közel fél évszázadon keresztül egy európai ország hadereje biztosította, hogy Európa többi részét távol tudják tartani Amerikától. Mindez persze ellentétben állt a Monroe-doktrínával és alapvetően a regionális hegemoniára törekvő Egyesült Államok rövid- és hosszú távú céljaival is, de szakítás nem következhetett be a két ország között, mivel gazdasági téren kölcsönösen előnyük származott egymásból. A brit védelem hasznosnak bizonyult a többi európai ország ellen.⁷ A 19. század végén azonban változás állt be, egy öntudatosabb, és részben már katonai téren is erősebbnek mutatkozó Egyesült Államok nem lehetett elnéző a brit jelenléttel.

Texas annektálása már a doktrína keretében értelmezhető. Egy viszonylag kis területű, 1836-ban független köztársasággá vált Texas ugyanis bármikor egy másik, külső hatalom szövetségesévé (esetleg gyarmatává, de akár integráns részévé is) válhat, és ezzel máris fenyegetést jelentene az Egyesült Államokra. Amikor 1845 végén az Unió részévé vált, ez a veszély elhárult, a doktrínában foglaltak teljesültek. Ugyanakkor, a későbbiekben is csak akkor hivatkoztak a doktrínára, amennyiben az Egyesült Államok céljai úgy kívánták; a 19. század során több példát is láthatunk arra, hogy a lefektetett elvek ellenére nem cselekedtek, és semlegesek maradtak az európai intervenció láttán, ugyanis azok vagy olyan térségben történtek, amelyek nem tartoztak a Fehér Ház közvetlen érdekszférájába, vagy nem sértették különösebben az érdekeit. Nem egy esetben a beavatkozást elszenvető ország az USA segítségét kérte, éppen a Monroe-doktrínára hivatkozva, de kérése nem talált megnyugtató válaszra. Ennek eredményeként Nagy-Britannia nem találkozott az Egyesült Államok ellenállásával, amikor végleg fennhatósága alá vonta a Falkland-szigeteket (1833), a század közepén kiterjesztette hatalmát Belize-re és átmenetileg a térség több szigetére is, Franciaországgal közösen katonailag lépett fel Río de la Plata térségében (1838–1850), vagy amikor a franciák két alkalommal is beavatkoztak Mexikóban (1838–1839; 1861–1867).⁸ Szintén nem alkalmazták a doktrínát az amerikai polgárháború alatt, amikor leginkább a belügyekkel, az ország egyben tartásával voltak elfoglalva. Ekkor Európa (Nagy-Britannia, Franciaország, Spanyolország) könnyebben belefoghatott „amerikai kalandokba”, mert nem kellett számolnia azzal, hogy a szétesés felé haladó Egyesült Államok útját állja. Az adós-

⁷ Leonard A. LAWSON: *The Relation of British Policy to the Declaration of the Monroe Doctrine*, New York, Columbia University, 1922, 137–144.

⁸ Demetrio BOERSNER: *Relaciones internacionales de América Latina. Breve historia*, Caracas, Editorial Nueva Sociedad, 2004, 87–110, 121–125.

ságfizetés felfüggesztésére erővel reagáló franciák második mexikói beavatkozásával és Habsburg Miksa trónra kerülésével, valamint az Osztrák–Magyar Önkéntes Császári Hadtest felállításával⁹ szemben tanúsított passzív magatartásuk leginkább ezzel magyarázható.

A 19. század évtizedei során a Monroe-doktrína több kiegészítést is kapott. 1825-ben Henry Clay külügyminiszter (szintén John Quincy Adams elnöksége alatt) kijelentette, nem fogják hagyni, hogy Kuba és Puerto Rico, amennyiben függetlenedik Spanyolországtól, más nagyhatalom gyarmatává váljon. 1845-ben James K. Polk elnök szintén e doktrínát említi, amikor Texas annexiója érdekében emel szót. 1871-ben Ulysses S. Grant elnök is erre utal, amikor figyelmezteti Spanyolországot, hogy nem fogja tétlenül nézni, ha az újfent beavatkozik a Dominikai Köztársaságban (1861 és 1865 között ismét spanyol fennhatóság alatt állt). 1895-ben Richard Olney külügyminiszter pedig jelzi Nagy-Britanniának, hogy amennyiben a Guyana és Venezuela közötti határvita nem rendeződik, akkor az Egyesült Államok közvetítőként fog színpadra lépni a Monroe-doktrína szellemében.¹⁰ Venezuela éppen a doktrínára hivatkozva kérte az USA segítségét a határvita kérdésében, mivel a brit fellépés veszélyezteti a be nem avatkozás elvét; a konfliktus végül nemzetközi döntőbírárság előtt oldódott meg 1899-ben, az Egyesült Államok közvetítésével. 1889-ben Rutherford Hayes elnök kijelentette, hogy minden jövőbeni óceánközi csatornának, amely átszeli a kontinenst, az Egyesült Államok ellenőrzése alatt kell majd állnia, csak így szavatolhatják, hogy európai hatalom nem kerül döntő pozícióba¹¹ – az eredetileg francia tervként induló, majd amerikai fennhatóság alatt megépülő Panama-csatorna erre példa. Az 1915-ben átadott csatorna miatt a Karib-térségben történő rendteremtés, a stabilitás megőrzése elsődlegessé vált.

A be nem avatkozás elve, mint említettük, kétirányú volt. Az 1848-as európai forradalmak kapcsán számos európai és amerikai politikus (többek között Kossuth Lajos) elengedhetetlennek vélte, hogy az Egyesült Államok segítségével siessen a szabadságra vágyó népeknek. Az „Ifjú Amerika” (Young America) csoport például szükségesnek tartotta, hogy az ország felülvizsgálja eddigi izolacionista politikáját és az elmúlt húsz évet jellemző Monroe-doktrínát, és aktív formálójává kell válnia a nemzetközi politikának. Mások azonban ezzel nem értettek egyet. Henry Clay szenátor, volt külügyminiszter érvelése szerint egy amerikai beavatkozás Európában azt az üzenetet hordozná, hogy az intervenciók politika bizonyos esetekben mégis megengedhető. Ha megszegné eddigi elveit, az gyökeresen változtatná meg a bel- és külpolitikai irányelveit, valamint kockáztatná az Unió egységét. Kossuth ezzel

⁹ Erről lásd: JANCsó Katalin: „Magyarok Habsburg Miksa, Mexikó császárának szolgálatában. Külföldi csapatok Mexikóban a II. császárság idején.” *Tiszatáj*, LXV, 2011/1, 72–79.

¹⁰ Luis Fernando AYERBE: „La reinvención de la Doctrina Monroe. Determinismo cultural y política exterior de Estados Unidos post-11/09.” *Anuario de la Integración Latinoamericana y Caribeña*, 2004, 136.

¹¹ Ari HOOGENBOOM: *Rutherford Hayes: Warrior and President*, Lawrence, Kansas University Press, 1995, 419–421.

szemben azt hozta fel, hogy jelen helyzetben egy nagyhatalom semleges álláspontja is beavatkozást jelent, mert ezzel az európai abszolutizmus pártjára áll, és azt is lehetővé teszi, hogy ezek a megerősödött hatalmak később akár Amerika belügyeibe is beleszóljanak.¹²

1898 fordulópont az Egyesült Államok politikájában. Bár a Monroe-doktrína, ahogyan ezt korábban láttunk, elméletileg nem befolyásolta a még idegen országok fennhatósága alatt álló amerikai gyarmatok ügyét, Kuba esete mindezt zárójelbe tette. A karibi országban több csoport formálódott a 19. század folyamán, amelyek különböző álláspontot foglaltak el az „Antillák gyöngye” kérdésében. Míg egyesek Kuba függetlenségét akarták elérni, mások pedig meg kívánták azt tartani spanyol gyarmatként, egy harmadik csoport (annexionisták) az Egyesült Államokhoz való csatlakozásban látta a valódi megoldást. Az annexió az Egyesült Államokban is felmerült, de a déli államok véleményével (spanyolok elleni függetlenségi felkelések, akár elszigetelt harcok támogatása és Kuba USA-hoz csatolása) szemben állt az északi álláspont; John Quincy Adams „érett gyümölcs” elmélete vált általánossá, amely szerint „... a politikának is megvannak a maga gravitációs törvényei, s Kuba, ahogy elszakad Spanyolországtól, szükségszerűen az Egyesült Államokhoz fog kapcsolódni; ahogy az érett gyümölcs leesik a fáról, úgy fog Kuba is az USA ölébe pottyanni.”¹³ Kuba és Puerto Rico annektálása kapcsán Adams hozzátette: „Ezek a szigetek [...] elhelyezkedésüknél fogva az észak-amerikai kontinens természetes tartozékai, egyikük pedig, Kuba szigete, amely a mi partjaink közelében terül el, számos okból rendkívüli jelentőségű lett államszövetségünk politikai és kereskedelmi érdekei számára [...] nincs egyetlen külföldi terület sem, amelyet össze lehetne hasonlítani vele, és e szigettel való kapcsolatainknak csaknem ugyanolyanokká kell válniuk, amilyenek egyes államainkat egymáshoz fűzik [...] Ha gondolatban áttekintjük a legközelebbi ötven év eseményeinek várható menetét, szinte ellenállhatatlanul alakul ki bennünk az a meggyőződés, hogy Kubának szövetségi köztársaságunkkal való egyesítése elkerülhetetlen lesz szövetségünk fennmaradása és épségének megőrzése szempontjából.”¹⁴

Az 1868-tól élénkülő függetlenségi harcok, amelyek a század utolsó harmadától José Martí nagy hatású írásai révén már erőteljesen megjelenítik „a mi Amerikánk” Egyesült Államokkal szemben táplált félelmét is,¹⁵ végül beavatkozásba torkoltak. Az 1895 és 1898 között zajló függetlenségi háború során William Randolph Hearst

¹² LÉVAI Csaba: „Egy magyar politikus az amerikai belpolitika útvesztőiben. Henry Clay viszonyulása Kossuth Lajos egyesült államokbeli látogatásához, 1851–1852”. *Aetas*, XXIX, 2014/2, 59–61; VIDA István Kornél: „A nemzet nem szívesen látott vendége? Kossuth-ellenesség az Egyesült Államokban, 1851–1852”. *Aetas*, XXIX, 2014/2, 69–72.

¹³ Idézi magyar nyelven: ANDERLE Ádám: *Kuba története*, Budapest, Akkord Kiadó, 2004, 33.

¹⁴ Idézi magyar nyelven: SALGÓ László: *Ostromlott sziget. Kuba útijegyzetek*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1964, 62.

¹⁵ José Martí írásai a kubai függetlenségi törekvésekről, a volt amerikai gyarmatok közötti szolidaritásról és az Amerikai Egyesült Államok veszélyeiről elérhetőek magyar nyelven az alábbi kötetben: JOSÉ MARTÍ: *A mi Amerikánk. Válogatott írások*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1973, 263–364.

és Joseph Pulitzer újságjai révén az amerikai sajtó is „hadba lépett”: címlapon közöltek véres, kegyetlen történeteket, a spanyol parancsnokokat henteseknek, szörnyeknek titulálva. Elhitették az olvasóközönséggel, hogy az Egyesült Államok lehet az egyetlen hatalom, amely segítségére siethet az elnyomott kubaiaknak. Rövidesen már az amerikai nép követelte a beavatkozást. Hearst ment talán a legmesszebbre: fotósai hamis képeket készítettek, eltúlozták a halottak számát, esetenként lefizettek katonatiszteket, hogy ál-csatákat játsszanak el, ahol a spanyol egyenruhát viselő férfiak kegyetlenül kivégeznek ártatlan kubai civileket, illetve a valóságban is létező személyek köré szőttek kitalált történeteket.¹⁶ Az amerikai beavatkozást kiváltó közvetlen ok a Havanna kikötőjében horgonyzó amerikai Maine hadihajó felrobbantása volt, amellyel kapcsolatban számos ellentmondás és összeesküvés-elmélet létezik ma is: vajon a spanyolok által elkövetett merénylet volt, vagy a kubaiak így akarták rávenni az Egyesült Államokat a hadba lépésre, esetleg tudatos amerikai provokáció volt, amivel igazolhatták a beavatkozást? A spanyol-amerikai háború végére a párizsi békeszerződés tett pontot 1898 decemberében, ennek értelmében Kuba ugyan függetlenné vált (négy évig még amerikai katonai megszállás alatt), de az Egyesült Államok, a kubai alkotmányhoz csatolt Platt-kiegészítés értelmében¹⁷, szinte bármikor beavatkozhatott. Guantánamón azóta is katonai bázist működtethet. Gazdasági téren pedig az 1902-es szerződésektől kezdődően abszolút amerikai monopolhelyzet alakult ki az országban. A Platt-kiegészítésben foglaltak több alkalommal is érvénybe léptek, annak visszavonásáig (1934) az Egyesült Államok többször is partra szállt Kubában különböző ürügyekkel. Szintén a spanyol-amerikai háború következménye, hogy a spanyol anyaországtól elszakadt Puerto Rico, Fülöp-szigetek és Guam is az Egyesült Államok fennhatósága¹⁸ alá került.

A Monroe-doktrína a 20. században és a kiegészítő doktrínák

Theodore Rooseveltnél úgynevezett „furkósbót” politikájának 1904-es meghirdetését is a Monroe-doktrína kiegészítéseként tartjuk számon, egyben mind közül ez a legismertebb. Kiindulópontja a venezuelai konfliktus: az ország felfüggesztette az adósságtörlesztést, ezért brit, német és olasz hajók blokád alá vették a partjait 1902 végétől 1903 elejéig. A Fehér Ház közvetítőként lépett fel ez ügyben is. Rooseveltnél az 1904 végén elhangzott State of the Union beszédében kifejtette, hogy véleménye szerint az Egyesült Államok és a tőle délre fekvő országok érde-

¹⁶ José Manuel BURGUEÑO: *La invención en el periodismo informativo*, Barcelona, Editorial UOC, 2008, 42–49.

¹⁷ Az *Aetas* folyóirat 1998/4. száma több, a spanyol-amerikai háborúval kapcsolatos eredeti dokumentum magyar fordítását is közli, többek között a Platt-kiegészítés szövegét is. Ez utóbbiról lásd még: ANDERLE Ádám: „A Platt-kiegészítés”. In Uő: *Latin-amerikai utakon*, Szeged, Hispánia, 2002, 89–98.

¹⁸ Jelenleg Puerto Rico az Amerikai Egyesült Államok társult állama, Guam az USA külbirtoka, míg a Fülöp-szigetek 1946 óta független állam.

kei azonosak. Latin-Amerika ásványkincsekben gazdag, és amennyiben a béke és a jogbiztonság uralkodik a térségben, fel is tudja használni e kincseket ahhoz, hogy fejlődésnek induljon. Ugyanakkor, ha az Egyesült Államok úgy értékeli, hogy a civilizált társadalmakra jellemző rend felborul, vagy külföldi hatalmak avatkoznak be a belső béke megzavarása érdekében, akkor fel fog lépni ez ellen, mert az elfogadhatatlan helyzet nem csak az adott ország, de egész Amerika biztonságát kockára tenné. Szintén azonnali beavatkozást von maga után az Egyesült Államok részéről minden olyan cselekedet egy amerikai országban, amely USA-érdekeket veszélyeztet.¹⁹ Ettől a pillanattól kezdve (kiegészülve a gazdasági fennhatóságot is biztosító „dollárdiplomácia” gyakorlatával) az Egyesült Államok lényegében saját ellenőrzése alá vonta az egész kontinenst, az „Amerika az amerikaiaké” jelmondat „Amerika az észak-amerikaiaké”-vá változott, egyfajta neokolonializmust megvalósítva a 20. század utolsó harmadáig, és Latin-Amerikát a saját hátsó udvaraként kezelve. Számos alkalommal avatkozott be az Egyesült Államok a Karib-térségben, valamint Közép-és Dél-Amerikában a kiegészítésekkel ellátott Monroe-doktrína értelmében, több helyi diktátort is támogatott, amennyiben saját politikai és gazdasági érdekei azt szolgálták: Fulgencio Batista Kubában, Rafael Leonidas Trujillo a Dominikai Köztársaságban, Francois Duvalier Haitin és Anastasio Somoza Nicaraguában csak néhány példa ezekből. John Coatsworth történész kutatásai szerint 1898 óta az Egyesült Államok legkevesebb 41 alkalommal avatkozott be latin-amerikai kormányváltásokba sikeres módon (ez a szám tehát nem tartalmazza azokat a kísérleteket, amelyek kudarccal végződtek), 17-szer közvetlen intervenciót alkalmazott, 24-szer pedig közvetett módon vett részt a belügyek változásaiban.²⁰ Azzal, hogy az Egyesült Államok 1917-ben belépett az első világháborúba, az elszigetelődés elve átmenetileg érvényét veszítette, és, bár a két világháború között ismét háttérbe lép az ún. *új izolacionizmus* korában, a második világháborútól kezdődően már új és megkerülhetetlen világhatalomként jelenik meg.²¹

Az 1930-as években a nemzetközi helyzet változásával összhangban a doktrína felfüggesztésre került, és 1933-ban Franklin Delano Rooseveltnak meghirdette a „jószomszédság politikát”. Egy pánamerikai szolidaritás kialakítása volt a cél a külső fenyegetések ellen, mindenekelőtt az ebben az évtizedben Európában zajló folyamatok szem előtt tartásával. A második világháborút megelőző években már világos volt az Egyesült Államok számára, hogy minél több szövetségesre lesz szüksége, a szomszédai pedig természetes együttműködőknek tűntek. Azt is meg kellett előzni, hogy az Európában fellángoló fasizmus és náciizmus esetleg szimpátiára találjon a latin-amerikai országok kormányaiban. A háború során valóban elengedhe-

¹⁹ Luis Fernando AYERBE: i.m. 136–137.

²⁰ John H. COATSWORTH: „Unites States Interventions”. *ReVista. Harvard Review of Latin America*, Summer 2005. Elérés: <http://revista.drclas.harvard.edu/book/united-states-interventions> (letöltés ideje: 2016. június 15.)

²¹ Az alábbi monográfia az Egyesült Államok elszigetelődési politikáját tárgyalja: Selig ADLER: *The Isolationist Impulse: Its Twentieth Century Reaction*, New York, Abelard-Schuman, 1957.

tetlen támaszt nyújtottak a latin-amerikai nemzetek az északi szomszéd számára, közülük több országban (mint Nicaragua vagy Guatemala) ez időszakban USA-barát diktatúrák álltak fenn. E politika egyik fontos eleme volt, hogy 1934-ben visszavonásra került a Kubát érintő Platt-kiegészítés, valamint ugyanebben az évben távoztak az amerikai csapatok Haitiből is, amit még 1915-ben szállt meg Woodrow Wilson elnök attól való félelmében, hogy az európai érdekek csökkentik az Egyesült Államok befolyását mind az országban, mind az egész karibi régióban.²²

A világháború lezárultával, a hidegháború periódusa ismét az intervenciók politikát állította előtérbe; a lehetséges szovjet érdekszféra kiterjesztését, a kommunizmus latin-amerikai terjedését megakadályozni képes jobboldali rezsimek támogatása, baloldali kormányok megdöntésében való aktív közreműködés jellemzi az 1945 és 1989 közötti időszakot, mindez a Monroe-doktrína értelmében, mint a kontinens integritását és szabadságát megóvni kívánó törekvés. Egyik legfontosabb tényező a pénzügyi támogatások odaítélése, illetve az azok megvonásával történő fenyegetés, a közvetett beavatkozások gyakran ilyen formában jelentkeztek. Az 1952-ben bekövetkezett bolíviai hatalomátvétel után az irányító körök csak az USA anyagi támogatásával tudták maguknál tartani a kormányzást, és ezzel azt is garantálták a segínyt nyújtó számára, hogy a kommunizmus nem nyer teret az országban. Szintén közvetett beavatkozásként értékelhető az 1973-as chilei esemény: a CIA aktív közreműködésével lezajlott, Salvador Allendét és kormányát eltávolító puccs után felálló Pinochet-diktatúra az Egyesült Államok támogatását élvezte egészen a 80-as évek végéig. A közvetlen beavatkozások vagy az amerikai tengerészgyalogosok (és CIA ügynökök) partraszállásán, vagy az adott ország saját hadseregén keresztül valósultak meg, amely fegyveres és anyagi támogatást, illetve kiképzést kapott az Egyesült Államoktól. Utóbbi téren kulcsfontosságú szerephez jutott az 1946 és 1984 között a Panama Csatornaövezetben székelő Amerikák Iskolája (Escuela de las Américas), ahol hadászati és kihallgatási (kínzási) módszereket oktattak azoknak a latin-amerikai tiszteknek és paramilitáris fegyvereseknek, akik az amerikai érdekeknek megfelelően később beavatkoztak egy ország életébe, általában puccs, merényletek és elnyomó intézkedések formájában. Az itt megfordult személyek kulcsszerepet játszottak a 20. század második felében Latin-Amerika életében – többek között Manuel Noriega (Panama diktátora 1983 és 1989 között), Hugo Banzer (Bolívia diktátora 1971 és 1978 között, majd elnöke 1997 és 2001 között) és Leopoldo Galtieri (Argentína elnöke 1981 és 1982 között a Nemzeti Újjászervezési Folyamat nevet viselő katonai diktatúra idején) is megfordultak itt.²³

A kubai események fokozták az Egyesült Államok félelmét. 1959-ben Fidel Castro forradalmárai megdöntötték a korábban USA-barát Batista diktátor uralmát, az új Kuba és az Egyesült Államok között azonban a viszony gyorsan megromlott.

²² Edwidge DANTICAT: „The Long Legacy of Occupation in Haiti”. *The New Yorker*, 2015 július 28., 9–10.

²³ Az iskola történetét feldolgozó monográfia: Lesley GILL: *Escuela de las Américas. Entrenamiento militar, violencia política e impunidad en las Américas*, Santiago de Chile, LOM Ediciones – Cuatro Vientos, 2005.

A Richard Nixon alelnök és Fidel Castro között 1959 áprilisában lezajlott beszélgetés után a *Comandante* számára egyértelmű volt, hogy a Fehér Ház olyan típusú kapcsolatot kíván kialakítani a szigetországgal, amely több szempontból is csorbítaná a függetlenségét. Az USA-tól való elfordulás nagyrészt ennek köszönhető, és ezt követően kezdett növekedni Kubában a kommunista körök szerepe, majd az amerikai tulajdonok kisajátítása is prioritássá vált. A kubai forradalmi eszmék lehetséges „exportálása” a latin-amerikai országokba, a Szovjetunió egyre hangsúlyosabb befolyása, valamint a tény, hogy ebben az időszakban egész Közép- és Dél-Amerika társadalmában erősödni kezdett az Egyesült Államok túlzott szerepét bíráló hangvétel, odáig vezettek, hogy radikálisabb fellépésekre került sor. A kommunizmus latin-amerikai terjedésének feltartóztatását megcélzó Kennedy-doktrína és a Latin-Amerika anyagi támogatását középpontba állító Szövetség a Haladásért program szellemében kell értelmezni az elnök Kubát érintő intervencióit, az embargót, a Disznó-öbölben történő partraszállást 1961-ben, valamint az egy évvel később kialakult szovjet-amerikai-kubai rakétaválságot is.

Az Egyesült Államok attól tartott, hogy más latin-amerikai országok is követik a kubai forradalmi utat. Reakciója azonban aránytalanul erőszakos volt. A Dominikai Köztársaságban 1961-re tarthatatlanná vált Rafael Leónidas Trujillo diktátor helyzete, akit CIA támogatásban részesülő merénylők még abban az évben meggyilkoltak, az ezt követő időszak pedig polgárháborúig fajult. A hidegháborús időszakban a Monroe-doktrínát már a lehető legtágabb keretek között értelmezte az amerikai kormányzat: nem szükséges, hogy egy idegen hatalom (jelen esetben a Szovjetunió) közvetlenül próbáljon megjelenni a kontinensen, elég, ha felmerül az ideológiai befolyásának veszélye. Az anarchiába forduló állapotok és Kuba földrajzi közelsége azzal a „rémképpel” fenyegették az Egyesült Államokat, hogy egy újabb szocialista ország születik meg nem messze tőlük, így 1965-ben a katonai beavatkozás mellett döntöttek.²⁴ A dominikai tapasztalat ihlette a Lyndon B. Johnson elnök által megfogalmazott új politikát. A Johnson-doktrína néven ismert irányelvek a Monroe-doktrína továbbfűzését mutatják; lényege, hogy az Egyesült Államok nem tűr meg a nyugati féltekén több, a kommunizmussal szimpatizáló államot. E doktrína mögé bújva valósulhattak meg a további beavatkozások. Az 1981 és 1989 között hivatalban lévő Ronald Reagan elnökhöz köthető újabb doktrína ezek szerves folytatása, amelynek célja, hogy bármilyen eszközzel (elsősorban közvetlen fegyveres vagy közvetett beavatkozással) megakadályozzák a kommunizmus befolyását a világban; ennek legismertebb latin-amerikai epizódjai Nicaraguában az USA-barát kormány ellen harcoló *kontráknak* nyújtott támogatás, a grenadai partraszállás (1983), valamint, bár részben más okokból, Panama megszállása (1989) és a korábban szövetséges Manuel Noriega tábornok eltávolítása a hatalomból. Korábban (1957) hasonló szellemben fogant a Közel-Keletre vonatkozó Eisenhower-doktrína.

²⁴ Domingo LILÓN: *La Guerra Fría. Ensayos latinoamericanos*, Kaposvár, Dávid Kiadó, 207–217.

A közvetlen beavatkozások többsége a Karib-térségben történt, amely egyértelmű geopolitikai okokból is az Egyesült Államok érdekszférájába tartozott; ezt érzékeltetik azok a kifejezések is, amelyek e régió kapcsán kerültek használatba: az Egyesült Államok *küszöbe* (*our doorstep*), *kapuja* (*the gate*), *hátsó udvara* (*our back yard*); ellenkező viszonylatban az USA mint *északi kolosszus* szerepelt (*el coloso del norte*), a Karib-tenger pedig mint *amerikai tó* (*el lago americano*).²⁵ A közvetlen és közvetett beavatkozások több elméleti és gyakorlati elemből táplálkoztak, a politikai és gazdasági érvek, érdekek és célok szimbiózisából. Az Egyesült Államoknak nem csak politikai szövetségesekre volt szüksége az amerikai kontinensen, de olyan gazdasági partnerekre is, amelyek felvevőpiacául szolgálhatnak az amerikai termékeknek, és nyersanyagforrást is nyújtanak. Ahhoz, hogy a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok alakulásában ne következzen be torzulás, elengedhetetlen volt, hogy együttműködő rezsimek kerüljenek hatalomra Latin-Amerikában. Ez a szövetség egyben azt is jelentette, elsősorban a hidegháború idején, hogy ezek a kormányok nem szimpatizálnak a baloldali mozgalmakkal és ideológiákkal, szükség esetén erőszakos módon üldözik is azokat, hogy a kommunizmus és szocializmus térnyerését ellehetetlenítsék. Az Egyesült Államok visszafogottan reagált, amennyiben a Szovjetunió az 1945-re kialakult demarkációs vonalon belül cselekedett (1953 és 1961: Berlin; 1956: Magyarország; 1968: Csehszlovákia; 1981: Lengyelország), de ha a Kreml a már létező *status quón* akart változtatni, akkor a Fehér Ház és szövetségei sem maradtak tétlenek (1950–53: Korea; 1956: Szuezi; 1962: Kuba).²⁶ A Monroe-doktrína tehát „naprakészebb” lett az érdekszférák szerinti különbségtételben.

A Szovjetunió összeomlása, egy gyökeresen új geopolitikai helyzet arra készítette az Egyesült Államokat, hogy változtasson addig folytatott politikáján. Kuba egy állandó és jelentős kivétel: a szigetország elleni szankciók fennmaradtak, illetve tovább bővültek a példátlan szigort alkalmazó 1992-es Torricelli-törvénnyel, illetve az 1996-os Helms-Burton törvénnyel. Elliott Abrams, aki a Reagan-kormány idején Amerika-közi ügyekért felelős államtitkár-helyettesként kulcsszerepet játszott az amerikai beavatkozási ügyekben (például El Salvador, Honduras, vagy a nicaraguai kontrák támogatása terén), 1993-ban már úgy fogalmazott, hogy a külső veszély elmúlt, az Egyesült Államok szinte teljes katonai, politikai és gazdasági ellenőrzés alatt tartja a térséget, és lassan fel kell ismernie, hogy felelősséggel tartozik a régió stabilitásának fenntartásáért, elsősorban megelőző intézkedések útján.²⁷ Vagyis nem a már fennálló problémákat kell kezelni (például katonai beavatkozásokkal), hanem meg kell előzni, hogy erőszakot kelljen alkalmazni. E korszakban Latin-Amerika kapcsán még továbbra is az amerikai imperializmus Samuel P. Huntington által megfogalmazott konzervatív felfogása sejlik fel, amely szerint a világot az

²⁵ SZABÓ Éva Eszter: „A demokrácia nevében: az Egyesült Államok hidegháborús politikája a nyugati féltekén”. In Bencsik Vera – Frank Tibor – Geiger Ildikó (szerk.): *Tanulmányok Bollobás Enikő 60. születésnapjára*, ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, 2012, 241.

²⁶ FISCHER Ferenc: *A kétpólusú világ, 1945–1989*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2014, 359.

²⁷ Luis Fernando AYERBE: i.m. 137–138.

amerikai értékek alapján kell újraformálni, mert az Egyesült Államok feladata, hogy rendet tegyen a világban és legyőzze az egyetemes gonoszt. Az USA értékei a követendők, és amelyik nemzet nem ezt vallja, vagy még nem jött rá, hogy neki is ezt az utat kell követnie, azt a helyes útra fogják terelni.²⁸

Az 1989-es panamai megszállás volt az utolsó esemény, amely egyértelműen a Monroe-doktrína (és folytatásai) gyakorlati alkalmazását mutatta, e direktíva egyre inkább a (közel)múlt köréhez tartozott. A 2001. szeptember 11-e után kibontakozó terror elleni háború jegyében az amerikai külpolitika egyre kevesebb figyelmet fordított Latin-Amerikára. A doktrínát nem is nevezték nevén. 2013-ban azonban az Obama-adminisztráció nem kerülhette el, hogy kitérjen rá. John Kerry külügyminiszter az év első felében ismét használta a „hátsó udvarunk” kifejezést, amivel hatalmas felháborodást keltett Latin-Amerika kormányaiban és társadalmában, mivel ezzel felidézte a Monroe-doktrínát és a hozzá kapcsolódó intervenciókat. 2013 végén, hogy lecsillapítsa a hangulatot és egyértelművé tegye az Obama-kormány álláspontját, Kerry kijelentette, hogy a Monroe-doktrína lezárult, többé sem a retorikában, sem a gyakorlatban nem érvényes ez az irányelv.²⁹ Mindezt megkoronázta a 2014 végén megindult közeledés az Egyesült Államok és Kuba között, és ezzel talán végleg lezárult a hidegháború karibi epilógusa is.

Az Amerikai Egyesült Államok 1823 és 2013 között Latin-Amerika irányában folytatott külpolitikája döntően homogén vonásokat mutatott, annak minden részletét meghatározták a Monroe-doktrínában lefektetett alapok. A 19. század során számos kiegészítése született, a 20. században pedig az egymást követő elnökök több más doktrínát is meghirdettek, ezek mindegyike szervesen kapcsolódott az 1823-as alapelvekhez. A nemzetközi helyzetben beállt változásokhoz alkalmazkodtak oly módon, hogy az Egyesült Államok hegemoniája és a külső hatalmak és ideológiák távoltartása továbbra is biztosított legyen. A 21. században azonban előbb egy más típusú külső fenyegetettség (terrorizmus), majd az Obama-kormány második ciklusában az Amerika-közi kapcsolatok normalizálásának igénye már arra kényszerítették a döntéshozókat, hogy változtassanak az eddigi elveken. A Monroe-doktrína korszaka végérvényesen leáldozott.

²⁸ Erről ír: Samuel P. HUNTINGTON: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2005, 564–565.

²⁹ „John Kerry’s Remarks on U.S. Policy in the Western Hemisphere”, 2013. november 18. Elérés: <http://revista.drclas.harvard.edu/book/united-states-interventions> (letöltés ideje: 2016. június 15.)

Abstract

Latin America in the Shadow of the Monroe Doctrine (1823–2013)

The Monroe doctrine has been an essential component of the United States of America's foreign policy until the recent past. Although US politicians have rarely mentioned it from the second half of the 20th century, it has been present in the background of inter-American relations since 1823. Everyone has been aware of its existence as a guiding rule in both the United States and Latin America for the past two centuries. In the 21st century its validity began to lapse, but it was repealed only recently. The aim of my paper is to outline the theoretical and practical content of this doctrine from its birth until its annulment, as well as its most important modifications that were adjusted to the transformations of US domestic and foreign policy, with special attention to its implications for the societies of Latin America.

ZOLCSÁK ATTILA

A guatemalai forradalom (1944–1954) mint a periféria forradalma

Előzmények

A korszakban 3 milliós, közép-amerikai Guatemala nyersanyag-exportáló perifériaként gazdaságilag az USA-hoz mint késztermék-importáló centrumországhoz kötődött. Ez a viszonyrendszer az ország belső szerkezetében is megjelent. Guatemala uralkodó rétege maga is egyfajta „centrumként” viszonyult saját belső „perifériájához”, ugyanakkor az USA-hoz való viszonya a periféria jellegzetességeit mutatta. A mezőgazdasági exportra szakosodott országok részéhez hasonlóan a centrumország (USA) nemcsak közvetve, hanem közvetlenül is jelen volt a térséget uraló nagyvállalatokon keresztül.

Guatemala esetében azonban a centrum-periféria viszonyrendszer az országon belül az „indio-ladino” szektor létezésében is megjelent. A társadalmi szerkezet sajátossága az „indio” és „ladino” kettőssége volt, ami két társadalmi struktúra egymástól függő, párhuzamos létezését jelentette. Az „indio” a bennszültt nyelveken érintkező maja társadalmát takarta, a „ladino” az ezen kívül álló – meglehetősen heterogén –, spanyol nyelven beszélő csoportot. Noha az elnevezés faji-etnikai jellegű, okvetlenül meg kell jegyezni, hogy a „ladino” elnevezés faluközösségi struktúrából kiszakadt indiánokat, fekete karibi bevándorlókat, illetve meszticeket is magában foglalt. Bár a „ladino” egyértelműen az „indio” felett álló társadalmi kategóriát jelentett, a különbség nem szűkíthető osztálykategóriára: egy nincstelen „ladino” bér munkás és egy bennszültt kacika között nem lehet ilyen különbséget feltételezni. Helyesebb megközelítés, ha a termelési mód szempontjából vesszük szemügyre e kategóriákat. Az „indio” eszerint a prekolumbiánus társadalmi struktúrában élő, míg a „ladino” a monokultúra exportján alapuló, függő kapitalista termelési módhoz kapcsolódó társadalmi csoportokat jelölte.

A korabeli guatemalai társadalmi-gazdasági rend nem jellemezhető egyszerűen „duálisként”, ahol egy „fejletlen” struktúra vegetál egy – erősen relatívan – „fejlett” árutermelő forma árnyékában. A két elem szintézist alkotott egymással. Noha az „indio” szektor birtokában levő földterületre a monokultúrán alapuló árutermelés folyamatos nyomást gyakorolt, felszámolása nem állt érdekében, ugyanis ez biztosította az olcsó munkaerőt. Az indián közösségek kezében lévő földtartalék biztosította a megélhetés bizonyos hányadát, ami lehetővé tette, hogy a munkabér a társadalmi újratermelődéshez szükséges szint alatt maradjon. Az idénymunkát követelő ültetvényeken tehát nem volt szükséges a dolgozó és családjának egész éves túlélését biztosító

munkabér kifizetése, melyet az állam kényszerszermunkára vonatkozó intézkedései tettek teljessé. Összegzőként tehát megállapíthatjuk, hogy a guatemalai exportszektor a prekapitalista termelési mód munkaerejének részben gazdasági, részben gazdaságon kívüli kizsákmányolásán alapult – közvetett szálakkal természetesen a világpiachoz kapcsolva ezen utóbbit is –, míg az „indio” és „ladino” faji ellentétpár ezen rendszer ideológiai legitimációját jelentették.¹

A lakosság döntő hányadát a parasztság képviselte, mintegy 75%-os arányban, ezen belül az indián lakosság 80%-t alkotott. A társadalmi különbségeket tehát a fehér és mesztic, valamint az indián népesség elkülönülése is erősítette. A vidéki földbirtokmegosztás döbbenetes egyenlőtlenségeket tükrözött. A vidéki népesség 21%-a birtokolta a földek 72,2%-át (ezen belül 0,3% képviselt 50,3%-ot), míg 88,4% részesedése mindössze 14,3% volt. A föld nélküli vagy 2,5 hektár alatti földterülettel rendelkezők számára egy 1934-es törvény évi 180 nap kötelező bér munkát írt elő a latifundiumokon, biztosítva ezzel az olcsó munkaerőt; az adósságot is ingyenmunkával kellett ledolgozni. Guatemala exportja 75%-ban a kávéra épült, ezenkívül a banán és a cukor szerepét lehet kiemelni; az export nagy része (1937-ben például 63%-a) az Egyesült Államok felé irányult.²

A United Fruit Company mellett – melyről bővebben a későbbiekben lesz szó – a belföldi oligarchia képezte a hatalom másik fő bázisát. Közülük a német földbirtokosok szerepét (120–130 nagybirtokos) érdemes kiemelni. Ők képezték a bázisát a helyi NSDAP-nak, mely országosan közel 2000 főt tömörített. Maga Ubico elnök is erős szimpátiával viseltetett a tengelyhatalmak felé.³

A városi lakosságnak, alacsony létszáma ellenére, komoly szerepe volt az ország életében. Az ipar kezdetleges volt, csak a sör- és cementtermelés említésre méltó az elmaradott kisipari termelés mellett. Mindössze 776 olyan vállalat létezett az országban, amelyben a foglalkoztatottak aránya meghaladta az 5 főt.⁴ A gazdaság gerincét jelentő latifundiumokon az olcsó indián munkaerő nem követelt technikai fejlődést, ami az iparosodás lehetőségeit eleve korlátozottá tette. A munkásmozgalom a „ladino” szektoron belüli városi jelenség maradt.

Gazdasági szempontból az ország a kávé, illetve a banán exportján alapult. A kávéét illetően a fő célpont történelmi okokból Németország volt, és csak másodsorban

¹ HANDY, Jim: *Revolution in the countryside. Rural Conflict and Agrarian reform in Guatemala. 1944-1954*. Universidad of North Carolina, 1994. 4–20.

² ANDERLE Ádám: A guatemalai forradalom. In: Harsányi Iván (szerk): *Fejezetek a nemzetközi munkásmozgalom történetéből*. Évkönyv 1979. Kossuth, 55–64; itt 55–56.

³ ANDERLE Ádám: *Munkásmozgalom Latin-Amerikában. 1870–1959*. Kossuth, 1982. 377. ANDERLE (1979): 55. Mindez természetesen az ellenzék elnyomásával párosult; az antikommunista ideológiára épülő rendszer még a „Munkás Jézus” (Jesús Obrero) kifejezést is eltörölte. BARRERA, Beatriz y BATRES VILLAGRÁN, Ariel: *La revolución guatemalteca de 1944 a 1954. A 69 años de historia*. Guatemala, 20 de octubre de 2013. 4.

⁴ *Historia del movimiento obrero en Guatemala* (szerző nélkül) adapt.it/boletinespanol/fadocs/NL_3_27.pdf, 16. Továbbá GUERRA-BORGES, D. R. Alfredo: *Guatemala: 60 años de historia económica*. (1944–2004) Ediciones Armar, Ciudad de Guatemala, 2006. 17–26.

az Egyesült Államok; a banánt illetően mind a termelés, mind az export amerikai kézben volt. A mezőgazdasági exportorientáltság ugyanakkor a belföldi élelmiszer-termelést is tönkretette; a kukorica hazája élelmiszer-behozatalra szorult.

Összegzésként: a „ladino” közeg centrumként jelent meg az „indio” közeggel szemben, ugyanakkor a „ladino” elit (döntően kávéültetvényesek) a „ladino” tömegekkel szemben is centrumként viselkedett. Az „indio” szektor vezetői (munkaszervezést irányító helyi előkelők) szintén a centrum szerepét töltötték be a törpebirtokos bennszülött tömegekkel szemben. Horizontálisan tehát a „ladino” elit maga is centrumként lépett fel az „indio” elittel szemben. Vertikálisan ezen két társadalmi csoport a saját közegén belül egyfajta centrumként működött a „ladino” és „indio” tömegekkel szemben. A két társadalmi „centrum” fölé-, illetve alárendeltségi viszonyban állt, de érdekazonosságban a társadalmi „perifériával” szemben. Az utóbbit alkotó népi tömegek azonban részben a rendszer alapvető strukturális sajátosságai, részben az etnikai, kulturális és nyelvi eltérések miatt csak korlátozott interakcióban álltak egymással.⁵

Ubico rendszere és az 1944-es forradalom

Guatemala 1931 után Jorge Ubico elnök diktatórikus uralma alatt állt; hatalma bázisát a helyi oligarchia mellett az amerikai óriásvállalat, a United Fruit Company jelentette. A UFCo befolyása rendkívüli méreteket öltött Guatemalában, Ubico rendszere alatt. Az ország legnagyobb földtulajdonosaként 230 379 hektár méretű földterületet tartott ellenőrzése alatt, mindössze egytizedét, 21 289 hektárt művelve meg. A föld paragon hagyásának fő oka a kedvező exportárak fenntartása volt. Az UFCo emellett 46%-át birtokolta a Közép-Amerikai Vasúttársaság részvényeinek is; ez lehetőséget teremtett számára a kávé- és banánexport további monopolizálására, ugyanis gazdasági riválisainak termékeit csak óriási felárral juttatta el a kikötőkbe. A telefon- és rádióhálózat is az ellenőrzése alatt állt, valamint saját karhatalommal rendelkezett. Az ország gazdaságának egy külföldi vállalat általi ellenőrzése a nacionalizmus és antikapitalizmus összefonódását váltotta ki.⁶

Az „importhelyettesítő iparosítás” néven ismert jelenség kiindulópontjának Latin-Amerikában a világválságot tekinthetjük. Guatemala reakciója azonban nem illeszkedik ebbe a folyamatba, ahogyan a térség többi kisállamé sem; a belső piacnak az ország kis méretéből fakadó korlátozottsága, a városok és az ipari civilizációhoz nélkülözhetetlen alapműveltség (írás-olvasás stb.) hiánya ezt eleve rendkívül megnehezítette; a mezőgazdasági termékek sem képviseltek annyi hozzáadott értéket, hogy hatással legyenek a gazdaság más területeire. Mivel a kávéexport radiká-

⁵ GALTUNG, Johan: Az imperializmus strukturális elmélete. In: Béládi László – Miszlivetz Ferenc (szerk): *Fejlesztés-Tanulmányok 4, „Periférikus” nemzetek és nemzetek feletti központok*, ELTE, Bp., 1980. 272–352.

⁶ Ugyanakkor a fizetések magasabbak voltak az átlagnál.

lis zuhanása az import – ezen belül az élelmiszerimport – csökkenését is jelentette, megjelent az „importhelyettesítő mezőgazdaság” koncepciója és az ehhez kapcsolódó infrastruktúra bővítése. A rendszer kétségtelen sikereket mutatott fel ebben, noha az indián lakosság állami kényszermunkáján alapult, sőt a belső élelmiszerkeresletet is növelte. Vagyis a gazdaságon kívüli kényszer volt a válasz a krízisre is. A korszakban az Egyesült Államok befolyása tovább nőtt, mivel a második világháború a német piac bezárulásával, illetve a német tulajdonban levő kávéültetvények kisajátításával járt. Az importhelyettesítő iparosítás helyett a tőkefelhalmozás vált kiugróvá.⁷

Az Ubico-rendszer a kötelező munka intézményét nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az infrastruktúra kiépítésére is felhasználta, ami elsősorban útépitést jelentett; ez ugyanakkor hozzájárult az 1930-as években a munkásosztály, illetve a városi középrétegek érzékelhető megerősödéséhez is. E két társadalmi csoport egyre növekvő mértékben fordult a diktatúra ellen.⁸

Az „indio” szektorhoz való viszony sajátos kétarcúságot mutatott. Ubico igyekezett gyengíteni a „ladino” befolyást az indián közösségek felett, letörve a helyi kiskirályokat, sőt az 1930-as években még az adósságokat is eltörölte. Ezen lépéseket ellensúlyozta a kötelező állami- és nagybirtokokon végzendő bér munka. Összességében elmondható, hogy az „indio” közösség vezetői a diktátor klientúrájává váltak; a represszív rendszer tehát az elmaradott, prekapitalista – azaz konzervatív – társadalomra próbált támaszkodni a potenciális rendszerellenes („kommunista”) erőkkal szemben.⁹

1944-es forradalom júniusban a tanítók, tanárok és egyetemi oktatók sztrájkjával kezdődött, melyhez gyorsan csatlakoztak az orvosok, ügyvédek, kereskedők és a városi munkásosztály szervezetei is. Ubico kénytelen volt lemondani, helyét egy katonai junta vette át 1944. június 29-én Ponce ezredes vezetésével, aki korábban Ubico embere volt. Az új kormány az elégedetlenség csillapítására életbe léptetett ugyan néhány reformot – a legfontosabb a politikai pártok alapításának engedélyezése volt –, azonban az elégedetlenség tovább nőtt; a reformok a rendszer megingását jelentették. Ponce a faji kártyát próbálta kijátszani: a városi tüntetőkkel szemben indián parasztokat hozatott a városba, ami azonban kevésnek bizonyult a folyamat megfékezéséhez; az indiánok Ponce éltetése mellett földet is követeltek.¹⁰ Október 20-án felkelés vetett véget a kormány működésének, melyben a hadsereg mellett

⁷ A guatemalai export 90%-a az USA-ba irányult, míg az import 82%-a érkezett onnan. LA FEBER, Walter: *Inevitable Revolutions*. W. W. Norton Company, N. C., 500 Fifth Avenue, New York 10110. 79–93.

⁸ Uo., 77–78.

⁹ ADAMS, Richard N.: Etnias y sociedades. In: Brignoli, Héctor Pérez (ed): *Historia General de Centroamérica. Tomo V*. Flacso, Costa Rica, 1994. 177–181. Ubico még maja boszorkánnyal is rendelkezett.

¹⁰ A közösségeket szervező indián elit az Ubico-rendszer kedvezményezettje volt; tehát mind oka, mind lehetősége volt arra, hogy megszervezze Ponce támogatását („Éljen Ponce!”); a vezetése alatt álló tömegek számára azonban a földkérdés, illetve a munkatörvények eltörlése volt fontos („Földet akarunk”).

munkások és diákok is részt vettek; vagyis többről volt szó egyszerű katonai puccsnál. Ezt követően a Forradalmi Junta vette át a hatalmat, melynek élén három fő állt: Francisco Araña, a hadsereg egyik vezetője, Jacobo Arbenz, a katonai iskola tanára, szintén katonatiszt, valamint Jorge Torrielo, egyetlen civilként.¹¹

Az 1944-es forradalomban a „ladino” szektor és annak is a fővárosban élő szegmense játszott döntő szerepet; az értelmiségi csoportok, a kispolgárság, a munkásmozgalom mellett a katonatiszteket kell kiemelni. Ideológiáját tekintve Rooseveltnél mellett a mexikói Cárdenas-féle reformok gyakoroltak döntő hatást eszméikre; a *revolución* helyett a *liberación* használata volt meghatározó.¹² A rendszer bukásának okai közül a világpolitikai változásokat kell kiemelni, elsősorban az amerikai politikát. Az USA, hadba lépése után, rossz szemmel nézte a náciszimpatizáns guatemalai rendszert; amerikai nyomásra Ubico kénytelen volt kisajátítani az őt támogató német nagybirtokosok földjeit, amivel saját bázisát gyengítette. Az Atlanti Charta mellett megemlítendő még a szomszédos San Salvador példája, ahol 1944-ben sikerült megdönteni a Martínez-féle katonai rendszert.¹³

Összegzés: a forradalom döntően az Ubico alatti, 1930-as években történt változásokra vezethető vissza. A diktatúra, mely kezelni tudta a világválság utáni helyzetet, a háború végén politikai és gazdasági okokból (kávé-konjunktúra) teherrel vált. A „ladino” elit meggyengült (eltűnt a német tulajdon), ugyanakkor felemelkedtek a középrétegek, és megerősödött a városi munkásosztály; a felemelkedő középosztályt a régi elit „kooptálta”, így az előbbinek lehetősége nyílt saját érdekeinek érvényesítésére. A diktatúra bukása, a munkatörvények eltörlése ugyanakkor a hagyományos „indio” elit szerepét is gyengítették, mely folyamat a későbbiekben felgyorsult.

Arévalo korszaka

A Junta átmenetinek tekintette saját magát: feloszlatta a régi törvényhozást, új választásokat írt ki. Elrendelte az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását, melynek feladata az új alkotmány kidolgozása volt, valamint elnökválasztást tartott. A választójog átalakításaként az ország története során először engedélyezték az írástudatlan férfiak és az írni-olvasni tudó nők részvételét 18 év felett, a férfiak számára kötelezővé téve a részvételt. Mivel a Junta tagjai kötelezték magukat, hogy egyikük sem indul elnökjelöltként, a választást az 1944-ben született politikai pártok (Frente

¹¹ GLEIJESES, Piero: *Shattered Hope. The Guatemalan revolution and the United States, 1944–1954*. Princeton Press, New Jersey, 1991. 22–33.

¹² KRAMER, Francisco Villagrán: *Biografía política de Guatemala. Los pactos políticos de 1944 a 1970*. Flacso, Guatemala–Costa Rica, 1993. 88. Valamint SCHLEISINGER, Stephen – KINZER, Stephen: *Bitter Fruit: The Untold History of the American Coup in Guatemala*. Sinclair Browne, London, 1982. 26–31.

¹³ GLEIJESES (1991): 22–29.

Unido de Partidos Arévalistas) közös jelöltje, Juan José Arévalo (1944–51) nyerte meg a szavazatok 85%-ával, ami a forradalom elsöprő támogatottságát mutatta.¹⁴

Az 1945. március 11-én életbe lépő új alkotmány rögzítette a Junta rendeleteit a választójogról, kimondta az alapvető szabadságjogok biztosítását, társadalmi téren intézkedett a gazdátlan földek felosztásáról (ez nem esett egybe a „megműveletlen” földek kategóriájával, ahogy az UFCo említett példáján keresztül is láthattuk), engedélyezte a politikai pártok és városi szakszervezetek alapítását, legalizálta a sztrájkot, decentralizálta a központosított irányítást.

Sajátos pont volt a hadsereg főparancsnokának adott rendkívül széles jogkör. Eszerint a hadsereg vezetőjét a hadsereg tisztjeiből álló katonai tanács javaslatára a törvényhozás nevezte ki 6 évre, és szintén csak a törvényhozás mozdíthatta el ezt megelőzően a hivatalából, ami Arévalo szerint „kettős elnökséget” hozott létre Guatemalában; a döntés a hadsereg 1944-ben játszott szerepével, valamint Araña személyes ambícióival magyarázható.¹⁵

Az oktatás szerepének fontossága részben Arévalo személyével is összefüggött, aki filozófus és hivatásos tanár volt; elnöksége alatt több könyvet adtak ki Guatemalában, mint a megelőző 50 évben összesen. Az alkotmány fontos célja volt az országot megosztó faji ellentétek felszámolása; az oktatás kiemelt szerepe ezzel is magyarázható, ugyanis a bennszülött lakosság saját nyelveit használta, ami a kulturális elkülönülést is konzerválta. A foglalkoztatáson közmunkák rendszerével, az iparban a munkahét 48 órás maximalizálásával igyekezett az állapotokon javítani; az ipar fejlesztésének szükségessége szintén az alkotmány egyik fontos követelménye volt. Az alkotmányban garantált szociális jogok biztosítására megszületett a Társadalombiztosítási Intézet.¹⁶

A politikai élet gerincét a Frente Popular Libertador (FPL) és a Partido Renovación Nacional (RN) alkották. Kettejük fúziójából jött létre a Partido Acción Revolucionaria (PAR). Az egységes pártból a két alapító rövidesen kilépett, anélkül azonban, hogy a PAR megszűnt volna. Arévalo egyedül a Kommunista Párt létrehozását nem engedélyezte, így a guatemalai marxisták a PAR szervezetébe tömörültek.¹⁷

Arévalo elnöksége sem hozott megnyugvást. Az 1947-ben, hosszú küzdelem után életbe lépett munkaügyi törvénykönyv a vidéki munkások számára is napi 8 órában (heti 48 órában) rögzítette a munkaidőt, ez komoly bevételkiesést jelentett az amerikai nagyvállalat számára. Az UFCo kapcsolata a kormánnyal romlott; ennek egyik sajátos oka volt egy rivális amerikai vállalat, a United Standard Fruit megjelenése a térségben. Az UFCo propagandakampányt indított az USÁ-ban a guatemalai rendszer ellen, mivel a munka törvénykönyve az 500 főnél többet foglalkoztató vállalatok számára szigorúbb munkaügyi szabályokat állapított meg. Az UFCo ezt „kommunista” befolyásként értelmezte, noha a törvény valójában egy 1935-ös amerikai

¹⁴ ANDERLE (1979): 56–58.

¹⁵ Uo., 214–233.

¹⁶ GUERRA-BORGES (2006): 30–49. ANDERLE (1982): 380.

¹⁷ ANDERLE (1982): 381.

törvényre támaszkodott. Mivel az elnök óvakodott a földkérdéshez nyúlni, mely Guatemala legégetőbb problémáját jelentette, a feszültség a következő években sem csitult. A konzervatív, Ubico párti csoportok összesen 30 zendülést és puccskísérletet hajtottak végre; a radikalizálódó vidéki tömegek részéről pedig állandósultak a sztrájkok és demonstrációk a UFCo ellen. Arévalo elképzelését a társadalmi osztályok kollaborációjáról szétzúzta a valóság, melyet híven tükröz az 1944-es októberi felkelés vezetőinek további sorsa. Araña egyre inkább jobbra tolódott, a további radikalizálódás lefékezésére törekedve, míg Arbenz a baloldal vezéralakjává vált. Araña a hadseregnek kizárólag a törvényhozás által leváltható parancsnokaként a középosztály és az elit reménységét jelentette a forradalom esetleges radikalizálódásával szemben, és Arévalo informális utódjaként tekintett magára.¹⁸

Az éleződő konfliktust jelezte, hogy Araña 1949-ben homályos körülmények között életét vesztette egy lövöldözésben, így Arévalo potenciális utódja Arbenz lett.¹⁹ Több mint valószínű, hogy Arévalo és Arbenz állt a háttérben, ugyanakkor elképzelhető, hogy eredetileg csak letartóztatni és száműzni kívánták riválisukat. Araña halála tekinthető azon fordulópontnak, mely az 1944-es forradalom táborának kettészakadását jelentette egy mérsékelt szárnyra, illetve a radikálisokra. Az előbbi a további reformok leállítását, míg az utóbbiak azok továbbvitelét és elmélyítését követelték. Araña meggyilkolása azonban inkább tünet volt; kiindulópontként az 1948-as munka törvénykönyvéről szóló vitát jelölhetjük meg. 1948-tól figyelhető meg az ellenzék szótárában a „kommunista-antikommunista” ellentétpár megjelenése; időrendileg természetesen nem lehet eltekinteni a hidegháború kibontakozásától sem.²⁰

A vidéki helyzetet illetően az Ubico-féle állami kényszermunkát már a Junta eltörölte, míg Arévalo kormányának egyik első lépése a nagybirtokon történő kötelező munkavállalás megszüntetése volt, de ezt követően évekig leálltak a reformok. A kudarcba fulladt kolonizációs kísérletek mellett a földbérletek kötelező hosszabbítására és a bérleti díj maximalizálására alkotott 1949-es dekrétumot említhetjük.²¹

Arévalo elnöksége elsősorban a városi rétegek fejlődésére gyakorolt kedvező hatást. A lakosság döntő többségét kitevő vidéki népesség kevesebb figyelmet kapott,

¹⁸ Araña szerepe erősen vitatott; nem zárható ki az sem, hogy puccsra készült. Bővebben: GLEIJESES, Piero: The Death of Francisco Araña: A Turning Point in the Guatemalan Revolution. *Latin American Studies*, XXII, Issue 03, October, 1990. Great Britain, 527–552. old. Korszakról bővebben: BARRERA. i. m.

¹⁹ Meggyilkolása azonnali katonai zendülést váltott ki, melyet a kormány csak fegyveres munkások és diákok segítségével tudott elfojtani. SCHLEISINGER-KINZER: i. m. 45.

²⁰ KRAMER: i. m., 57–63. Ugyanebben az évben alakult meg a Guatemalai Kommunista Párt, 1950-ben pedig ettől függetlenül a szintén kommunista irányultságú Guatemalai Munkások Forradalmi pártja, mely 1951-ben beolvadt a Fortuny-féle szervezetbe.

²¹ A bérleteket kötelezően meghosszabbították két évvel – tehát nem lehetett felmondani azokat –, míg a bérleti díjat a termés 10%-ában maximalizálták. GUERRA-BORGES: El desarrollo económico. In: Brignoli, Héctor Pérez (ed.): *Historia General de Centroamérica. Tomo V.* Flaco, Costa Rica, 1994. 60–61.

ami a növekvő társadalmi feszültség és polarizáció irányába mutatott. A korszak „felülről jövő forradalomként” jellemezhető. Más szempontból nézve, a reformok sokkal inkább a „ladino” szektoron belül fejtették ki eleve korlátozott hatásukat; az indián közösséget inkább „ladinizálni” igyekeztek.²²

Az új forradalmi „ladino” elit Arévalo alatt tehát igyekezett tiszteletben tartani a régi exportágazati, valamint az ehhez kapcsolódó centrum-érdekeket. A földkérdés megoldatlanul hagyása azonban lehetetlenné tette a törekvései alapját képező modernizációs elképzeléseket. A hatalmat birtokló társadalmi erők egy része az ébredező „belső” periféria, másik része az USA és a régi elit irányába fordult, mely az Araña, illetve Arbenz utódlása körüli konfliktusban már világosan látható volt. Az egyensúlyozás lehetőségei az 1940-es évek végére láthatóan kimerültek.

Arbenz elnöksége

Az 1951-es választásokat Jacobo Arbenz meggyőző fölényrel nyerte, a szavazatokból 258 897-et kapott, míg ellenlábasai 28 038, illetve 72 796 szavazathoz jutottak. Programjához igyekezett szilárd bázist kovácsolni a törvényhozásban, ennek során 1952-ben az FPL, az RN és a PAR egyesüléséből létrehozta a Partido de Revolución Guatemalteca (PRG) nevű egységes pártot. Ezzel azonban ugyanaz történt, mint az elődjével: az alapító pártok egy hónappal később kiváltak, azonban a PRG nem szűnt meg önálló csoportként. Arbenz programja megvalósításában egyre nagyobb mértékben támaszkodott az 1952-ben általa legalizált Guatemalai Kommunista Pártra (mely ezen év decemberében Partido Guatemalteco del Trabajo (PGT) módosította nevét);²³ ennek legfontosabb része a földtörvény volt. Emellett tervbe vette egy vízerőmű, műút, valamint kikötő építését is.²⁴

A földreform felé vezető első lépés az Arévalo féle 1949-es rendelet – amely a földbérletek felmondására 2 év moratóriumot írt elő – meghosszabbítása és radikalizálása volt.²⁵ Az 1951-re kidolgozott és 1952 júniusában életbe lépő agrárreform a 90 hektár fölötti földeket tette kisajátíthatóvá, az ennél kisebbeket nem érintette. A 90 és 300 hektár közöttieket abban az esetben, ha nem művelték meg

²² A külön indián alcalde önkormányzati tisztségének eltörlése az indiánok növekvő részvételét kényszerítette ki a „ladino” politikában, másrészt csapást mért az Ubico-féle klientúrára is. A spanyol nyelv kötelező tanítását kulturális asszimilációra tett kísérletként is fel lehet fogni. A parasztság meglepően lassú szerveződését illetően figyelembe kell venni, hogy a bennszülött népesség jelentős hányada nem beszélt spanyolul, hanem több, egymás számára is érthetetlen bennszülött nyelven érintkezett. Mindez egyrészt az „indio” szektor elkülönülését, másrészt annak belső széttagozottságát erősítette.

²³ ANDERLE (1979): 62.

²⁴ Guatemalában addig nem jelen levő amerikai vállalatok bevonásával. GLEIJESES, Piero: 6. La reforma agraria de Arbenz. In: Cambranes, Julio Castellanos (ed): *500 años de lucha por la tierra. Estudios sobre propiedad rural y reforma agraria de Guatemala*. Flacso, Guatemala, 1992. 365–366.

²⁵ Az új dekrétum kötelezővé tette a kihasználatlan földterület bérbeadását, a maximális bérleti díjat a termés 5%-ára mérsékelve. GUERRA-BORGES (1994): 62.

területük legalább kétharmadát; a 300 hektár fölötti birtokoknak pedig a megműveletlen területeire vonatkozott. A reform kárpótlást állapított meg, mely 25 éves periódust jelentett. A birtokhoz jutó parasztok a termés évi 3%-át fizették az államnak, mely ebből kárpótolta a korábbi birtokosokat.²⁶ A törvény nem nevezhető radikális jellegűnek; célja a feudális viszonyok helyett a kapitalista viszonyok megteremtése. Az UFCo 1953 márciusában 95 000 hektár, 1954 februárjában további 70 000 hektár földet veszített; de még ekkor is a birtokában maradt 64 000 hektár, amellyel továbbra is az ország legnagyobb földbirtokosa volt. Az amerikai vállalat korábban az adóterhek elkerülése érdekében szándékosan alábecsülte földjei értékét; mivel a kárpótlás a bevallott érték alapján történt, ez a politika most visszaütött. A kártalanítás félmillió dollár volt, melyet az UFCo kevesellt, saját vagyonát 15 millió dollárra becsülve; 1954-ben a felek 1 185 000, illetve 19 350 000 dollárt tartottak jogosnak, vagyis a különbség 16-szoros volt.²⁷ A reform 1954 júniusáig 1710 földtulajdonost érintett a 341 191-ből, ami a megművelhető földterület egynegyedét érintette.²⁸

Ami társadalmi szempontból ugyanennyire, sőt talán még fontosabb volt, az a földreform véghezvitele és mechanizmusa. A reform nem egyszerűen „felülről” érkezett, hanem a paraszti tömegek aktív részvételén alapult. Az állam az egyének, illetve falvak bejelentései alapján bírálta el, hogy a vitatott földterület a reform hátránya alá esik-e. Más szóval eltűnt a paraszti tömegek addigi passzivitása. Helyi szinten a „Comité Agrario Local”, mely egy kormány-, egy helyi, illetve 3 szakszervezeti megbízottból állt, tett javaslatot a felsőbb szintű „Comité Agrario Departamento” felé, amely a földtulajdonosok 1, a kerületi közigazgatás 1, a szakszervezetek 2, illetve a központi kormány 1 képviselőjéből állt. Mindez változatos konfliktushelyzeteket teremtett vidéken, nemcsak a paraszti tömegek és a földtulajdonosok körében, hanem a paraszti rétegeken belül is. Földek jóváhagyás nélküli megszállására kevés példát találunk, ezek intenzitása azonban kétségkívül nőtt.²⁹

A földreform kedvező eredményei gyorsan megmutatkoztak. A paraszti kisbirtokok egyrészt jobban kihasználták a rendelkezésre álló földterületet, a kedvezőbb kárpótlásban bízó földtulajdonosok szintén. Az exportra szánt kávé mellett a kukorica, bab stb. termelése bővült jelentős mértékben. Az állam olcsó hitelekkel segítette a földtulajdonosokat, ami költségvetésének közel az egyhatodát tette ki.³⁰ A reform során 100 000 család kapott földet. Arbenz 1952-ben legalizálta a vidéki szakszervezetek alapítását. A paraszti szakszervezet, a Confederación Nacional

²⁶ A térítés konstrukciója megegyezett a háború után Tajvanon és Japánban végrehajtott földreform szabályaival, melyet a megszálló amerikai hatóságok hagytak jóvá. GLEIJESES (1992): 364.

²⁷ A UFCo 20 évvel korábban 1,48 dollár egységáron „vásárolt” földet; a kormány 2,99 dollár kártérítést állapított meg, a vállalat 75,0 dollárt tartott volna méltányosnak. SCHLEISINGER-KINZER: i. m., 76.

²⁸ GLEIJESES (1991): 152–155.

²⁹ GLEIJESES (1992): 349–354.

³⁰ Legkiemelkedőbb a rizstermelésben tapasztalt kiugrás volt, mely 71%-kal ugrott meg. Az 1953 februárjában alapított Banco Nacional Agrario által nyújtott hitellehetőség (1 évre 4%, ennél hosszabb időre 6% kamat) az írni-olvasni tudást és a spanyol nyelvtudást is felértékelte. GLEIJESES (1992): 356–358.

Campesina de Guatemala (CNCG) legalább 200 000 taggal az ország legnagyobb tömegszervezetévé és az Arbenz-féle kormánykoalíció részévé vált; a mezőgazdasági béreket a kormány 40 centról 1,36 dollárra emelte. A paraszti szakszervezeti egység, akárcsak a városi munkásmozgalmi, 1952-re valósult meg. Az utóbbi a Confederación General de Trabajadores de Guatemala nevet viselte. Vezetése egyértelműen a PGT, vagyis a guatemalai kommunisták kezében volt.³¹

Az 1953-as parlamenti választásokon a jobboldali ellenzék az 56 fős guatemalai törvényhozásban mindössze 5 helyet szerzett a korábbi 11-ből. 23 hely jutott a PAR-nak, 16 a PRG-nek, 5 a Guatemalai Kommunista Pártnak, míg 7 a PRN-nek. A jobboldali ellenzék a „kommunista” veszélyre való hivatkozással próbálta maga mellé állítani a guatemalai társadalmat, és ami még fontosabb, az USA-t. Legjelentősebb politikai pártja is a Partido Unificación Anticomunista (PUR) volt. Az antikommunista propagandában, mely Arbenz ellen irányult, komoly segítséget kapott az USA-ból, illetve a katolikus egyház részéről. Az utóbbi tényező rendkívül fontos volt egy döntően írástudatlan, bennszülött, vidéki tömegekből álló országban.³²

A „felülről jövő forradalom” tehát folytatódott Arbenz alatt, két különbséggel: a reformok mélyebbé váltak, és a „ladino” mellett fokozott mértékben terjedtek ki az „indio” szektorra. Ugyanakkor megfigyelhető az alulról érkező társadalmi nyomás hirtelen növekedése, mely nem választható el a kormány reformtörekvéseitől. 1953-tól erősödik a földosztás gyorsításának követelése. Vagyis a „felülről jövő forradalom” életre hívott egy „alulról jövőt”. A vidéki agrárnépesség, mely sokáig csak külső szemlélő volt, az Arbenz-korszakban kapcsolódott be aktívan az eseményekbe, radikalizmusban a városi munkásosztály elé vágva, sok esetben a kormány földosztó elképzeléseiben is túlmutatva. Nemcsak a „ladino”, hanem sok alkalommal az „indio” csoport szegényei is megmozdultak. Érdekes megjegyezni, hogy a puccs előtti hónapokban már a kisbirtokos parasztság is a nem hivatalos földfoglalás célpontjává vált.³³ Az említett 5 fős bizottságok gyakorlatilag helyi hatalmi szervekké váltak.

Az Arbenz-rendszer történéseit az eddigi séma szerint a következőkben összegezhethetjük. A centrum (USA, UFCo és a neki alárendelt „rég” guatemalai kávéelit) és a guatemalai belső „periféria” („indio” és „ladino”) között álló, feltörekvő középosztály került hatalomra. Eszköze a földreform volt, mely egyrészt belső piacot teremtett, csökkentette az élelmiszerimporttól való függőséget, és egyben megteremthette az iparosítás alapfeltételeit is. Ebben, vagyis a centrumország és annak

³¹ *Historia del Movimiento Obrero de Guatemala*. 20–23.

³² Mivel a már említett „indio” társadalmi szektor prekapitalista jellegű volt, így a vallást tekinthetjük a legfontosabb tudatformának, mely hatást gyakorolhatott rá. Ebből a szempontból érdemes megjegyezni, hogy az 1980-as évek gerillamozgalmaiban való aktív indián részvétel a „felszabadítás teológiájának” felbukkanása előzte meg; hasonló jelenséget figyelhetünk meg a szomszédos San Salvadorban, illetve a szintén indián többségű Chiapas tartomány zapatistáinál. Ezt alátámasztani látszik az ellenpropaganda jellege: az 1980-as években az észak-amerikai protestáns fundamentalista vallási felekezetek kormánytámogatással fejtették ki tevékenységüket a térségben.

³³ GLEIJESES (1992): 354, 362.

közvetlen képviselte elleni harcában természetes szövetségesének számítottak a „belső” periféria földre áhító „indio” és „ladino” tömegei. Vagyis az Arbenz-korszak a földosztáson keresztül a középosztály és a népi tömegek összefogását kísérelte megvalósítani. Azonban megjelent a középosztály azon féelme, hogy szövetségesei „túllépnek” a kívánatos mértéken (e féelmében osztozott a régi elittel).³⁴

Az 1954-es katonai puccs

A puccs első, 1952-es terve megelőzte a földreformot, tehát a gazdasági pozíciók mellett a hegemonia kérdése, illetve a hidegháborús háttér is felhozható az okok között. Noha ezt először lefújták, Eisenhower és a republikánusok győzelme a beavatkozás szervezésének folytatását jelentette; megemlítendő, hogy több amerikai politikus, így maga Dulles is az UFCo részvényesei közé tartozott. Az 1954-es katonai puccs előkészületei az USA aktív támogatása mellett történtek. A guatemalai kormány elleni kampány felerősödött. A CIA a nicaraguai diktátor, Somoza, és a hondurasi katonai rendszer aktív támogatásával szervezte a kormány megbuktatását – ezen kormányok Guatemala példájának továbbterjedésétől is tartottak, mely veszéllyel szemben az Egyesült Államok sem volt közömbös. Az említett két országban kiképzőtáborok jöttek létre, míg az ország határai mellett felállított rádióadók ontották a propagandát. A Castillo Armas által vezetett inváziós sereg mellett a guatemalai hadseregen belül is összeesküvés kezdődött, melyet az Egyesült Államok helyi kirendeltsége tartott kézben. Az 1954-es caracasi, 10. Pánamerikai konferencia megadta az elvi felhatalmazást az intervenció számára. Az ellenforradalmi szervezkedést látva Arbenz a vasfüggönyön túl keresett segítséget; 1954 májusában csehszlovák fegyverek érkeztek Guatemalába. Az eset kiderülése óriási skandalumot váltott ki.³⁵ Noha a szervezkedést nem ez váltotta ki, az előkészületein gyorsított; akárcsak az a tény, hogy a földosztás 1954-re kezdett „túlnőni” a kormány által kívánatosnak tartott mértéken: elszaporodtak a spontán földfoglalások. 1954. június 18-án Castillo Armas „serege” (kevesebb mint 1000 ember: emigránsok és zsoldosok) több ponton átlépte a határt. Megsegítésükre több amerikai gép hajtott végre bombatámadást a főváros ellen. Guatemala eredménytelenül tiltakozott az ENSZ-ben.³⁶ Armas előrenyomulását sikerült megállítani, jóllehet a guatemalai hadsereg nem tanúsított túlzott aktivitást. Így az elnök az alkotmány felfüggesztése

³⁴ Arbenz Guatemalavárosban már a megválasztásakor sem kapott abszolút többséget, a puccs napjaira fővárosi támogatottsága még jobban visszaesett, ami döntően a középosztály elfordulásával magyarázható. BARRERA: i. m., 24.

³⁵ Mivel Guatemala távol maradt az 1948-as riói paktumtól, ezért a hadsereg eleve nem számíthatott amerikai fegyverekre; még a sportlövész-egyletek is hiánnyal küszködtek. A szállított fegyvermennyiséget az amerikai hírszerzés – talán nem véletlenül – durván túlbecsülte. Jelentős része az infrastruktúra hiánya miatt eleve használhatatlan volt. SCHLEISINGER-KINZER: i. m., 147–152.

³⁶ Az USA végül sikerrel helyezte át az ügyet az ENSZ-ből az OAS-hoz, ahol gyakorlatilag „saját” hatáskörébe került a vizsgálat.

mellett, június 25-én parancsot adott „önvédelmi egységek” felfegyverzésére, amit a guatemalai hadsereg nem nézett jó szemmel, és másnap megtagadta a parancsot.³⁷ Az USA ekkor a hadsereg egyik parancsnokához, Arbenz emberéhez, Díaz ezredeshez fordult, aki június 27-én lemondatta az elnököt. Ezt követően, kalandfilmbe illő fordulatként, Díaz a harc és a forradalom folytatását hirdette meg, amerikai támogatói meghökkenésére. Díaz-t Sánchez ezredes buktatta meg, őt pedig Monzón ezredes váltotta. 1954 júniusának zavaros napjai Arbenz ellenállás nélküli lemondásával, és a guatemalai forradalom bukásával fejeződtek be.³⁸ Július 9-én Castillo Armas bevonulása tett végső pontot az eseményekre; a földreform „visszafordítása” (és nem megszüntetése!)³⁹ mellett az 1945-ös alkotmányt is megszüntette.

A puccs a szereplők viszonyrendszerének átalakulására vezethető vissza. Egyrészt a középosztályt az éppen általa radikalizált tömegmozgalom a „rég” típusú oligarchia, illetve azon keresztül a centrum (USA) felé tolta. Vagyis szétesett a középosztály és a népi tömegek szövetsége, amely már Arévalo elnökségének vége felé repedezni kezdett. A centrum (USA) beavatkozása ebből a vizsgálódási pontból azzal magyarázható, hogy nemcsak a két ország közötti viszonyrendszer gyakorolt hatást Guatemala belső társadalmi struktúrájára, hanem az utóbbi átalakulása is a két ország gazdasági viszonyára – vagyis a Guatemalából történő értékelvonás mechanizmusára. Az „indio” szektor egészének emancipálódására való törekvés veszélybe sodorta az ezen prekapitalista termelési módra (is) alapozó, a centrum számára nyereséges exportot; a „ladino” tömegek felemelkedése szintúgy. A centrumnak közvetlenül alárendelt, vele érdekezonságban álló guatemalai „rég” elit immár a „ladino” középosztállyal kiegészülve került szembe a guatemalai tömegekkel. Vagyis a konfliktus a „társadalmi” centrum és a „társadalmi” periféria küzdelmére szűkült, ahol az előbbi mögött a tulajdonképpeni hatalom állt: az Egyesült Államok.

³⁷ Ezen egységek felállításáról már június elején döntés született; június végére 5500 fővel. Ez jelzi, hogy Arbenz nem bízott meg „vakon” a hadseregben, ahogy bírálói utóbb a szemére hányták. KRAMER: i. m., 123–135. Egy guatemalai csapatparancsnok 60 ezer dollárt kapott a fegyverletételért. SCHLEISINGER-KINZER: i. m., 189.

³⁸ Az eseményekről bővebben: SCHLEISINGER-KINZER: i. m., 185–215.

³⁹ A Castillo-rendszer nem számolta fel hivatalosan az Arbenz-féle földreformot. Két alapvető változást jelölhetünk meg. 1. A „döntőbíró” szerepét játszó államapparátus, mely addig inkább a földet követelő paraszti tömegek felé húzott, egyre több esetben adott helyt az egykori tulajdonosok kárpótlási kérelmeinek. 2. A parasztság aktív részvételét teljesen felszámolta. HANDY, Jim: *Reforma y contrarreforma. La política agraria en Guatemala, 1952–1957*. In: Cambranes, Julio Castellanos (eds.): *500 años de lucha por la tierra. Estudios sobre propiedad rural y reforma agraria de Guatemala*. Flacso, Guatemala, 1992. 383–392.

Összegzés

Az 1940-es és 1950-es évek Guatemalájára vonatkoztatva, a centrum-periféria elmélet alapján a következő sorba rendezhetjük az eseményeket. Az 1930-as évek válságkezelése életre hívta új, aktív szereplőként a középosztályt, melyet az exportáló elit 1944-ben kooptált a hatalomba. Ennek okai között szerepelt a világháború politikai hatása, valamint a beinduló gazdasági konjunktúra a kávé árának töretlen emelkedésével. Mindez megkövetelte az akadállyá váló diktatúra lebontását, ez pedig a társadalmi bázis szélesítését. Az említetteken túl az Arévalo-féle demokrácia működőképessége érdekében is szükséges volt a belső különbségek csökkentése (a „ladino” és „indio” szektor között, valamint külön-külön ezeken belül). Az utóbbi törekvést azonban: 1. csak a csúcson álló „ladino” centrum (kisebb jelentőséggel az indián elit) rovására tudták végrehajtani; 2. másrészt a csúcson álló amerikai centrum helyzetét is fenyegette; 3. nem volt elég a „belső” periféria kielégítésére.

A fokozódó strukturális feszültség lehetetlenné tette az egyensúly kialakítását. 1. Arbenz a centrum közvetlen képviselőit vette célba: az UFCo-t, az ültetvényeseket, ezzel az USA érdekeit sértve. 2. Ez kiváltotta a népi tömegek gyorsuló radikalizációját. 3. A középosztály végül ellene fordul. Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy nem a guatemalai népi mozgalom tényleges ereje váltotta ki az ellenreakciót.

Guatemala esete azt mutatja, hogy az 1950-es években az amerikai politikai és gazdasági érdekeknek jobban megfelelt egy diktatúra, mint egy radikális demokráta rendszer, mely a centrum-periféria viszony megváltoztatásának a lehetőségét képviselte. Mind a helyszínen tartózkodó Che Guevara, mind a későbbiekben Kuba sokat tanult a történetekből. Az esemény, elsősorban a szinte nyílt amerikai intervenció miatt, mély hatást gyakorolt Latin-Amerikára. A második világháború utáni első ilyen jellegű beavatkozás sokak számára nyilvánvalóvá tette, hogy a fejlettebb, haladó, demokratikus északi szomszédnak nem áll érdekében a régió felemelkedése, és érdekeinek biztosítását inkább fejletlen, diktatórikus rendszerekben látja. Guatemala 1954-ben az előfutára lett a Kuba, Dominika, Chile, Nicaragua által később megtapasztaltaknak, egy új korszak, a hidegháború hajnalát jelezve Latin-Amerika számára.

Abstract

This article attempts to explicate the 10 years of the Guatemalan Revolution (1944-1954) from the viewpoint of the world system theory, from the fall of Ubico's dictatorship until the military coup. It lays emphasis upon Guatemala's structural economic dependency on the United States, the effects of this on the internal social structure of the country and on the political and social struggle during this period. The article is divided into six parts: the first one shows the historical antecedents; the second one the dictatorship, its fall, and the Revolutionary Junta (1930-1945); the third one the presidency of Arévalo (1945-1951); the fourth one the presidency of Arbenz (1951-1954); the fifth one the military coup (1954). While each part contains a short resume, the sixth and last section gives a general review and interpretation of the whole revolutionary process, about its causes, its progress and its consequences.

MÓNika SZENTE-VARGA

Diplomatic Relations between Hungary and Central American Countries after World War II

This paper examines the contacts, mainly diplomatic ones, which were established between Central American states and Hungary in the period between 1945 and 1995. The general context used for this study is that of Hungarian–Latin American relations, and the point of view is essentially Hungarian. The analysis is based on documents compiled by the Ministry of Foreign Affairs, which are currently located in the Hungarian National Archive.

In order to underline the dominant trends in the system of relations mentioned above, the period of study of 50 years will be subdivided into five different stages as follows, notwithstanding the simplifications this may imply:

- 1) 1945–1948: characterised by a reduced possibility of action for Hungary and some fruitless attempts of opening towards Latin America;
- 2) 1948–1959: the integration of Hungary into the Soviet Bloc and its adjustment to the foreign policy of the Soviet Union, which claimed to be internationalist, but which in fact showed little interest in the Latin American subcontinent;
- 3) 1960–1979: increasing attention on Latin America due to the events in Cuba;
- 4) 1980–1989: specific interest in Central America because of the armed conflicts, in particular due to the Sandinista government in Nicaragua;
- 5) 1990–1995: the ‘European introversion’ of Hungary.

The hypothesis is that Hungary pursued both economic and political goals in Latin America, but as the former did not materialise, Hungarian foreign policy depended to a great extent on political considerations. When these latter conditions disappeared in 1990 with the change of regime, the interest in Central America and in the subcontinent more generally vanished.

The Period between 1945 and 1948

The countries of Latin America and Hungary were situated on opposing sides during World War II, and consequently bilateral relations were broken. By the time the armed conflict ended, Hungary was in a precarious situation: approximately 40% of its national assets had been destroyed and around 6% of the population had perished.¹ In 1945 the country was liberated, and at the same time occupied by the

¹ The source of the data used in this paragraph: ROMSICS, Ignác: *Magyarország története a XX. században* [History of Hungary in the 20th century], Budapest, 1999, 267–268, 304.

Red Army. The country lost its sovereignty and the most important decisions were taken by the Allied Control Commission – headed by the Soviet Union – until the signing of the peace treaty in 1947 and its subsequent ratification in Hungary. It was then, with the disappearance of the Commission, that Hungary became independent again in theory, but the presence of Soviet soldiers, stationed in the country on a permanent basis until 1991, made it difficult, if not impossible, for Hungary to regain its sovereignty and real freedom.

Taking into account these antecedents, no Hungarian interest in Latin America could be expected. Curiously enough, there was some. On 3 February 1946, the Hungarian Association of Latin America was founded in Budapest in the ceremonial hall of the Chambers of Commerce and Industry, with the presence and active participation of some high government officials. Dr. István Ries, then Minister of Justice, was elected president of the Association, and János Gyöngyössi, Minister of Foreign Relations, became honorary president. The declared goal of the organization centred on the promotion of cultural, commercial and economic ties with Latin America and hence it lobbied for the normalisation of diplomatic relations.² To this end, it was necessary to obtain the approval of the Allied Control Commission, which gave the green light only in the case of Chile; but as the answer took several months, not even Chilean-Hungarian relations could be normalised.

Now, with half a century of hindsight, it is evident that the Hungarian attempt to open up towards the Latin American subcontinent was condemned to failure. However, in this case, it is more interesting to analyse the following: why did certain Hungarian politicians think of Latin America when feeling the necessity to open up? The reasons could include the lack of economic possibilities in a Europe shaken by the war, in which, to make things worse, Hungary fought on the losing side; the abundance of raw materials in Latin America; the vision of the subcontinent as a potential market for Hungarian exports; the presence of Hungarian emigrants in Latin America;³ as well as the notion that Hungary had always taken greater interest in Latin America than vice versa, therefore it was Hungary that had to take the initiative in mending ties if it wanted them to be normalised.

The Period between 1948 and 1959

The Communist Party took power in Hungary at the end of the 1940s. The subsequent decade meant sovietisation: on the one hand, the construction and/or the copying of the Soviet model; on the other, the adaptation to the interests and goals

² Magyar Országos Levéltár [Hungarian National Archive, hereafter abbreviated] XIX-J-I-k, Latin America 1945-64. 20/a, Administrative documents, 1946.

³ Approximately 200,000 people. The most numerous groups could be found in Brazil (about 100,000 Hungarians) and Argentina (over 50,000). Other groups of several thousands were in Venezuela, Chile, Uruguay, Mexico and Cuba. Source: ANDERLE, Ádám: *La mirada húngara. Estudios históricos sobre España y América Latina*, Szeged, SZTE, 2010, 172.

of the Soviet Union. Under these circumstances, the highest aspiration of Hungarian foreign policy in Latin America could be nothing more than the normalisation of relations with the 'big three' (Argentina, Brazil and Mexico) and with Chile, as well as opening representations in these countries, with the possibility of covering other Latin American countries from these embassies, via concurrent accreditations.

Only one of the above-mentioned goals materialised: the resumption of Argentinian-Hungarian diplomatic ties, which took place in 1949. Possibly, the position of Argentina in the war helped the normalisation of bilateral relations. The South American country had broken diplomatic contacts with the Axis as late as 1944, and only entered the war formally in March 1945, when the armed conflict was nearing its end.⁴

The diplomatic relations of Hungary were widened in the 1950s but without necessarily implying the creation of offices *in situ*, and included Bolivia (1952)⁵ and later Uruguay (1956).⁶ It is worth mentioning that in spite of the revolutionary changes in Guatemala, on-going since 1944, no activity of rapprochement can be observed on behalf of the Hungarian foreign policy towards Central America, as the Isthmus was considered to be in the sphere of influence of the United States.⁷ For the Hungarian leadership in the fifties, Latin America meant a few South American countries.

With the repression of the Hungarian Revolution of 1956 and the subsequent international reaction, the goal of normalising Hungarian-Latin American relations and their possible diversification in the future became complicated. For several years, Latin American countries took a common stand with respect to the Hungarian case before the United Nations.

After overthrowing the dictatorship of Batista, the new Cuban leadership established diplomatic ties with the Socialist countries, but left Hungary last on purpose, indicating the events of 1956 as the reason for their decision.⁸ Cuban-Hungarian

⁴ WITTMAN, Tibor: *Latin-Amerika története* [History of Latin America], Budapest, Gondolat, 1978, 390.

⁵ The ties with Bolivia were a result of the division of labour within the Eastern block, the aim of which was to have a Socialist presence in South America at a low cost. One Socialist country was in charge of representing the others. Hungary was given this task in Bolivia. The establishment of contacts coincided with the Bolivian Revolution of 1952.

⁶ Later the date was modified, upon the petition of the Uruguayan government, to 1870, the year when diplomatic ties had been established between Uruguay and the Austro-Hungarian Dual Monarchy. The reason for the change was that 1956 would coincide with Hungarian Revolution and Struggle for Independence and its bloody repression.

⁷ This is reflected for example by the fact that diplomatic contacts between Central American countries and Hungary were established rather late, basically from the 1970s.

⁸ The position of the Mexican government was apparently even harsher. Twelve years after the Revolution, the Hungarian chargé d'affaires in La Paz summed up his conversation with a Mexican diplomat as follows: 'With respect to the points that Mexico has not broken its relations with Cuba or with the Spanish Republican government, the diplomat said that they have a theoretical premise in this question. While Franco continues to be head of the Spanish government, Mexico will not establish diplomatic contacts with Spain. The same applies to Hungary, that is, while János Kádár

contacts were finally established on 18 December 1960, during the visit of Ernesto 'Che' Guevara to Hungary.

The Period between 1960 and 1979

The Cuban Revolution attracted attention not only to the island itself, but to the subcontinent more generally.

Until now the Socialist countries, including our motherland, have put more emphasis on the evolution of relations with African and Asian countries. The only thing that should be changed in this respect is that, after examining the opportunities seriously, we need to devote greater attention to Latin America.⁹

Parallel to these considerations, formal contacts grew in number: Brazil (1961, elevated to ambassadorial level in 1973), Chile (1965), Colombia (consulate general since 1968, and full diplomatic contacts since 1972), Ecuador, Peru and Venezuela (all three in 1969). Naturally, this advance would have been impossible without the interest and cooperation of the counterparts.¹⁰ Alejandro Carrillo, a Mexican senator, described the behaviour of Mexico as follows, a case that we may use in a generalised sense to characterise the subcontinent: 'Although Mexico will never admit it openly, the question of the Hungarian-Mexican diplomatic ties depends principally on the relations between Hungary and the United States.'¹¹ These latter improved considerably in the sixties and bilateral US-Hungarian diplomatic relations were established at ambassadorial level in 1965, which gave the green light for Latin American countries.

In 1967, the Hungarian Institute for the Investigation of Development and Markets published a study titled 'Latin America.'¹² It was considered a confiden-

heads the country, Mexico will not establish diplomatic relations with Hungary, on the basis of the principle of *no-intervention*. János Kádár asked for foreign help, the help of the Soviet troops.' The new Hungarian government set up with the help of the Soviet military intervention had little attraction in Mexico, but the negativity of this vision started to erode with the passing of years. Source of the quote: MOL XIX-J-I-j, México, 1968, box 64. 102-1, 00540/6-ig, Mexikói diplomaták véleménye a magyar-mexikói diplomáciai kapcsolatokról [Opinions of Mexican diplomats on Hungarian-Mexican relations]. 1968.

⁹ MOL XIX-J-I-j, Latin America 1945-64, box 2. 11/i, Magyar-latin-amerikai kapcsolatok [Hungarian-Latin American relations]. 1960-64.

¹⁰ This attention was reduced temporarily due to the military intervention against Czechoslovakia in 1968, in which Hungary participated; thus Hungarian negotiations with Ecuador, Colombia and Venezuela were prolonged.

¹¹ MOL XIX-J-I-j México, 1968, box 64. 102-1, 001322, Magyar-mexikói diplomáciai kapcsolatok [Hungarian-Mexican relations]. 1967.

¹² HUSZÁGH, Nándorné – KÁDÁR, Béla: *Latin-Amerika* [Latin America], Konjunktúra- és Piackutató Intézet, Budapest, 1967.

tial document at the time, for ‘internal use’ only. The analysis embraces the following countries: Argentina, Brazil, Mexico, Chile, Bolivia, Colombia, Ecuador, Peru, Uruguay and Venezuela. It can be observed that Mexico (North America), is mentioned together with the majority of South American countries, but no Central American state is included.

By the end of the sixties, contacts between Hungary and most of the South American states had been normalised, which created an example, and up to a certain extent an incentive for the rest of the Latin American countries. The first diplomatic link between Hungary and a Central American state dates from 1970. The protagonist is Costa Rica, the most stable and developed country in the region. According to a Hungarian summary made in 1979, “the position of Costa Rica on major international issues such as peace, disarmament and colonialism is quite close to that of the Socialist countries.”¹³ What is more, Costa Rica showed interest in the non-aligned movement and started to develop relations with the Socialist world from the seventies. The Costa Rican minister of foreign relations visited Hungary in 1971 as well as in 1974. During his first visit, made immediately after the establishment of diplomatic relations (1970), a commercial agreement was signed by the two countries. The exchange was modest, states the 1979 report, but it showed a growing inclination, mainly due to the sale of Hungarian buses to Costa Rica.

The next country with which Hungary established diplomatic relations was Honduras. The reasons were primarily commercial. It is important to observe that even in the eighties, when the Hungarian leadership decided to interrupt temporarily bilateral diplomatic ties due to the ‘role that Honduras played in the policies of the United States against Nicaragua,’¹⁴ bilateral commercial relations went on as usual and Hungary did not stop buying Honduran coffee. Thus it seems that in the eighties, economic interests could weigh more than political ones.

Going back to the seventies, the normalisation of diplomatic relations between Hungary and Mexico in 1974 generated a wave of interest on behalf of other Latin American countries. Already in the same decade, diplomatic ties at ambassadorial level were created with Barbados, the Dominican Republic, Grenada, Jamaica, Panama, and Trinidad and Tobago. Naturally, Hungarian foreign policy did not wish to open offices *in situ*, but planned to cover the new places from already existing representations. The islands, with the exception of Jamaica, were covered from Venezuela, whereas the Embassy of Hungary in Mexico was in charge of Honduras, Costa Rica, Panama and Jamaica.¹⁵

¹³ MOL XIX-J-I-j Costa Rica, 1979, box 42. 27.1-2.

¹⁴ MOL XIX-J-I-j Latin America, 1987, box 140. 205-10, 00846 A magyar-latin-amerikai kapcsolatok alakulása 1986-ban és a teendők 1987-ben [The development of Hungarian-Latin American relations in 1986 and tasks to be done in 1987].

¹⁵ This situation was similar to the one between the two world wars, when one representation which might be described as a base was in charge of the Latin American countries. In those days the Hungarian Embassy in Washington covered Mexico, Cuba, Costa Rica, Guatemala, Honduras, Nicaragua, Panama, Puerto Rico and El Salvador.

To sum it up, the Cuban Revolution opened the eyes of the Socialist World to Latin America. The first centres of investigation specialised in the subcontinent were created, and works of Latin American literature in general started to be published in the Eastern bloc. Hungarian-Latin American diplomatic relations multiplied between 1960 and 1979 as a result of the increasing attention paid to these countries by the Socialist bloc, of which Hungary was a member. This was due to the improvement of the relations between Hungary and the United States from the middle of the sixties, and because of the foreign policies of the Latin American countries themselves, managed in mobile coordinates, that were tightened or widened by the Cold War.

The Period between 1980 and 1989

If the Cuban Revolution boosted the Socialist interest in Latin America on the basis of political considerations, which the Hungarian leadership tried to combine with economic interests, the Nicaraguan Revolution focused that attention on Central America. Here, however, there were no major Hungarian commercial aspirations, possibly due to the belief that the countries of the Isthmus were too small to serve as export markets.

The joy of the Hungarian leadership at the Sandinista victory was not complete. As a Hungarian diplomat put it, 'successful revolutions in Latin America (Cuba, Nicaragua) won against Anti-Communist and Rightist dictatorships in armed fights, but without the participation of the Muscovite Communist Parties.'¹⁶ Therefore, there was a certain lack of confidence as to the real bases of the above-mentioned regimes, whether they were really Socialist or not. The experience in Cuba, the only Socialist state in Latin America until the Sandinista Revolution, was not completely satisfactory to the Socialist bloc. There was criticism in hard-line Socialist countries such as East Germany and Czechoslovakia over the lack of Cuban economic effort, and there appeared the opinion that the lack of successes on the island projected a bad image not only of Cuba but of Socialism in general. Consequently, until the Cuban leadership managed to solve these problems, those Socialist countries that helped the most wanted to have a say in Cuban affairs in order to help with their experience, and also to make sure that the aid they were sending was well and adequately used. Naturally, the Cubans had a markedly different point of view in this question with respect to the quantity of international aid and its usage as well as the general possibilities. Of course, they were opposed to the idea of foreign countries having any control over Cuban internal affairs and also to the pressure exercised by some Socialist countries in this sense.¹⁷ Hungary was not considered to form part

¹⁶ DÖMÉNY, JÁNOS: *Magyar diplomata Latin-Amerikában* [A Hungarian Diplomat in Latin America], Szeged, SZTE, 2009, 43.

¹⁷ For more details, see: BORTLOVÁ, Hana: *Československo a Kuba 1959–1962* [Czechoslovakia and Cuba,

of these countries and the development of Cuban-Hungarian relations could be characterised as harmonious.

What worried the Hungarian government most with respect to Nicaragua was not so much the question of its Socialist background – although naturally the ideological affiliation of the Nicaraguan leaders had a central role in the first reports – but the potential economic consequences of the Nicaraguan revolution on Hungary. Whereas there was marked and enthusiastic support for the new Nicaraguan government in the media, the political leadership was more sceptical, foreseeing and fearing the costs. The worry that a new revolution in Latin America would be very expensive for the Socialist countries started to become a reality as early as 1979 when, even before establishing bilateral diplomatic ties, a delegation of the *Frente Sandinista* visited Hungary and asked for support. The Hungarian government consented¹⁸ with the following reasoning:

The government aid is justified primarily by political reasons: the progressive tendencies of the new [Nicaraguan] government and its consequent expectations and willingness of cooperation with Socialist countries, as well as the aid offered by the Soviet Union and other Socialist countries.¹⁹

During the Cold War, when travelling from one bloc to the other, antagonistic bloc was not a common practice, the image projected by the state was a key. The image of the Socialist countries in Latin America in general was more positive and powerful than in reality. This caused tensions not only in the relations with Cuba, but also, later, between Nicaragua and the Socialist world, because both revolutionary governments expected more support from their Socialist friends. As Ernesto ‘Che’ Guevara said in his famous speech in Algeria: socialist countries must help pay those who are setting off on the path of liberation.²⁰ In other words, the Socialist countries should finance the development of the Third World. This shows that Guevara was convinced that the Socialist world would be able to carry out this task. The reality, however, was different. Yet, to confess that these convictions were overestimated could have undermined the internal security of these countries as well as ruining the prestige and attraction of Socialism.

.....
1959–1962], Prague, Charles University, 2011; BORTLOVÁ, Hana: „Hospodářské vztahy Kuby a Československa v 60. až 80. letech” [Economic Relations between Cuba and Czechoslovakia from the sixties until the eighties], *Výstup vědeckého projektu* RM 03/01/09, Prague, 2009; SZENTE-VARGA, Mónika: *Relaciones políticas entre Cuba y Checoslovaquia en los años sesenta*. CD del XIV Congreso Internacional de AHILA, Castellón, España, 2005.

¹⁸ The Council of Ministers decided to send a mobile hospital with 400 beds. The cost amounted to around 20 million forints.

¹⁹ MOL XIX-J-I-j, Nicaragua, 1979, box 102. III, 004467/10 Javaslat a Minisztertanácsnak [Proposal to the Council of Ministers].

²⁰ Speech by Ernesto ‘Che’ Guevara in Algeria, 1965, <http://cubaadiario.blogspot.com/2011/01/discurso-de-ernesto-che-guevara-en.html> [01/07/2011].

During the years after 1979, Hungary provided help to the Sandinistas, the value of which reached 148 million forints by 1984. What seemed a lot to Hungary was not considered sufficient by a Nicaragua in the middle of an armed conflict. In order to convince the Socialist countries of the need for more aid – which, from the Nicaraguan point of view, the Socialist bloc would have no trouble in providing – the Sandinista leadership made various visits to Eastern Europe and to the Soviet Union (of which we may underline those of President Daniel Ortega himself, in 1985, and Tomás Borge, Minister of Interior, in 1987).

According to the Nicaraguan leader, sustaining the economic bases of the Sandinista system can only be achieved with exterior sources. The fundamental origin of these sources are the Socialist countries. Hence they ask that their request should be judged on the basis of political considerations.²¹

The Hungarian ambassador in Managua, János Kiss, wrote:

The actual situation of the Sandinista system is extremely adverse. [...] The destiny of the Nicaraguan Revolution can be influenced to a great extent by the international conditions, among them the evolution of relations between the Soviet Union and the United States. The political and economic support of the Socialist countries plays a principal role, on which not only the survival of the revolution, but also its future development and possible deviation depend.²²

The fourth reunion of the mixed commission formed by the Council for Mutual Economic Assistance (COMECON) and Nicaragua was held in 1987. The Nicaraguan leadership ranked the Socialist countries according to the support they had given, and put them into two groups: whether they helped a lot or simply helped. Hungary was assigned to the second group, among those countries that helped, but not much, and to make things worse, was always mentioned last. The Hungarian participants at the meeting complained to their ministry of foreign affairs in a coded telegram: 'Nicaraguan leaders have formed a false image of Hungary and therefore cannot appreciate properly our help.'²³ Confessing that their country was overestimated, or at least revealing some of the Hungarian economic realities can be considered a desperate and final step, which the Hungarian leadership did carry out at the end of the eighties.

²¹ MOL XIX-J-I-j, Nicaragua, 1985, box 113. III, 002223/19 Jelentés Daniel Ortega magyarországi látogatásáról [Report on the visit of Daniel Ortega to Hungary].

²² MOL XIX-J-I-j, Nicaragua, 1985, box 113. III, 004025 Éves beszámoló [Annual Report].

²³ MOL XIX-J-I-j, Nicaragua, 1987, box 102. III-503.1, 005089/1 Magyar vonatkozások a KGST-Nicaragua Vegyesbizottság 4. ülészakán [Hungarian issues in the 4th reunion of the mixed commission constituted by COMECON and Nicaragua].

The Hungarian definition of Latin America started to expand in the eighties, including new areas, more precisely Central America and the Caribbean. The Ministry of Foreign Affairs in Hungary put together a document in 1987 on the development of Hungarian-Latin American relations.²⁴ In contrast with previous studies, which had a smaller scope, and in which Central America was not even mentioned, this work included more states, several of them from the Isthmus. A total of 21 countries appear: Mexico, Argentina, Uruguay, Brazil, Colombia, Venezuela, Peru, Bolivia, Ecuador, Suriname, Guyana, *Costa Rica*,²⁵ *Honduras*, the Dominican Republic, *Guatemala*, Haiti, *Nicaragua*, *Panama*, Jamaica, Trinidad and Tobago, and Barbados.²⁶

In the documentation of the Hungarian National Archive, information can be found in the category *Central America* – a non-existent grouping before the eighties – with respect to the period 1981–1989. This is a telling sign of an expanding documentation, based naturally on an increase in interest in the region. The latter is also reflected by the great number of books published on Central America²⁷ and

²⁴ MOLXIX-J-1-j, Latin America 1987, box 140. 205-10, 00846 A magyar-latin-amerikai kapcsolatok alakulása 1986-ban és a teendők 1987-ben [The evolution of Hungarian-Latin American relations in 1986 and tasks for 1987], Budapest, 06/02/1987, Ministry of Foreign Affairs in Hungary, prepared in six copies.

²⁵ Central American countries are in italics in the list.

²⁶ Chile is not present in the analysis because Hungarian-Chilean diplomatic ties were broken after the coup d'état in 1973.

²⁷ As a result of the growing interest of Hungary in the region, various books related to Central America were published. Some were written by Hungarian authors, whereas others were translations of foreign works. They mostly focused on Nicaragua, but there are also writings about El Salvador, Panama, and general works. The topics include history, geography, literature and travel. Some works written by Hungarians are listed below:

- ANDERLE, Ádám (ed.): *Sandinisták* [Sandinistas], 1985;

- ANDERLE, Ádám: *Távol Istentől ... közel az Egyesült Államokhoz* [So far from God ... and so close to the United States], 1985;

- ÁRKUS, István: *Reng a föld Nicaraguában* [Earthquake in Nicaragua], 1979;

- BALÁZS, Dénes: *Vándorúton Panamától Mexikóig* [Travelling from Panama to Mexico], 1981;

- BOGLÁR, Lajos: *Indián művészet Mexikótól Peruig* [Indigenous art from Mexico to Peru], 1983;

- BOGLÁR, Lajos (ed.): *A tollaskígyó fiai. Dél- és közép-amerikai népek meséi* [The sons of the feathered serpent. South and Central American tales], 1966 and 1984;

- CZIRÁKI, Péter: *Két Amerika között* [Between two Americas], 1983;

- DORNACH, Mária – T. ASZÓDI, Éva: *A tollaskígyó búcsúja. Közép- és délamerikai indián mesék és legendák* [The farewell of the feathered serpent. Tales and legends of South and Central American indians], 1989;

- KIRÁLY, János: *A közép-amerikai válságövezet* [The Central American crisis area], 1984;

- ORTUTAY LOVAS, Gyula: *A tűzhányók gerillái* [Guerillas of the volcanoes], 1983;

- SERES, Attila: *A kontrák ellen* [Against the Contras], 1987;

- SIMON, János: *Nicaragua – Agricultural World-rounding. Agricultural Encyclopaedia of the countries of the World*, 1988;

- SIMOR, András (comp.): *Sandino fiai. Válogatás századunk nicaraguai irodalmából* [The sons of Sandino. Anthology of Nicaraguan literature of our century], 1985;

- SÓLYOM, Antal: *Nicaragua*, 1986.

Works translated into Hungarian include:

- AGEE, Philip: *A cégen belül: CIA napló* [Inside the Company: CIA Diary], 1985;

by studies that appeared in specialised journals, such as Foreign Policy (*Külpolitika*) and Social Review (*Társadalmi Szemle*). Among the authors we can highlight Ádám Anderle (historian), István Árkus (journalist), Sándor Gyenge, János Király²⁸ and János Simon²⁹ (politologists), and Antal Sólyom (diplomat).

This interest, so noticeable in the eighties, however, evaporated by 1990. In order to understand better the reasons behind the decline in Hungarian interest in Latin America and, in particular, in Central America, we will analyse another, more specific document from 1987, entitled 'Questions that need special attention with respect to Latin America in the years to come.' The work can be divided into two parts: the first contains general ideas, while the second focuses on specific points of the bilateral relations between Hungary and some Latin American countries. The general ideas were organized in 15 points, five of which will be outlined here:

1. Developing high-level political contacts in our bilateral relations and using them for our economic purposes. One general task is enhancing Hungarian exports to Latin America.

7. Foci of conflict on the continent.

13. Strategy and political practice of the United States towards Latin America. Methods and tools of US diplomacy in Latin America.

14. The Soviet Union and Latin America – centres of gravity of the Soviet policies, the development of the economic and political cooperation, etc.

15. The situation of Nicaragua and Cuban policies towards Latin America.³⁰

The first point, which was obviously the most important one for Hungarian foreign policy, was the economic and financial question. Political contacts were desired in order to develop economic links. According to the economist Béla Kádár, 'the foreign policy interests of small nations are by nature principally of an economic character.'³¹ Nonetheless, commercial exchange with Central America had always

.....
- DIDION, Joan: *Salvador*, 1985;

- McCULLOUGH, David: *Óceántól óceánig: a Panama-csatorna építésének története* [The Path between the Seas: the Creation of the Panama Canal, 1870–1914], 1986.

²⁸ His doctoral thesis, presented in 1984, was entitled *Az Amerikai Egyesült Államok Latin-Amerika politikája a kubai forradalom győzelme után (1959–1984)* [The Latin American policies of the United States after the victory of the Cuban Revolution (1959–1984)].

²⁹ He also wrote his doctoral thesis on Latin America, more specifically on the Isthmus: *A diktatúrák bukása Közép-Amerikában* [The fall of the dictatorships in Central America], doctoral thesis, Szeged, 1982.

³⁰ MOL XIX-J-I-j, Latin America, 1987, box 140. 205-10, 00846/1 A latin-amerikai viszonylatban a következő években különös figyelmet igénylő kérdések [Questions that need special attention with respect to Latin America in the years to come].

³¹ KÁDÁR, Béla: "A latin-amerikai országokkal folytatott együttműködésünk irányzatai, stratégiai összetevői, keretei és formái" [Directions, strategic components, frameworks and forms of our cooperation with the Latin American countries], *Külpolitika*, XV, 1988/5, 110.

been minimal.³² The regional conflicts mentioned in point No. 7 (Nicaragua, El Salvador and Guatemala), were on the cusp of disappearing by the 1990s, and with them the reason for particular interest in the Isthmus also vanished. As can be seen from points No. 14 and 15, the Cold War implied political considerations (for example primary ties with Cuba and Nicaragua) and the necessity of adopting the directives of the Soviet Union. ‘The Soviet diplomats have emphasised during the discussions that the situation in Nicaragua and potential developments should only be judged taking into rigorous account the international global political correlations.’³³ However, what proved to be valid in 1979 was no longer so ten years later, after the coordinates of the Cold War had been erased. Hungarian foreign policy regained its freedom of movement and together with it the freedom to turn its back on external pressures and ‘forget’ about Latin America.

The Period between 1990 and 1995

The end of the Cold War meant that Central America and the Latin American subcontinent in general ceased to be a ground for ideological conflicts.

The strategic ideas of the United States with respect to Latin America have always taken as their point of departure the communist danger, and using this argument, forced the Latin American countries to take certain servile measures. This way, coups d’état were self-justified. Now this danger is about to disappear, therefore the countries of Latin America will have more chance to act independently. [...] Latin America is no longer a priority for the United States of America.³⁴

Not only did the United States pay less attention to Latin America, other countries acted in a similar manner, too. At the beginning of the 1990s, the political and

³² It is a paradox that the main goals were always of economic character, whereas the period in question is characterised by a lack of success in this field. Among the reasons for the modest commercial interchange we can find the syndrome of the Cold War (firms from Socialist countries and their advances were often viewed as suspicious and filled with political content). This, however, was not the only factor. The lack of information about the Latin American conditions, and in particular about the Central American ones, the missing institutional support (few embassies or other representations) as well as the lack of experience of Hungarian companies in competing in a market economy have to be mentioned as well.

³³ MOL XIX-J-I-j, Nicaragua, 1979, box 102. III, 00984/12 A nicaraguai helyzet néhány aktuális kérdése Some actual questions of the Nicaraguan situation , written by the chargé d’affaires *ad interim* of Hungary, Antal Sólyom, from Mexico City.

³⁴ MOL XIX-J-I-j, Latin America, 1989, box 94. A kelet-európai országok latin-amerikai értékelése [The Latin American evaluation of the East European countries], written by the Hungarian ambassador in Brazil, Gábor Sütő, 26/11/1989.

economic changes in Eastern Europe, the disintegration of the Soviet Union and the wars in the Balkans stole the limelight. Latin America also paid attention to the European events. Local democratic forces saw the changes in Eastern Europe as a potential example to follow, whereas there existed a certain feeling of worry that the subcontinent would lose its importance on the international scene and therefore some part of the external aid it had been receiving.

Hungary as well as the neighbouring countries concentrated on their own transformations, as all of them had the intention of replacing a one-party system with a multi-party one by real elections and converting a state economy into an economy where the rules of the market would prevail. The population was very optimistic about the future, yet the short-term outcome was a severe economic crisis.

In 1990–91, when economic perspectives were not yet so bleak, the Hungarian leadership made an attempt to eliminate the last gaps that existed in the Hungarian-Latin American relations, establishing, for example, ties with Guatemala and El Salvador, recognising the governments in power. This, however, did not mean the amplification of the network of Hungarian representations. In fact, what happened was exactly the opposite. The only Hungarian embassy in the region, recently moved from Nicaragua to Costa Rica in 1991, was closed permanently, leaving Hungary without representation on the Isthmus of Central America.

Conclusions and perspectives

Diplomatic relations between Hungary and Central America were formed, generally, in the 1970s as part of the Hungarian goal of having a bigger presence in Latin America but without implying a special interest in the Isthmus. Central America appeared suddenly on the horizon of Hungarian foreign policy with the taking of power by the Sandinistas, and disappeared equally fast ten years later. The eighties were characterised by intense attention, the focus of which was Nicaragua. The principal motivation of Hungary was external and politico-ideological (the example of and pressure exercised by the Soviet Union and other Socialist countries). This motivation could not be diversified towards commercial and cultural ties, partly because of the lack of time and also due to the great geographical distance and the lack of mutual understanding on bilateral commerce.³⁵ Hungary, even be-

³⁵ With respect to the Hungarian-Central American cultural ties, there was some development. For example, various works by Miguel Ángel Asturias were translated to Hungarian, and a good number of publications of considerable quality about the region appeared in the eighties [see footnote 27]. However, it seems that the few historic meeting points that had existed between Hungary and this region, such as the arrival of ex-participants of the Hungarian War of Independence of 1848–49, and later of small groups of emigrants, were not sufficiently exploited. Another shared historical experience was the appearance of Central American safe-conducts in Hungary during the Second World War, related to Colonel José Arturo Castellanos, consul general of El Salvador in Switzerland; to György Mandl-Mantello, textile manufacturer born in Transylvania and first secretary of the

ing a Socialist country, wanted to have exchanges on a Capitalist base, whereas the Nicaraguan leadership wished to found its economic ties on Socialist principles such as solidarity, mutual aid, internationalism, and so on. Consequently, the commercial relations did not bring the results Hungary had hoped for, since they tended to imply costs instead of financial gains.

Upon regaining sovereignty, Hungary turned towards Europe, achieving its European Union membership in 2004. This membership, however, also means that Hungary forms part of the network of relations of the EU, including the strategic relationship with Latin America, announced in 1999. Therefore, Hungarian foreign policy should not forget about the subcontinent.

Central America is of peripheral importance for the EU. On the other hand, from a Central American point of view, the European Union is much more important (benefactor, source of investments and commercial partner). In 2012 the EU ranked fourth – after the United States, Mexico and China – in terms of Central American imports and was second, after the US, in the case of exports.³⁶ Altogether, the European Union had an 11.3% share in Central American trade.³⁷ The first place belonged to the United States in all registers with a difference that might be called overwhelming. Besides traditional partners like the US and Mexico, we can find a ‘new’ competitor in the arena: China.³⁸

The attention paid by Beijing to Latin America has grown noticeably since the end of the Cold War. China has a special political and diplomatic objective in Central America, as some of the last countries in the world that officially recognise Taiwan are situated in the Isthmus. The rapprochement of China and Central America could translate into an extra pressure on the European Union to play a more active part on the Isthmus as a preventive step to counter the growing Chinese influence.

.....
Consulate General of El Salvador in Geneva, and also to Desider Ehrenfeld, a citizen residing in Budapest, who claimed to be consul of Costa Rica and dispatched documents of his supposed country. When the political bases disappeared around 1990, the Hungarian-Central American commercial and cultural ties were also neglected for being weaker and because, to a certain point, they depended on political relations.

³⁶ European Commission: European Union, Trade in goods with Central America, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2005/april/tradoc_121997.pdf [10.08.2015].

³⁷ European Commission: Countries and regions: Central America, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/central-america/> [10.08.2015].

³⁸ For more details on the ties between the Latin American subcontinent and China: LEHOCZKI, Bernadett: *Latin-Amerika és Kína: a kapcsolatok új rendszere?* [Latin America and China: a new network of relations?], Szegedi Tudományegyetem – Budapesti Corvinus Egyetem: Szeged – Budapest, 2009. Doctoral thesis edited by the University of Szeged and the Corvinus University of Budapest.

Abstract

Within the framework of Hungarian-Latin American relations, this study examines the development of contacts, especially diplomatic ties, between Hungary and the countries in Central America in the second half of the 20th century. The paper is organised in a chronological way, and is divided into five chapters in order to underline dominant tendencies and shifts in the nature of relations. The analysis relies on documents of the Hungarian Ministry of Foreign Affairs, kept in the Hungarian National Archive. Due to the nature of the sources, the study offers readers a principally Hungarian perspective of the bilateral relations between Hungary and the Central American region.

MŰHELY

BAKOS ÁRON

Előszó Franz Boas *Brit Columbia indiánjai*
című közleményéhez

Hagyd el az otthonodat, s idegen partokra siessél,
ó ifjú! A kalandok még ragyogóbb sora vár rád!¹

Franz Boas (1858–1942) a modern kulturális antropológia történetének megkerülhetetlen alakja, munkássága csaknem fél évszázadra meghatározta a diszciplína arculatát. Noha hatása kétségbevonhatatlan, és életműve rendkívül gazdag, magyar fordításban eddig csak viszonylag kevés szöveg jelent meg tőle.² Fordításunkban egyik korai, eredetileg 1896-ban közölt, a kwakiutl indiánokról szóló írását adjuk közre.³ A kwakiutl etnográfia életművének jelentős részét képezi, a témában első monográfiáját egy évvel e rövid írásának publikálása után, 1897-ben jelenteti meg, *A Kwakiutl Indiánok társadalomszervezete és titkos társaságai* (*The Social Organization and the Secret Societies of the Kwakiutl Indians*) cím alatt. A most közölt szöveg így nemcsak témájában, de problémakezelésében, elméleti következtetéseiben is átfedéseket mutat ezzel a tudománytörténetileg számon tartott művel.

Franz Boas írásait, de különösen korai szövegeit csakúgy, mint a most közreadott tanulmányát is, sokszor földrajzi folyóiratokban publikálta. A jelenség részben Franz Boas természettudományi képzettségének tudható be. Boas önmagára sokáig földrajztudósként tekintett, figyelme az 1880-as évek közepétől fordul fokozatosan a kulturális és társadalmi jelenségek vizsgálata felé. Részben ezzel magyarázhatjuk, hogy a természeti jelenségek leírásának több-kevesebb figyelmet antropológiai munkáiban is szentel. A földrajzi adottságokat azonban Boas nem egyszerűen regisztrálja, hanem sokszor egyszerű, közvetlen magyarázó elvvé teszi meg.⁴ Jelen

¹ *Petronius versei* (ford. HORVÁTH István Károly), Budapest, Magyar Helikon, 1959, 14.

² Franz BOAS: *Népek, nyelvek, kultúrák: Válogatott írások* (ford. BÓNIS György és SÁRKÁNY Mihály), Budapest, Gondolat, 1975; Franz BOAS: „Az etnológia módszerei”. In BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában* (ford. Borsos Balázs et al.), Budapest, Panem, 1997, 146–155; Franz BOAS: „Az összehasonlító módszer korlátai az antropológiában”. In BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark (szerk.): *Mérföldkövek...*, 135–146.; Franz BOAS: „A primitív ember értelme”. In A. GERGELY András (szerk.): *Filozófiai, történeti és kulturális antropológia: szöveg és szemelvénygyűjtemény*, Budapest, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 2002, 5–102.

³ Eredeti megjelenés helye: „The Indians of British Columbia”. *Journal of the American Geographical Society of New York*, XXVIII, 1896/3, 229–243.

⁴ Lásd STOCKING, George W.: „From Physics to Ethnology: Franz Boas’ Arctic Expedition as a Problem in the Historiography of the Behavioral Sciences”. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*,

tanulmányában a fizikai jegyek, a fejtorzítás szokásának és a nyelvi jellemzők ismeretésekor tapintható ki az ökológiai determinizmus gondolata.

A földrajzi fórumokhoz való fordulásnak, a természeti jelenségek számbavételének magyarázata azonban nemcsak Boas életpályájában, képzettségében, kapcsolatrendszerében keresendő, hanem a kor tudományos intézményrendszerében is. Jellemző módon ezekben az évtizedekben alakulnak ki a néprajz és az antropológia intézményes keretei, születnek meg folyóiratai, önállóan képzési rendszere.⁵ Az antropológiai, néprajzi közleményeknek így nemcsak önálló fóruma, de önálló műfaja is kialakulófélben van még. A korai néprajzi szövegek elméleti oldalról a társadalombölcselettel, empirikusan pedig az útleírásokkal, a felfedezőutakról készült beszámolókkal mutatnak szoros kapcsolatot. Az utóbbi műfajba sorolható írásokkal a különböző földrajzi lapokban is gyakran találkozhatunk. Boas első északnyugat-amerikai expedíciójáról 1888-ban még a *Földrajzi Közlemények* is közölt egy rövid beszámolót: „Dr. Boas F., aki Észak Amerikában tett ethnographiai kutatásairól ismeretes, f. évi junius hóban útra indult Brit-Kolumbiába; célja az indián törzsek elterjedésének kutatása, főleg a Fraser folyó táján, ahol a té-it, khiluvák és szema-törzs lakik; onnan a Nikola völgybe s a felső Fraser folyóhoz megy. Th.”⁶

Az útleírások szerzőinek figyelme általában a megfigyelhető jelenségek lehető legszélesebb körére terjedt ki. A földrajzi környezet részletes leírása ebbe ugyanúgy beletartozott, mint a lakók fizikai jegyeinek, viselkedésmódjának, szokásainak, életmódjának az ismertetése. Az utazók célja sok esetben egy népkarakterológiai vázlat felrajzolása volt. Boas írása azontúl, hogy a résztémák választásában több párhuzamot mutat ezzel a szöveghagyománnyal, műfaji kliséket is átvesz az úti beszámolókból. Ilyennek tekintem, hogy Boas adatközlőit barátainak nevezi, megemlíti új, indián nevét, és élénk színekkel festi le egyik úti kalandját. Fontosabb azonban ezeknél az a motívum, ami az egész szövegen végigvonul. Boas (vagy Boas olvasóközönsége) nem a bevettre, a megszokottra, az általánosra kíváncsi, a szerző nem a társadalom általános működését próbálja visszaadni, ehelyett elsősorban a különlegesre, a sajátosra, a furcsa szokásokra, az egzotikumra fókuszál.

A szövegben az egzotikus leírása azonban részben más funkciót tölt be, mint az útleírásokban általában. A szórakoztatáson, borzongatáson túl az idegenség a saját kulturális gyakorlatok kontrasztjaként jelenik meg: az idegenség segítségével a szerző a nyugati olvasót saját kultúrájától idegeníti el. Így például a fejtorzítás szokásával Boas az európai testtorzítási gyakorlatok múlt- és jelenbeli változatait állítja

I, 1965/I, 59–60.; FRANK Tibor: „Franz Boas és a közép- és dél-európai kivándorlás antropológiája”. *Ethnographia*, CVI, 1995/I, 172.; BAKOS ÁRON: „A spirituális közvetítő Franz Boas The Central Eskimo című művében és a mű tudománytörténeti vonatkozásai.” In VASSÁNYI Miklós–SEPSI Enikő–VOIGT Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*. Budapest, L'Harmattan, 2014, 179.

⁵ Különösen az utóbbiban Boasnak jelentős szerepe volt (Susan HEGEMAN: „Franz Boas and Professional Anthropology: On Mapping the Borders of the »Modern«”. *Victorian Studies*, XLI, 1998/3 455–483.).

⁶ N. N.: „Dr. Boas F.” *Földrajzi Közlemények*, XVI. 415.

párhuzamba. Az idegenség ezáltal egyszerre lesz ismerős, s az ismerős, a reflektálatlan saját pedig idegenszerű. Az idegen és az ismerős egymás mellé állításával természetesen Boas nem elsőként kísérletezik, az írói eszköz az antikvitás óta felbukkan a különböző útleírásokban, földrajzi munkákban, a más népek szokásait tárgyaló munkákban. Boas azonban az eszközt már másképpen használja, amennyiben az összevetés írásaiban nem polarizált. Az idegen nem nemes vagy barbár, Boas nem jó és rossz szokásokat állít szembe egymással, a szerző nem moralizál, a párhuzam célja nem az idegenség dicsérete vagy kárhoztatása. A leírás ehelyett egy olyan alakon keresztül mutatja be az idegent, amelyen kitekintve néha saját tükörképünket pillanthatjuk meg.

A tanulmány stílusát tekintve nem szintiszta értekező próza, formai értelemben is rokon az úti beszámolókkal. A szöveg bővelkedik hangulatteremtő elemekben, stílusa elbeszélő, a szerző olvasóival gyakran személyes élményeket oszt meg. A szépirodalmi hangulatú, láttató leírások jelenléte egyrészt jelzi, hogy az etnológiai témájú szövegközlések műfajilag még nem váltak el élesen az utazók beszámolóitól, továbbá azt, hogy az antropológus szerepfelfogása sem kristályosodott még ki. Természetesen – ahogy azt Clifford Geertz megállapítja – a jelenlétet jelző, a leírást hitelesítő retorikai fogások a későbbi antropológiai leírásoknak is fontos részét képezték.⁷

Boas tanulmánya azonban több, mint egyszerű útleírás, hiszen közleménye számos kérdésben új eredményeket, új szemléletet hoz. Figyelemre méltó, ahogy Boas korai alkotói fázisában az eredet kérdéséhez közelít. A szokásoknak nem akar feltétlenül értelmet, funkciót adni. Csírájában már felfedezhetjük későbbi elképzelését, miszerint számos társadalmi szokás minden különösebb ok nélkül alakul ki, megindokolása, eredeztetése pedig inkább későbbi kulturális szükségletek eredménye. A szokás megszilárdulása mögött nem racionális szükségletek, hanem az utánpótlás, a divat irracionális motivációi állnak. A kialakulás ésszerűtlen, az ésszerűség és a magyarázat pedig másodlagos.

A mítoszokat Boas többnyire ilyen, a történelmi véletlenszerűségek, átadások és átvételek folyamányaként kialakult szokások racionalizálási kísérletének tekinti. A mítosz célt visz a véletlenbe, értelmet ad a gyakorlatoknak. Az, hogy Boas a mítosznak alapvetően értelemadó funkciót tulajdonít, kihat arra, ahogyan a rítus és a mítosz kapcsolatát értelmezi. Olvasatában a rítus nem egyszerűen a mítosz eljátszása, hanem a mítosz a rítus szervezőelve: a mítosz összekapcsolja, rendezi és differenciálja a rituális elemeket. Boas e ponton attól sem tartózkodik, hogy hipotézisét általános érvényűnek tekintse. Mindez rámutat arra, hogy noha evolucionista pályatársaihoz mérten Boas valóban tartózkodott a társadalmi és kulturális törvényszerűségek megfogalmazásától, azt mégsem állíthatjuk, hogy egyáltalán ne próbált volna hasonló, univerzális érvényűnek tekintett következtetéseket levonni.

⁷ Clifford GEERTZ: „Jelen lenni: Az antropológia és az írás helyszíne” (ford. BOTOS ANDOR). In Uő: *Az értelmezés hatalma: Antropológiai írások*, Budapest, Osiris, 2001, 397–415.

A mítoszok és az eredet kérdéséhez szorosan kapcsolódik az, ahogyan Boas az írás nélküli népek⁸ történelméhez viszonyul. Napjainkban, de 19. század végén különösen, ezek a kultúrák sokak szemében archaikusnak, őseredetinek, primitívnek (*primitivus*, azaz első a maga nemében) tetszettek. Az őseredetiség azonban egyszerre jelentett sajátos időbeliséget és időn kívüliséget: az írás nélküli kultúrák a velünk élő múlt, az őseredeti pontok az idő vonalán, a mozdulatlan kortárs őskor. A kultúrák jegyei, példaként maradván a mítoszok, így nem egy időbeli, történeti folyamat következtében, hanem valamilyen eredeti antropológiai szükségletre adott válaszként alakultak ki. Boas ezzel szemben a kialakulást nem feltétlen tartotta szükségszerűnek, a későbbi fejlődés vonalát egyszerűnek és egyenesnek, a megfigyelhető jelenségeket őseredetinek. Az átvétel, az átadás, a kulturális kapcsolatok szerepével számolva ráébredt, hogy a korábban ősinek, mozdulatlannak tekintett, egy univerzális fejlődéstörténetbe illesztett jegyeknek saját idejük, múltjuk és kialakulási útjuk van.⁹

A közreadott szöveg a már felsoroltak mellett, és egy rítus részletekbe menő bemutatásán túl még röviden kitér a gazdasági rendszerre, az ajándékozás gyakorlatára. Bár Boas nem írja le részletesen a szokást, és a közreadott anyagot sem elemzi, az mégis figyelemre méltó, hogy magára a jelenségre, annak társadalmi jelentőségére évtizedekkel Marcel Mauss előtt már felfigyel.¹⁰

A szövegben Franz Boas gyakran használja a faj értelmű *race* szót. Mivel ennek a szónak a konnotációja alapvetően megváltozott a szöveg keletkezése óta, ezért azt – a korábbi fordításokhoz hasonlóan – a nép, népcsoport szóval fordítjuk.¹¹ Az indián neveket az eredeti átírásban közöljük. A fordítói betoldásokat szögletes zárójellel jelöljük. A szöveghez fűzött lábjegyzetek minden esetben a fordítók megjegyzéseit tartalmazzák, így ezeket külön nem jelöltük.

⁸ A terminus elsősorban Claude Lévi-Strausshoz köthető [„Az írás nélküli népek összehasonlító valástudománya”. In Uő.: *Strukturális antropológia*, II (ford. SZÁNTÓ Diana), Budapest, Osiris, 2001, 57.]. Közvetett kritikájához lásd HOFFMANN Tamás: A történelem etnográfiai és történeti megközelítése. In TÁLASI István (szerk.): *Tanulmányok az anyagi kultúra köréből*, I, Budapest, Az ELTE Bölcsészettudományi Karának Tárgyi Néprajzi Tanszéke, 1973, 21–25. (Dissertationes Ethnographicae)

⁹ Vö. Philippe DESCOLA et al.: *A kulturális antropológia eszméi*. (ford. Saly Noémi) Budapest, Osiris–Századvég, 1994, 192.

¹⁰ Marcel MAUSS: „Tanulmány az ajándékról” (ford. Saly Noémi). In Uő: *Szociológia és antropológia*, Budapest, Osiris, 2000, 195–338. Mauss tanulmánya először 1925-ben jelent meg.

¹¹ A fogalomhoz való későbbi viszonyulásához lásd FRANK Tibor: i. m. *passim*.

FRANZ BOAS

Brit Columbia indiánjai¹

Az elmúlt hét évben, miközben az észak-amerikai indiánokat tanulmányoztam, gyakran vetődtem el Brit Columbia partvidékére, mély fjordjainak lejtői közé és szigeteinek vihar tépte partjaira. A következőkben kutatásaim eredményeit és néhány tapasztalatomat ismertetem, de különös figyelmet azon érdekes szokások bemutatásának szentelek, amelyeket az elmúlt év telén, a partvidéken tett utazásaim során volt szerencsém megfigyelni.

Útban Alaszka felé manapság sok turista halad el kényelmes gőzhajókkal Brit Columbia partjai mentén, ahogy élénk színekkel már sokszor le is festették a gyönyörű fjordokat és a hófödte hegycsúcsokat, melyek lábát örökzöld erdők borítják. Egészen más benyomás éri azonban azokat, akik egy kicsiny kenuban utaznak a partok kusza csatornáin, miközben csónakjukat a hegyek felől érkező háborgó szélrohamok dobálják, és küzdeniük kell a heves árapályokkal, amelyek helyenként özönvízként zúdulnak át a [csatornák] keskeny száján.² A part végtelen magánya és csendje, a sötét fenyők és tuják, a csatornák és a dörgő zuhatagok egyhangúsága olyan vágyódást kelt az emberi tevékenység és az emberi lakóhelyek látványa után, amely felülmúlja a fenséges táj keltette csodálatunkat. Az utazó örvend a messzi távolban felszálló füst látványának egy olyan helyen, ahol a meredek part vonalát megszakító aprócska sík terület egy indián falu jelenlétét jelzi. Miközben tehát helyről helyre járva indián barátaimmal utaztam, bőséges alkalmam nyílt közelebből is megismerni életüket, szokásaikat és gondolataikat.

Talán elnézik nekem, hogy az indiánok életének bemutatása előtt röviden leírom, hogy mit is tudunk az indiánok megjelenéséről általában, illetve az egymáshoz és a többi amerikai népcsoporthoz való viszonyukról. Az egyszeri utazó mindenekelőtt azzal szembesül, hogy a Csendes-óceán északi partvidékének őslakosai milyen figyelemre méltó módon hasonlítanak a kelet-ázsiaiakra. Ha valaki hosszú ideje ismeri ezt a népet, még akkor is találkozhat egy-egy olyan személlyel, akit akár ázsiaiak is nézhetne. Még az elmúlt év telén is megesett velem, hogy találkoztam egy széles arcú, világos bőrű, barnás, majdnem fekete hajú, tengerészruhát viselő emberrel, akit egy jó darabig nem tudtam hová tenni. Végre egyszer csak oldalra nézett, és így láthatóvá vált a karakteresen mongoloid szeme (az a jellegzetes szem,

¹ Több fordítási kérdésben Dr. Vassányi Miklós, a földrajzi, biológiai kifejezések értelmezésében pedig Ujházy Noémi nyújtott segítséget, melyet ezúton is hálásan köszönünk.

² Naplója tanúsága szerint, Boas első útja során a Herrigon névre hallgató indián kísérelőjével valóban átvészelt egy ilyen vihart. „Azt hiszem, hogy egész életemben emlékezni fogok erre a kenun megtett útra.” (Helen Boas Yampolsky: „Excerpts from the Letter Diary of Franz Boas on His First Field Trip to the Northwest Coast”. *International Journal of American Linguistics*, XXIV, 1958/4. 316.)

amit mindig megfigyelhetünk a kínaiaknál), és így megnyugodtam abban, hogy az illető ázsiai. Kiderült, hogy valójában japán volt. A szemnek ez a formája – ami a mongolokra sokkal jellemzőbb – sokszor az egyetlen segítségünk, amivel a két népcsoporthoz tartozó egyének közötti különbséget megragadhatjuk. Összességében az indián arc mégis sokkal erőteljesebb felépítésű, és a hajuk kevésbé durva, mint a kínaiaké vagy a japánoké. A fiataloknak gyakran ugyanolyan jellegzetesen kínai szemük van, mint maguknak a kínaiaknak. Azt is mondhatjuk, hogy a népcsoport tagjai, de különösen az északi partoknál élők, átmenetet képeznek a síksági indiánok és a kelet ázsiai népek között.

A part mentén élő törzsek azonban egyáltalán nem egyívásúak, némelyik egészen sajátos. A legtöbb esetben ezeknek az indiánoknak az orra és arca széles, de nem magas. Vannak néhányan a déli törzsek között, akiknek az arca, éppen ellenkezőleg, széles és magas, miközben az orruk keskeny és formáját tekintve csaknem római. Figyelemre méltó, hogy amint átkelünk Brit Columbia déli hegyein, a jellegzetes indián arcforma válik elterjedtté.

Mindenképpen meg kell emlékeznem a következő sajátosságról. Az indiánokat egyenes szálú, fekete színű hajjal és vöröses bőrszínnel szoktuk elképzelni. A Csendes-óceán nyugati partjainál élő indiánok haja nagyon gyakran kissé göndör és barnás árnyalatú, bőrszínük pedig egészen világos. Van néhány törzs, akiknél még a vörös haj és a csaknem fehér bőrszín is előfordul.

A legszembevetőbb sajátosság, amivel ezek a törzsek rendelkeznek, a fej mesterseges torzításának, a bölcsőben fekvő csecsemők fejének szoros átkötésének, elszorításának az eredménye. Ennek következtében a fej oldalirányban nem tud növekedni, hanem felfelé és hátrafelé nő. A homlok egyszerre lesz lapos és hátrahajló.

Roppant érdekes, hogy azon a területen, amiről most szó van, rengeteg módszer alkalmaznak a fej deformációjára. Délebbre az indiánok nem meghosszítják, hanem lelapítják a fejet. Nagy nyomással hatnak a homlokra.

A fej torzításának a szokása igen elterjedt, de a régebbi időkben még inkább az volt. Amerikában Brit-Columbia partvidékén és délen egészen Oregon vidékéig még ma is gyakorolják. A Kansasban élő törzsek lapítják a fejüket. Korábban Colorado, a Mississippi folyó alsó szakaszának és Nyugat-Indiának minden népe, valamint a peruiak is eltorzították gyermekeik fejét.

Amerikán kívül a Csendes-óceán számos szigetén találkozhatunk a szokással, és legyen bármilyen hihetetlen, de Dél-Franciaországban is. Úgy tűnik, az utóbbi az utolsó emléke egy olyan ókori szokásnak, amelyet a Kaukázustól Magyarországon át egészen Dél-Franciaországig gyakoroltak. Gyakran felteszik a kérdést, hogy mi lehetett az értelme a gyakorlatnak. Minden bizonnyal ezt is egyszerű divatnak kell tekintenünk, mely más divatokhoz hasonlóan alakult ki, és amelynek sem több, sem kevesebb értelme nem volt, mint például a láb eltorzításának a kínaiaknál, vagy a fognak az afrikaiaknál, vagy a derék elszorításának a mi asszonyainknál.

Ha a testalkatukat tekintve ezek az indiánok nem egységesek, akkor a nyelvük alapján még kevésbé azok. Ezen a kis területen hét teljesen különböző nyelvet be-

szélnek, amelyek közül néhány meghökkentő mértékben oszlik további alcsoportokra. Amikor azt mondom, hogy teljesen különböző nyelvek, akkor ezalatt azt értem, hogy nyelvtanuk és szókincsük legalább annyira eltér egymásétól, mint az angolé a töröktől, melyek, mint tudjuk, nem is egy nyelvcsaládba tartoznak; míg az alcsoportok legalább annyira különbözőek, mint az árja nyelvcsaládhoz³ tartozó angol és görög nyelv. Ezeknek a nyelveknek egyetlen közös vonása különös keménységük, a mássalhangzók nagy száma és a magánhangzók hiánya, ami egy erős, kifejezetten energikus kiejtéssel párosul. Szerkezetükben ezek a nyelvek a többi amerikai nyelvhez hasonlatosak. Ebben a tekintetben nem emlékeztetnek az ázsiaiakra. A nyelvek értelemszerűen több csoportba esnek, melyek figyelemre méltó földrajzi eloszlást mutatnak. Brit Columbia déli részén a nyelvek szerkezetükben inkább azokra a nyelvekre hasonlítanak, melyeket a kontinens közepén, az északi államok és Dél-Kanada között végighúzóódó övön beszélnek. Az északi nyelvek azonban inkább azokra a nyelvekre hasonlítanak, amelyeket Amerika legészaknyugatibb részein beszélnek. A két csoport azonban teljesen eltér egymástól.

Nem fogok részletesebben kitérni ezekre a bonyolult kapcsolatokra, inkább utazásaim azon tapasztalatairól írok, melyek úgy tűnik, hogy az indián történelem legizgalmasabb kérdéseit érintik.

Útjaim során többször ellátogattam egy törzshöz, mely a büszke kwakiutl („a világ füstje”) nevet viseli. Azt mondhatom, hogy a név meglehetősen jól jellemzi az indiánokat. A „világ füstje” azt jelenti, hogy olyan vendégszeretőek, hogy a tűz füstje, amin az ételeket sütik, megtölti a világot, továbbá azt, hogy ezt a tüzet mindig égve tartják. Amikor először látogattam el a törzshöz, érkezésem komoly aggodalmat és bizalmatlanságot keltett, így végül megkértek, hogy vegyek részt egy tanácskozáson, amin az ügyet megvitatják. Akkoriban az indiánokat komolyan foglalkoztatta, hogy a kanadai kormány megpróbált bizonyos táncokat és szertartásokat betiltani, és minden idegenben rossz szándékú kormányügynököt gyanítottak. A tanácsban a falu főnöke a következő szavakkal fordult hozzám:

„Tudni akarjuk, azért jöttél-e, hogy akár a szomszédjaink között élő misszionáriusok tették, úgy te is betiltsad a táncainkat és ünnepeinket. Nem akarunk itt senki olyant, aki megpróbál beleavatkozni a szokásainkba. Nekünk azt mondták, hogy ide fog jönni egy hadihajó, ha továbbra is úgy élünk, ahogyan nagyapáink és dédapáink tették. De mi nem törődünk ezekkel a fenyegetésekkel! Ez a fehér emberek földje? Nekünk azt mondták, hogy ez a királynő földje. De nem az, ez az enyém! Hol volt a királynő, amikor a mi Istenünk alászállt a mennyből? Hol volt a királynő, amikor a mi Istenünk ezt a földet a nagyapámnak adta és azt mondta neki, hogy ez a tiéd? A föld az apámé volt, aki hatalmas törzsfőnök volt; a föld most pedig az enyém. Legyen hát, jöjjön ide a hadihajótok, rombolja le a házainkat! Látod azokat az erdőket? Látod azokat a fákat? Ki fogjuk vágni a fákat és új házakat építünk, hogy úgy élhessünk, ahogy atyáink tették. Akkor fogunk táncolni, amikor a törvényeink

³ Az indoeurópai nyelvcsalád régebbi elnevezése.

úgy rendelkeznek, hogy táncoljunk, és akkor fogunk ünnepelni, amikor a szívünk ünneplésre vágy. Kértük-e a fehér embert: »tegyétek azt, amit az indián tesz?« Nem, nem kértük. Akkor ti miért kértek tőlünk: »tegyétek azt, amit a fehér ember tesz?« Szigorú törvények írják elő, hogy táncoljunk. Szigorú törvények írják elő, hogy osszuk meg a vagyonunkat barátainkkal és szomszédjainkkal. Ez jó törvény. Hagyjuk, hogy a fehér ember a saját törvényeinek engedelmeskedjen, mi pedig a mi törvényeinknek! Nos hát, ha azért jöttél, hogy megtiltsad nekünk a táncot, akkor távozz! Ha nem azért, akkor örömmel látunk!”

A beszédre adott válaszat úgy tűnt, hogy nagy örömmel vette, mivel azóta sem fogadtak sehol akkora vendégszeretettel, mint ennél a törzsnél.

A múlt évben mennyivel barátságosabb volt a fogadtatásom! Valamelyik korábbi látogatásom alkalmával indián nevet is kaptam: Heiltsakuls, „az ember, aki helyesen szól.” A part mentén egy kis gőzhajóval utaztam, ami az éjszaka közepén, ahogy a faluhoz ért, megfújta a kürtjét, mígnem egy kenu mellénk nem ért. Azonnal felismertek, partra eveztek velem, és nagy-nagy szeretettel fogadtak azon az estén.

A kutatásaim szempontjából a lehető legmegfelelőbb időszakban érkeztem. Az egész törzs és a szomszédos falvakból rengeteg barát gyűlt össze, hogy megtartsák a tél közepére eső vallásos ünnepüket. Minden házban nagy volt az izgalom. Valahol az ünnepségre készülődtek, máshol a közelgő szertartásról beszéltek. Máshol azaz foglalatostkodtak, hogy minden tulajdonukat összegyűjtsék, hogy kifizethessék adósságaikat, ami a legfontosabb ügylet ezeknek az indiánoknak az életében.

Az érkezésemet követő reggel nyomban megvendégeltem az egész törzset, összesen nagyjából 250 lelket. *Számukra* ez lakoma volt, noha az étel, amit felszolgáltam, csupán száraz keksz és melasz volt. Mielőtt kiosztottam a kekszet, hivatalos beszédet kellett tartanom, mentegetőznöm a szerény lakoma miatt, és kérnem a vendégeimet, hogy érezzék jól magukat és fogyasszanak, amennyi csak jól esik. Válaszképp azt mondták, hogy még soha nem adott senki az enyémhez fogható lakomát, és nagyszerű törzsfőnök vagyok. A kwakiutl indiánok figuratív nyelven ez valahogy így hangzik: „egy jól megrakott kenu vagy, ami a falunk előtt kötött ki, és minden kincsét itt tette partra; annak a hegynek vagy a lejtője, amelyről az egész világ minden emberéhez legördül a gazdagság; te vagy világunk tengelye.” És mindezt azért, mert megvendégeltem őket keksszel és melasszal! De a beszéd zavarba ejtően hízelgő hangnemtől nem szabad túl komolyan venni, mivel ez csupán bevett formula, amivel köszönetüket fejezik ki egy lakomáért.

Szokásaik értelmében a lakoma előtt négy dalt kell énekelni. A fiatal férfiak – az énekesek – két vagy három sorban leülnek a házak hátsó részében. Minden sor elé deszkákat fektetnek, amiken botokkal ütik a ritmust. Amint eljön az éneklés megkezdésének ideje, az előénekes felugrik egy ládára, és megadja a jelt a kezdésre. A deszkákon való fülsiketítő dobolás azonnal elkezdődik, és a kórus énekelni kezd. Sajnos ezt a sajátságos zenét nem tudom bemutatni. Gyakran mondják, hogy az indián ének csupán értelmetlen és céltalan kiáltozás, de azok számára, akik megtanulták, hogy miként kell hallgatni ezt a képzetlen énekesek által, tökéletlenül meg-

szólaltatott zenét, a különös hangzás hamarosan különleges élményt nyújt. Ahogyan a zenei frázisok ismétlődnek, majd új, váratlan kombinációkban hangzanak el, úgy válik mind élvezhetőbbé számunkra a bennszülött zeneszerző művészete. Ahogyan új ritmikus formák kerülnek a dalba, olyan szépségeket ismerhetünk fel, amelyeket korábban elfedett a tökéletlen előadásmód. A dal szövege is mély költői érzésekről tesz tanúbizonyságot, noha a lakomák énekeiben ez nem ilyen nyilvánvaló, mivel egyrészt a féktelen hetvenkedés, másrészt a rengeteg hízélgés miatt ezek a kifinomult hallgató számára visszatetszőek.

Hadd mutassam be néhány példán keresztül ezt a költészetet fordításomban. Íme, egy ünnepi dal:

1. Hatalmas törzsfőnök vagyok, a világ minden táján ismernek. A legnagyobb törzsfőnök vagyok az összes törzs között. A törzsfőnökök az én szolgálaim. A törzsfőnökök az én hírnökeim. A törzsfőnökök nekem csak olyanok, mint rongyos, szakadt takaróim. Ne dühítsetek fel, különben megfosztalak titeket vagyonotoktól és életetektől. Olyan vagyok, mint a hegy, amelyet senki sem tud megmászni, a világ összes törzsfőnöke fölé magaslok. Egy egész törzset elpusztítottam. Amikor én jól megrakott hadi kenun érkezem, a törzsfőnökök szeretnének a föld alá bújni. Elpusztítottam a törzseket a világunk északi szegletében.
2. Ne hagyj, hogy a tekintetem rád szegeződjön. Ne dühíts fel engem, engem, akiről a világ végén is hallani, különben megkötözöm a kezedet és felakasztalak. Ismerned kell nagyságomat: olyan erős vagyok, mint egy egész törzs; bizony, olyan erős vagyok, mint négy törzs. Én vagyok az, aki a legmagasabb hegy csúcsán áll. Az arcom úgy fénylik, mint a vörös réz. Én vagyok a hatalmas hegy. Én vagyok a világ tengelye. Én állítom meg az árapályokat; a törzsfőnökök a szolgálaim.

Azonban túlságosan kedvezőtlen színben tüntetném föl indián barátaimat, ha nem mutatnám be az egyik szerelmes dalukat is, ami mély és szenvedélyes érzésekről tanúskodik:

1. Mint az égés fájdalma, olyan a szerelmem irántad, kedvesem.
2. Mint az egész testemet szaggató kín, olyan a szerelmem irántad, kedvesem.
3. Mint egy kórság, olyan a szerelmem irántad kedvesem.
4. Mint egy sebesülés, úgy fáj az irántad táplált szerelmem, kedvesem.
5. Mint a tűz, úgy emészt az irántad táplált szerelmem, kedvesem.
6. Gondolok azokra a szavakra, amiket te szóltál velem.
7. Gondolok arra a szerelemre, amit irántam táplálsz.
8. Remegek szerelmed hatalmától.
9. Ó, mily fájdalmat okozol nekem!
10. Ó, hová megy az én igaz szerelmem, kedvesem?

11. Ó, az én igaz szerelmem el fog hagyni engem.
12. Úgy érzem, összeroskadok a szavaktól, amiket az igaz szerelmem mondott nekem.
13. Ég veled, igaz szerelmem, kedvesem.

Az ünnepség során számos olyan beszéd hangzik el, amelyek az emberek mindennapos ügyleteire utalnak. Hogy ezt megmagyarázzam, szólnom kell néhány szót a törzsek között kialakult érdekes gazdasági rendszerről. Az indiánok pénz- és mértékegysége egy darab takaró, amely régebben szőrmetakaró volt, napjainkban viszont olcsó gyapjútakaró. Minden vagyonukat takaróba fektették, és ezekből egy hitelezési rendszer alakult ki. Az összes takaró száma néhány százra tehető egy faluban, míg a felhalmozott vagyon akár több ezer takarót is kitehet. Ahogy valaki szolgáltatásaiért vagy eladott ingóságaiért cserébe takarókat kap, azokat kölcsön fejében nyomban oda is adja olyanoknak, akiknek takarókra van szüksége. A takarókat magas kamattal kell visszafizetni, ami az időtől és a körülményektől függően 25% és 300% között mozoghat. Így a körületekintőek és gondosak képesek viszonylag rövid idő alatt hatalmas vagyonra szert tenni, noha előfordulhat, hogy csak néhány takaró van a birtokukban. Van, hogy egyszerre kell jelentős mértékű adósságot visszafizetniük. Ezt mindig a nyilvánosság előtt és nagyon szertartásos keretek között teszik meg. Gyakran megesik, hogy ilyenkor a törzs más tagjainak takarókat ajándékoznak. Az ajándékot *muszáj* elfogadniuk, de azzal, hogy elfogadják, a megkapott mennyiség kétszeresével válnak adóssá. A vagyon látszólagos eltékozlása így valójában nem több és nem kevesebb, mint egy megtérülő befektetés. Mindemellett a vagyon elosztogatása megbecsültséghez és nagyobb befolyáshoz vezet. Úgy vélem, hogy ez a legösszetettebb gazdasági rendszer, ami az amerikai őslakos népcsoportok körében kialakult, kiváltképp azért, mert ez a rendszer nagymértékben a hitelezésen alapul.

Világos, hogy egy ilyen rendszer – ha egyszer létrejön, akkor – jelentős hatást gyakorol az emberek társadalmi életére, és valóban, itt is ennek lehetünk tanúi. A vagyon befektetése és a megfelelő rítusok keretében történő visszatérítése foglalkoztatja leginkább ezeket az embereket. Ahogy a tulajdon gyakori elosztásáról úgy vélekednek, hogy az növeli az ajándékozó tekintélyét, úgy az [ajándékozás] alkalmai során megemlékeztek azon ősök tetteiről is, akiktől az indián vagyonát és pozícióját örökölte. Ennek folytán a családi legendákról dagadó büszkeséggel és nagyon ünnepélyes módon emlékeznek meg. Az ünnep zárásaként az adományozó egyik fiatal rokonának kell táncolnia. Ezek az események többnyire napközben zajlottak, míg az estét a lakomáknak tartották fent. Az ott tartózkodásom második éjszakáján ünnepséget tartottak, ami több szempontból is érdekes volt. Minden nagyon csendben és nyugodtan zajlott, úgy, ahogy azt fentebb leírtam. Elénekeltek a négy éneket, a házigazda elmondta a beszédét, amikor egyszer csak földöntúli kiáltás szakította félbe, amely a mögötte álló emberek közül jött. Egy fiatal óriási felindultsággal a ház közepére rohant. Mintha görcsbe rándult volna, a földre zuhant, majd láttuk, amint jobbra és balra, a házon át felszökik a tetőre, és ezzel el is tűnik.

Síri csend uralkodott egy rövid ideig. Nemsokára madarak hangja hallatszott a háztetőről, majd a fiatal ruhája, vérben úszva, a ház közepére hullott. Az apa felszedte, és nagyon riadtan felkiáltott: „Tudod, mit jelent ez?! A szellemek elragadták a fiamat! Elvitték a házukba, a világ északi végébe. Ott beléoltják a vágyaikat, és kannibálként fog visszatérni.” Az ezt követő rémület leírhatatlan volt. Mindenki kiáltozott, szónokolt vagy a deszkákat verte. Az orvosságos emberek minden tagjukban remegve a tűz körül táncoltak. A tüzet kioltották, és az emberek szinte menekültek a házaikba.

Meg kell magyaráznom, hogy mit is jelentett e fiatal eltűnése. A szokás eredete, legalábbis a kwakiutl folklór szerint, néhány erdei szellemre vezethető vissza. Közülük Bakbakwalanukseewae, (ami annyit tesz, hogy az északi világszeglet kannibálja) a legfontosabb. A következő mítoszból megismerhetjük az indiánok róla alkotott képzetét.

Élt egyszer egy férfi, akinek négy fia volt. A Noakowa, vagyis a bölcs névre hallgatott. Egy nap fiai hegyi kecskére indultak vadászni. Indulásuk előtt apjuk így szólt: „Amikor vadászni mentek, az úton egy házhoz fogtok érni, aminek a kéményéből vörös füst száll fel. Ne lépjete be, mert az a ház az emberevő Bakbakwalanukseewae szellem otthona!” A fiúk megígérték, hogy eleget tesznek apjuk kérésének, és útnak indultak.

Kis idő múltán megláttak egy házat, aminek tetején át fekete füst szállt fel. A ház a fekete medve lakhelye volt. Folytatták útjukat, és csakhamar egy újabb házra bukkantak, ahonnan fehér füst szállt fel. Beléptek, és látták, hogy a ház a hegyi kecske otthona. Rövid pihenő után folytatták útjukat, s elérkeztek az utolsó házhoz, ahonnan vörös füst szállt fel. Megálltak, s így szóltak egymással: „El kellene kerülnünk ezt a házat? Lépünk be, hadd lássuk, ki lakik benne!” Így is tettek, és odabenn egy gyermeket ringató nőt találtak. Vele szemben egy fiú ült, akinek roppantul nagy feje volt. A négy fivér a tűzhöz lépett, majd mindannyian leültek egy ládára. Ám eközben a legidősebb közülük megsebesítette a lábát, s kicsordult a vére. A roppantul nagyfejű kisfiú megbökte anyját, s odasúgta neki: „Ó, anyám, be szeretném lenyalni azt a vért!” Amikor az anyja ezt nem engedte, a fiú megkarmolta saját fejét, és – anyja tiltása ellenére – elkezdte letörölni a vért, és lenyalogatni ujjairól. Ekkor a legidősebb fiú megbökte legfiatalabb testvérét és így szólt hozzá: „Ó, azt hiszem, apánknak igaza volt! Bárcsak megfogadtuk volna a tanácsát!” Mindeközben a fiú mind és mind mohóbban nyalogatta a vért.

A legidősebb fiú összeszedte minden bátorságát. Elővett tegezéből egy nyílveszőt, kilőtte az ajtón, majd megkérte legfiatalabb fivérét, hogy hozza vissza. A legifjabb fiú így is tett, ám ahogy kilépett a házból, elkezdett futni, és meg sem állt hazáig. Kis idő múltán a legidősebb testvér újabb nyílveszőt vett elő a tegezéből, és kilőtte az ajtón. Felszólította másik fivérét, hogy hozza vissza a nyilat, és ezzel ő is kimenekülhetett a házból. Amikor egy harmadik nyílveszőt is ellőtt, a harmadik fivér is elmenekülhetett. Ekkor a nagyfejű fiú elkezdett sírni, mert félt a legidősebb testvértől. A nő ezt kérdezte tőle: „Hová mentek a testvéreid? Remélem, hamarosan

visszatérnek!” „Ó, igen, – válaszolta az ifjú – csak elmentek, hogy összeszedjék a nyílveoszóimet.” Ahogy ezt kimondta, tegezéből újabb nyílveoszót vett elő, kilőtte az ajtón, majd maga ment, hogy visszahozza. Amint kiért a házból, fivére után iramodott. Kis idő elteltével, mivel a fiatalok nem tértek vissza, a vénasszony rájött, hogy vendégei megszöktek. Az ajtóhoz lépett és így kiáltott: „Bakbakwalanukseewae, gyere, ó gyere! Futni hagytam a jó vacsorádat!” A férje, jóllehet messze volt, mégis meghallotta kiáltását és gyorsan a házhoz sietett. A négy testvér meghallotta közöledtét, ezért olyan gyorsan futottak, ahogy csak a lábuk bírta. A legidősebb fiúnál volt egy köszörűkő, egy fésű és némi halolaj, amivel a haját szokta bekenni. Amikor a kannibál már csaknem utolérte őket, az ifjú átdobta a köszörűkövet a válla felett, és lásd, az egyszerre meredek hegygé változott, s üldözőjük így arra kényszerült, hogy megkerülje. Am hamarosan újra a menekülők nyomába ért. A fiatal férfi erre a válla felett kiöntötte a hajára használt olajat, s az óriási tóvá változott. Amíg üldözőjük megkerülte a tavat, addig a fiúk ismét jókora előnyre tettek szert. Amikor harmadszorra is csaknem sikerült beérnie őket, a legidősebb testvér átdobta válla felett a fésűjét, mely sűrű rengeteggé változott, ami üldözőjük számára áthatolhatatlannak bizonyult. Mielőtt a kannibál megkerülhette volna az erdőt, a fiúknak sikerült ha-zaérniük apjuk házába. Alighogy beléptek és bereteszelték maguk mögött az ajtót, a kannibál megérkezett, és követelte, hogy engedjék be.

Noakowa, a fiúk apja, megölt egy kutyát, és a vérét egy edénybe fogta föl. A kannibált ezután egy, a ház oldalán lévő réshez hívta, átadta neki a tálat, és így szólt: „Ez itt a fiaim vére. Fogd, és vidd haza a feleségednek! Ma este vendégül látlak, de hozd el a feleségedet és gyermekeidet is. Lakmározhattok fiaimból.” A kannibál megígérte, hogy eljön.

Amint elment, Noakowa és fiai mély gödröt ástak a tűzhely mellett, és nagy tüzet raktak. A tűzbe köveket dobtak, s miután azok már vörösen izzottak, a gödörbe dobták őket. A gödröt kiterített bőrökkel fedték be. Épphogy befejezték ezeket az előkészületeket, amikor a kannibál megérkezett kenujával, felesége és három gyermeke társaságában. Közülük egyet hátrahagyott őrszemnek, míg a többiek bementek a házba.

Noakowa kitüntetett helyre ültette őket, a tűz közelébe, háttal a gödröt elrejtő bőrnek. Amikor a kannibál kényelembe helyezte magát, és a hús a faedényben főni kezdett, így szólt: „Noakowa, te ismered, hogy mi minden történt a világ kezdetekor. Meséld el nekem, amit tudsz!” Noakowa így felelt: „Elmesélem hát nektek.” Botjával ütve a ritmust ezt énekelte:

„Mit is mesélhetnék nektek az ősi időkről, unokáim? Messzi felhőbe burkolóztak a hegyek.”

Amikor másodjára is elénekelte a varázsigét, a kannibál és családja elálmosodott, és amikor negyedszerre is elénekelte, mindnyájan mély álomba zuhantak. Ekkor Noakowa elvette a bőrt, és vendégeit a gödörbe taszította. A kannibál kétszer felkiáltott: „*hap, hap*”, aztán meghalt. Amikor mindannyian elpusztultak, Noakowa egy kötél segítségével kihúzta a testeket a gödörből. Az öreg kannibál testét felap-

rította, darabjait szerteszt szórta, miközben így énekelt: „Idővel üldözni fogod az embert.” A darabok mind szúnyogokká változtak. A fiú, akit a kenuban hagytak, sikeresen elmenekült, és azóta is az erdőben él.

Ő a szellem, amely az új kannibált beavatja. Eltűnése után [a kannibálnak] hosszú ideig a szellem mellett kell maradnia. Amikor ott tartózkodásának ideje már csaknem lejár, a jelölt apja meghívja házába az embereket, annak reményében, hogy az elveszett fiú visszatér. Csak néhány meglepőbb vonását tudom leírni ennek az aprólékosan kidolgozott szertartásnak, mely azon a meggyőződésen nyugodott, hogy bizonyos énekek és cselekedetek képesek magukhoz csábítani távoli tartózkodási helyéről a jelöltet, és arra késztetik, hogy hazatérjen. Mivel nem tudni, melyik is hat majd rá, ezért a siker érdekében minden elképzelhető szertartást bemutatnak azon az éjszakán.

Tekintélyes számú tánc-társaság van (talán nevezhetjük őket így), amelyek mindegyike rendelkezik egy bizonyos szertartással. Ezeket abbéli igyekezetükben, hogy a jelöltet visszahozzák, mind bemutatják. Ebből kifolyólag ez az egyik legérdekesebb megfigyelhető eseményük.

A számos titkos társaság kötelessége arra ügyelni, hogy sem a táncosok, sem pedig a közönség közül ne vétsen senki a szertartás előírásai ellen. Ezek leginkább a kannibálok, akiket a kannibál szelleme beavatott, a medve-táncosok, akik mindig medvekarmokat hordanak, valamint a veszett-táncosok, akik furkósbotokkal és lándzsákkal fegyverkeznek fel. A ház hátulsó felében, magasított helyen ülnek, és amint valaki elvétí a ritmust, a dallamot vagy a lépést, rögtön megtámadják a szerencsétlent, aki elkövette ezt a bűnt. A kannibálok darabokat harapnak ki a karjából, a medvék összekarmolják, a veszett-táncosok pedig megsúrják őt. Nagyon súlyos esetekben akár meg is ölhetik a vétkest.

Amikor az emberek összegyűlnek, a táncosok egymás után belépnek a házba. A szertartás este kezdődik, és gyakran egészen másnap pirkadatig tart. Nem tudom bemutatni az összes maszkot, amelyek a különböző társaságok védelmezőit, így a farkast, a medvét, a sast vagy más állatokat jelenítenek meg. A továbbiakban azoknak a táncosoknak és szertartásoknak a jellemzőit fogom ismertetni, amelyek jó eséllyel hozhatják vissza az újoncot, és amelyek különösen érdekesek. Ilyenek az úgynevezett harci táncok. A két ajtóban álló hírnök csörgője rázásával jelzi a táncos érkezését. Az énekesek rögvést ütni kezdik a deszkákat. A táncos egy hemlokfenyő ágából készült ágyékkötőben lép be a házba, felsőteste fedetlen, csak nyakán van egy hemlokból font koszorú, és fején egy szintén ebből készült korona. Kezében tekintélyes furkósbotot tart, melynek végéből hosszú tüskék merednek ki. A tűz körül táncol, majd furkósbotjának tüskéit hirtelen saját fejébe és nyakába döfi. Látni, ahogy kicsordul vére, majd ájulást színlel. Azután behívják az orvosságos embereket, akik néhány varázsige elmondása után épen és egészségesen hagyják ott. A következőképpen viszik ezt véghez: a táncos által viselt koronát és nyakláncot üreges szárú tengeri hínár köré fonják, melybe vért töltenek. Amint a tüske átszúrja a hínárt, a vér kifolyik belőle. Egy másik harci táncot szintén ehhez hasonló módon

kiviteleznek. A táncost egy olyan lándzsával szúrják meg, melynek hegye visszacsúszik a markolatába, és látszólag sebesülést okoz a test másik oldalán.

Egy másik tánc előadója meztelenül lép fel. Mély vágásokat ejtenek a hátán, amelyeken tuják kérgéből font köteleket húznak keresztül. Van nála egy kés, amivel saját fejét döfködi. Így vezetik a tűzhöz. Ezután a köteleket átvetik a ház gerendáin, őt pedig felhúzzák. Miután ilyenformán a levegőben lóg, a veszett táncosok pontosan odaállnak, ahol lóg, lándzsáikat felfelé tartják, így ha bőre átszakadna, akkor a harci táncos a dárdák hegyére zuhanna, és szörnyethalna. A borzasztó jelenetet ámulatba ejtő bátorsággal adják elő. Amíg a férfi a gerendákon lóg, énekel, és megszurja fejét, hogy vére bőségesen folyhasson.

Amikor még ez a tánc sem hozza vissza a jelöltet, akkor a szellemtáncot adják elő. Táncolva és énekelve belép a házba egy – a szellem által már régebben beavatott – személy. Énekével a szellemet hívja. Egyszer csak úgy tűnik, mintha megnyílna a föld. Egy csontváz lép elő a föld alól, megragadja a táncost, és magával rántja. A barátai odarohannak hozzá, megpróbálják visszahúzni, de hiába. Egyiküket, akinek sikerült megragadni a táncos vállát, egészen könyékig rántják a földbe, majd látni, ahogy eltűnt barátja az egész házon keresztül vonszolja, és kezeivel felszántja a padlót. Érdekes látványt nyújt, ahogy a fenti módon végigcsúszik a házon. Valóban úgy néz ki, mintha valaki vonszolná őt, az igazság azonban az, hogy a ház padlója alá ázott és földdel lazán elfedett kötél segítségével húzza magát előre. Végül elengedi. A barátja eltávozott az alvilágba. Ezután a szellemek főnökének kántálása hallatszik pontosan a tűz közepe felől. A hatás eléréséhez a hangot továbbító, hínárból készült csöveket vezetnek a föld alatt a ház egyik rejtett sarkából a tűzhely közepéig. Kis idő múltán újra megnyílik a föld, és a táncos előjön a föld alól. Amikor befejezi táncát, az emberek elénekelnek egy dalt a tiszteletére. Ahogy az énekben elhangzik a „szellem” szó, rettenetes hangot lehet hallatni a tető felől. [A szellem] négy-szer körbejár a tetőn, majd a tetődeszkák félrerepülnek, s látni lehet a holtsápadt, elgyötört jelöltet. Remegő kezét lenyújtja a szobába, és így kiált: „hap, hap!” Ez a kannibál-szellem kiáltása. Az emberek felugranak, és megpróbálják megfogni, de amint elérik a tetőt, a jelöltnek újra nyoma vész. Az apa ekkor bejelenti, hogy a jelölt a következő napon vissza fog térni.

A veszett-táncosok másnap kora reggel összegyűlnek egy erdei tisztáson, mely találkozóik színhelyéül szolgál. Jellegzetes testfestéseiket és fegyvereiket viselik. Majd táncolnak, és arra biztatják egymást, hogy figyeljék, elvét-e valaki a lépést és hogy ne könyörüljenek a bűnösnek. Az emberek aggódó várakozással telve házaikban maradnak, és várják a jelölt érkezését. Hirtelen felhangzik a kiáltása a part felől, nem messze a falutól. Mindenki kirohan a házakból, odaszaladnak hozzá, és megfogják. Extatikus állapotban van, és azt a dalt énekli, amit a szellemtől tanult. Az emberek köré ülnek, és megtanulják az új dalt. Mindeközben hemlok-ágakat szednek, amiket a fejük és a nyakuk köré kötnek. Miután megtanulták a dalokat, a férfiak felvesznek egy-egy deszkát, amin a dallamot kísérve ütik a ritmust. A nők előrelépnek és táncolnak az jelölt tiszteletére, miközben ő maga sajátos kannibál

táncát járva elindul. Körülveszi őt számos segítőtje, akik csörgőiket rázzák, mivel úgy hiszik, ezek meg tudják nyugtatni. Ily módon közelítik meg lassan a falut, és sorakoznak fel a táncok háza előtt, ahol a rítus vezetője és annak szószólója már várja érkezésüket. Az előbbi felelős az egész rítusért. Megtervezi a táncokat, most pedig a jelölt visszatérésének örvend, dicsőíti a beavató szellem hatalmát. A jelöltet azonban hatalmában tartja az emberevés vágya. Nem akar belépni a házba, és az emberek éneke sem segít a helyzeten. Ekkor valaki segítői közül leveti ruháit, és felajánlja a kannibálnak a mellkasát, kezét és lábát. Őt nevezik a „kannibál csalétkének,” mert úgy ajánlja fel önmagát neki, ahogy a csalit szokás a halnak. A kannibál megharapja karját, majd bevezetik a házba. Végezetül kiharap egy darabot a karjából, és elkezd táncát. Guggoló pózban táncol, karjait először jobb, majd bal felé nyújtja. Megpróbálja megtámadni az embereket, de két segítőt, akik a nyakdíszét fogják, visszatartja őt, miközben csörgőiket rázzák, hogy lecsendesíthessék. Így táncolja körbe a tüzet négyszer. Majd hirtelen eltűnik, és az őt beavató szellem maszkjában tér vissza. A maszkot viselő táncos lekuporodik, és a maszk mozgatható állkapcsát csattogtatja, miközben a kannibál szellem kiáltását hallatja: „hap, hap!” Ebben a táncban a jelölt testesíti meg a védőszellemét. A két táncot ugyanígy megismétlik. Mindeközben az emberek énekelnek és táncolnak, hogy lecsillapítsák a jelöltet, aki egyre halkabb lesz, majd végül eltűnik egy szobában, melyet külön az ő számára különítenek el. Ezután az apja megkéri az embereket, hogy maradjanak a házban, és lakomát rendez nekik.

A jelöltnek ezalatt titkos szobájában kell maradni. Este az emberek újra összegyűlnek, ő megismétli a reggeli táncait, s újra megharapja az embereket. Hajdanán – nem is olyan régen – ezeken az alkalmakon az új kannibál rabszolgákat ölt és evett, s miután az első falatot lenyelte, a többi, idősebb kannibál is csatlakozott hozzá. A szertartások négy napon át ismétlődnek. A kannibál ezalatt egyre nyugodtabb lesz, és lassanként elmúlik szent örjögése. Többé már nem vágyik emberhúsrá, így nem marad más hátra, mint megtisztítása. Ez egy hosszadalmas és összetett szertartás, melyet sötét éjjel tartanak meg, és csak keveseknek engedik, hogy szemtanúja legyen. A kannibál egész testét az előírtaknak megfelelően mossák meg. Ezután megtörlik, majd megfüstölik. Számos dologtól azonban még a megtisztulása után is tartózkodnia kell. Tilos együtt ennie más emberekkel, nem érintheti a pohár peremét, csak egy sas szárnycsontján keresztül ihat, valamint nem mehet ki a ház ajtaján, ehelyett külön bejáratot kell használnia, míg végül négy hónap után szabadon csatlakozhat a törzs többi tagjához.

Végezetül az előbbieken nagy vonalakban felvázolt különös szertartás történetéhez szeretnék néhány megjegyzést fűzni. Eredetének vizsgálata ugyanis olyan tényeket fed fel, melyek új megvilágításba helyezik az észak-amerikai őslakosok történelmét, továbbá segítségével képesek lehetünk megérteni a vallási szertartások kialakulását. Fentebb már említettem, hogy az egész szertartás mítoszokon alapszik, melyek közül sok az ősiség benyomását kelti bennünk. A szertartások egyes részeinek eredetét elbeszélő történetek közül sok ősi mítosz, melyeket az embe-

riség legősibb ismeretei közé szoktuk sorolni. Ezért úgy tűnhet, igazolható az a következtetés, miszerint a szertartások legtöbb része igen ősi.

A legfontosabb mítoszok összehasonlító vizsgálata azonban világossá teszi, hogy ez az elképzelés nem helytálló. Alaposabban megvizsgálva a környező törzsek hagyományait, valamint azokat, akik távolabbi területeken élnek (vagyis akik előtt a kwakiutl szertartások teljesen ismeretlenek) számos olyannal találkozhatunk, melyek minden lényegi ponton megegyeznek a kwakiutlokéval. A bizonyítékok azt mutatják, hogy a mítoszt a kwakiutlok egy idegen törzstől kölcsönözték, és beépítették a téli szertartásukba. Erre vonatkozó részletes vizsgálatom után arra a következtetésre jutottam, hogy ezek közül az elbeszélések közül sok a Sziklás-hegységen keresztül, a Columbia folyó mentén terjedt el, majd a Csendes-óceán partvidéken tovább terjedve végül eljutott a kwakiutlokhoz. S ez nem minden! Számos olyan – akár még identitásbeli – hasonlóság figyelhető meg, amelyek egyértelműen Ázsiából átvett elképzelésekre utalnak. Fentebb elmeséltem egy történetet a négy testvér csodás megmeneküléséről: egyikük egy köszörűkövet, egy üveg olajat és egy fésűt dobott át a vállán, melyek aztán hegygé, tóvá és egy sűrű rengeteggé változtak. Az indiai mesékben találkozhatunk egy menekülő párral, akik földet, vizet, tüskét és tüzet dobnak át a válluk felett. De egy történetben a Skót-Felföldről ugyanezzel az esettel találkozhatunk, és egy másikban a szamojédeknél is. Valójában ez az Óvilág egyik legelterjedtebb elbeszélése, és miután úgy tűnik, hogy Amerikában a Csendes-óceán partvidékére jellemző, mely oly közel esik Ázsiához, arra jutottam, hogy az Óvilág e részéből jutott el ide. A tényekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a mitológia, mely a téli táncok rítusát magyarázza meg, nem olyan régi, mint amilyennek tűnik, hanem több forrásból ered és viszonylag újabb keletű. Noha látszólag a rítusok a mítoszokon nyugszanak, mégis sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy azért vették át idegen népek mítoszait, hogy megmagyarázzák és kidolgozzák rítusukat, mely eredetileg csupán különálló táncokból állt. Annak érdekében, hogy a rítusnak nagyobb súlyt adjanak, összekötötték ezekkel a mítoszokkal, és a jelentéktelen forrásokból így fokozatosan egy kidolgozott szertartás és egy kidolgozott mitológia alakult ki, úgy, hogy egyik a másikat erősítette. A jelenség gyakran megfigyelhető az emberiség szertartásainak és rítusainak tanulmányozása során, így általános érvényű törvényként megállapíthatjuk, hogy bárhol, ahol rítusokat találni, ott mitológia fog köréjük fonódni, és idővel ez a mitológia gazdagítja és változtatossá teszi a rítust.

A földrajztudós – a jelenségek szűkebb körének tanulmányozásával – arra a következtetésre jut, hogy a kultúrának a törzsek közötti kereskedelem segítségével történő közvetítése az egész amerikai kontinensre jellemző, továbbá arra, hogy az Óvilág és az Újvilág csendes-óceáni partvidéke között már nagyon régóta kapcsolatoknak kellett lennie.

Bakos Áron, Lisányi Berta és Tóth Enikő fordítása

FÜLÖP JÓZSEF (FORD.)

**Augusto Monterroso három rövid írása:
A legyek; Hogyan szabadultam meg ötszáz könyvtől?
Fordítók és árulók**

Augusto Monterroso (1921–2003) Hondurasban született, de Guatemalában nőtt fel, ahol fiatalon évekig egy hentesüzletben dolgozott, majd 1944-ben politikai okok miatt Mexikóba vonult száműzetésbe (osztotva olyan guatemalai pályatársak sorsában, mint Miguel Ángel Asturias vagy Otto-Raúl González). Mexikó és Guatemala saját írójának tekinti, ő magát guatemalainak tartotta. Diplomáciai és konzuli tevékenységet vállalt több országban, chilei emigrációja alatt Pablo Neruda munkatársa volt. Főként ironikus hangvételű, lakonikus és kitűnően formált elbeszélések, állatmesék, travesztiák és esszék szerzője. Magyarul néhány kisprózai szövege olvasható. A KRE BTK „Károli Könyvek”-sorozatában megjelenés előtt áll *A fekete Bárány és más mesék* (1969) című fabulagyűjteménye.

A legyek és a Hogyan szabadultam meg ötszáz könyvtől a Movimiento perpetuóból válogatás, míg a *Fordítók és árulók* a *Lo demas es silencio*-ból.

Augusto Monterroso¹
A legyek

Az élet nem esszé, bár sokat kísérletezünk; nem elbeszélés, bár sok mindent kitalálunk; nem költemény, bár sok álmot szövünk. Az életről szóló költemény elbeszéléseinek kísérlete örök mozgás; úgy bizony, örök mozgás.

Változni szeretnék stílusomban és szavaimban.
Lope de Vega

Három téma van: a szerelem, a halál és a legyek. Mióta ember él a földön, mindig elkísérte ez az érzés, ez a félelem és ez a jelenlét. Mások foglalkozzanak csak az első kettővel. Én a legyekkel foglalkozom, amelyek jobbakké a férfiaknál, de nem jobbakké a nőknél. Évek óta tervezek összeállítani egy nagyantológiát a légyről. Mindmáig.* Mégis hamar rájöttem, hogy ez úgyszólván végtelen vállalkozás. A légy a teljes irodalmat ellepi, és persze akármerre is nézel, legyet látsz. Nincs olyan vérbeli író, aki kellő időben ne szentelt volna e tárgynak egy költeményt, egy oldalt, egy szakaszt,

¹ A szerzői jogok biztosításáért a Graal Agencja Literackát illeti köszönet.

* E könyvben [*Movimiento perpetuo*] látható valamiképp példája, ami persze messze nem elegendő.

egyetlen bekezdést; és ha író vagy, de mégsem cselekedtél volna így, azt tanácsolom, kövesd a példámat, és sietve tedd meg; legyenek mind az eumeniszek és erinnüszök; legyenek a kínzóink. A bosszúállók is, de nem tudjuk, miért állnak bosszút; ám te tudod, hogy a legyenek valaha üldöztek, és rögtön tudod azt is, hogy mindig üldözni fognak. Ők öröködnék. Valaki megnevezhetetlennek a helytartói, aki vagy a legfőbb jó vagy maga a gonosz. Elővesznek. Követnek. Figyelnek. Mikor végül meghalsz, valószínűleg és szomorú módon elég egyetlen légy, hogy magával vigye halovány lelkedet, ki tudja, hová. Újra meg újra megörökölve a terhet, a legyenek szállítják halottaink és elődeink lelkeit, akik így a közelünkben maradnak, elkísérnek és kitartóan védelmeznek minket. Kicsiny lelkeink átvándorolnak rajtuk, ők pedig felhalmozzák a bölcsességet, és mindarról tudnak, aminek megismerésére mi sose merészkedünk. Meglehet, egyetlen nyugati kultúránk utolsó közvetítője éppen ama légy teste lesz, amely az évszázadok során gazdagodás nélkül szaporodott. És ha jól megnézzük a legyet – azt hiszem, ezt Milla mondta (ezt a szerzőt természetesen nem ismered, de ma hallasz róla, hála a léggel való foglalatatoskodásának) –, nem is olyan csúnya, mint amilyennek első pillantásra tűnik. De első pillantásra pontosan azért nem tűnik csúnyának, mert első pillantásra még senki sem látott legyet. Mert a legyeket *mindig* látjuk. A tyúk meg a tojás esetében felmerül a kétely, melyik volt előbb. Ám még senkinek sem jutott eszébe feltenni magának a kérdést, vajon a légy előbb volt-e vagy később. Kezdetben vala a légy. (Szinte lehetetlen, hogy ezen a helyen ne ez a „kezdetben vala a légy” vagy valami hasonló dolog álljon. Az ilyen mondatokból élünk. A legyes mondatokból, amelyek éppúgy nem jelentenek semmit, mint a légyfájdalmak. A bennünket üldöző mondatokból, amelyekkel telis-tele vannak könyveink.) Felejtsd el. Könnyebben ül a légy a pápa orrára, mint a pápa a légy orrára. A pápa vagy a király vagy az elnök (persze a köztársasági elnök, mert egy pénzügyi vagy kereskedelmi vagy bármely tetszőleges társaság elnöke általában olyan ostoba, hogy előbbre valónak hiszi magát a legyeknél) képtelen hívni a svájci gárdát vagy a királyi őrséget vagy az elnöki öröket, hogy megöljék a legyet. Ellenkezőleg, elnézőek, és legfeljebb ha az orrukat megvakarják. Ők tudják. És tudják, hogy a légy is tudja, és öröködi; tudják, hogy amink valójában van, azok az őrző legyek, ők óvnak bennünket minden órában, nehogy nagy, valódi bűnbe essünk, amelyekért igazi védőangyalokra van szükségünk, akik rögvest hanyaggá és cinkosokká válnak, mint Hitler vagy Johnson őrangyala. De ezzel nem kell foglalkozni. Visszatér orrunkra. Az a légy, amelyik ma a tiédre szállt, közvetlen utódja annak, amelyik Kleopátráén ült. És ismét az előre gyártott retorikai célzásoknál találod magad, miként elődeid mind. Mert, akaratod ellenére, irodalmat csinálsz. A légy azt akarja, hogy bevond a királyok, pápák és császárok körébe. Sikerül is neki. Rajtad pedig elúrhodik. Nem beszélhetsz róla anélkül, hogy ne éreznéd a hívást a nagyságra. Ó, Melville, át kellett szelned a tengereket, hogy végül ezt a nagy fehér cethalat az íróasztalodra állíthasd Pittsfield, Massachusetts-ben, és nem vetted észre, hogy a Gonosz már jóval korábban körbedongta eperfagylaltodat gyermekkorod forró napjain, és, évek múltán, téged magadat is, amikor az alko-

nyatban arany szín szakálladból egyik szőrszáladat téped ki a másik után, miközben Cervantest olvasol, és csiszolod a magad stílusát; és nem feltétlenül a csontok és a cetfaggyú ama ormótlanságában, amely képtelen volna ártani bárkinek, legfeljebb annak, aki megzavarja álmát, mint az őrült Ahab tette. És Poe meg az ő hollója? Nevetséges. Te csak nézd a legyet. Figyeld. Gondolkodj.

Hogyan szabadultam meg ötszáz könyvtől

Költő: ne ajándékozd, hanem pusztítsd el könyvedet magad.

Eduardo Torres

Néhány évvel ezelőtt olvastam egy angol szerző esszéjét, akinek a nevére már nem emlékszem; annak nehézségeit ecsetelte, miként szabaduljon meg olyan könyvektől, amelyeket nem akart többé könyvtárában megőrizni. Mármint életem során megállapíthattam, milyen gyakran hallani az értelmiség körében a panaszt, hogy a könyvek a végén még kiűzik őket az otthonukból. Néhányan ráadásul azzal a mentéssel igazolják főúri házuk méreteit, hogy régi lakhelyükön már moccanni sem tudtak a könyvektől. Ilyen extrém helyzetbe még nem kerültem, és valószínűleg soha nem is fogok, de azt soha nem képzeltem volna, hogy egy nap ugyanabban a helyzetben találom magam, mint az angol esszéista, és hogy meg kell szabadulnom 500 kötettől.

Megpróbálom elmondani tapasztalataimat. Előrebocsátom, hogy történetem valószínűleg sokakban megütöközést kelt. Ennek nincs jelentősége. Valóban úgy van, hogy az ember élete egy bizonyos pillanatában vagy túl sokakat ismer (írókat), vagy túl sokan (írók) ismerik őt, vagy észreveszi, hogy olyan korban kell élnie, amikor túl sok könyvet adnak ki. Eljön a pillanat, amikor íróbarátaid annyi könyvet ajándékoznak neked (nem is számítva azokat, akik nagylelkűen kiadatlan műveiket adják oda olvasásra), hogy az év minden napján nekik kellene szentelned magadat, hogy értesülj a világról és az életről vallott felfogásukról. Mintha ez még nem lenne elég, az olvasás iránti vonzalmamat húsz éve fertőzte meg a könyvvásárlási szokás, amely sok esetben odáig fajul, hogy sajnálatosan megzavarja az előbbi. Ekkoriban követtem el azt a balgaságot, hogy elkezdtem antikváriumokba járni. A *Moby Dick* első oldalán Ishmael megjegyzi, hogy míg Cato, megundorodván az élettől, saját kardjába dőlt, addig ő maga ugyanezért egyszerűen hajóra szállt. Én viszont sok éven át antikváriumokat látogattam. Mihelyt az ember megérzi ezeknek a poros és szellemre éhes intézményeknek a vonzását, a könyvek birtoklásának öröme elkezd vásárlási mániává fajulni, ez pedig a ritkaságok megszerzésének hiúságává, hogy ámulatba ejtsük a barátokat vagy egyszerűen az ismerőseket.

Mégis hogyan megy végbe ez a folyamat? Az ember egy szép napon otthon olvasgat nyugalomban, amikor egyik barátja jön el hozzá, és így szól: mennyi köny-

ved van! Ez úgy hangzik, mintha azt mondaná: milyen okos vagy! És ezzel meg is történt a baj. A többit már tudjuk. Az ember százasával kezdi el számolni a könyveit, majd ezresével, és egyre okosabbnak érzi magát. Az évek múlásával (hacsak valóban nem menthetetlen idealista) egyre több gazdasági lehetőséggel rendelkezik, így egyre több könyvesboltot barangol be, és persze maga is íróvá válik, és olyan sok könyvvel rendelkezik, hogy már nemcsak okos, hanem alapjában véve zseni. Ilyen a sok könyv birtoklásának hiúsága.

Tekintettel erre a helyzetre, a múltkor összeszedtem minden bátorságomat, és elhatároztam, csak azokat a könyveket tartom meg, amelyek valóban érdekelnek, olvastam vagy biztosan el fogom olvasni őket. Mennyi igazság alól vonja ki magát az ember, miközben megeszi kenyere javát! Nem gyávasága az egyik legállandóbb ezek között? Nap mint nap hány szofizmat gyártasz magadnak, hogy elrejtse gyávaságodat! Gyáva vagyok. A sok ezer könyv közül, amit restségből birtoklok, alig ötszázat mertem kiválasztani, ennyit is csak fájdalommal, nem is azért, amit szellemileg jelentenek nekem, hanem a kisebb presztízs koefficiense miatt, amit a tíz méterrel kevesebb könyvespolc okozna. Szemeim éjjel-nappal egyre-másra futják be (ahogy a klasszikusok mondják) a széles sorokat, és a kimerültségig válogatják azokat (ahogy mi, modernnek mondjuk). Milyen hihetetlen mennyiségű költészet, mennyi rengeteg regény, mennyi szociológiai megoldás a világ rosszságaira! Feltételezik, hogy a költészetet a szellem gazdagodásáért írják, vagy a regényeket legalábbis a szórakozásért, és, ha optimisták vagyunk, a szociológiai megoldásokat valaminek a megoldásáért. Higgadtan vizsgálódva rájöttem, hogy az első, avagy a költészet többnyire a legélénkebb szellemet is képes elsilányítani, a második a legvidámabbat kifárasztani, a harmadik pedig a legéleszübbet összezavarni. Ennek ellenére mennyit mérlegeltem, mielőtt elvetésre ítéltém valamelyik kötetet, akármi-lyen jelentéktelennek is tűnt. Ha egy pap vagy egy borbély tudtomon kívül segítségemre lett volna, maradt volna-e száz kötetnél több a polcaimon? Amikor 1955-ben meglátogattam Pablo Nerudát santiagói házában, meglepődve láttam, hogy alig harminc vagy negyven könyve volt, köztük detektívregények és saját műveinek különféle fordításai. Éppen akkor adományozott az egyetemnek hatalmas mennyiségű valódi könyvritkaságot. A költő megengedte magának ezt az örömet élete során; kivételes állapot, ha jól szemügyre vesszük, amikor az ember megengedheti ezt magának.

Nem fogom itt az összes könyvet felsorolni, amitől hajlandó voltam megválni, de volt közte mindenféle, nagyjából így: politikai (a szó rossz értelmében, ha van egyáltalán másik) vagy 50; szociológiai és közgazdasági körülbelül 49; általános földrajzról és általános történelemről szóló 2; az ország földrajzáról és történelméről 48; világirodalom 14; spanyol-amerikai irodalom: 86; dél-amerikai tanulmányok a latin-amerikai irodalomról 37; csillagászat 1; cikluselméletek (nehogy a nő teherbe essen) 6; források felkutatásának módszerei 1; operaénekesek életrajzai 1; meghatározatlan műfajú könyvek (mint az *Én a szabadságot választottam*) 14; erotikus 1/2 (az egyetlen, birtokomban lévő kötet illusztrációit megtartottam); a lefogyás

módszerei 1; hogyan szokjunk le az ivásról 19; pszichológia és pszichoanalízis 27; nyelvtankönyvek 5; angolul tíz nap alatt 1; franciául tíz nap alatt 1; olaszul tíz nap alatt 1; tanulmányok a filmről 8; stb.

Ám ez csak a kezdet volt. Hamar rájöttem, hogy nagyon kevesen akarják azoknak a könyveknek a többségét elfogadni, amelyeket nagy gondossággal, idő- és anyagi ráfordítással vásároltam meg az évek során. Még ha valamelyest ki is békültem az emberi nemmel, amiért a felhalmozás pusztá vágya nem vált általános eltévelyedéssé, mégis számos kellemetlenséggel járt számomra, mivel egyszeriben hozott elhatározásom, hogy megszabadulok a könyvektől, sürgető szellemi szükséggé vált. A legkönnyebb megoldás az alexandriai könyvtárhoz hasonló tűzvész, aminek ezeket az emlékeket szentelem, de nevetséges, sőt visszatetsző lenne 500 könyvet a ház udvarán elégetni (feltéve, ha van neki). Elfogadjuk, hogy az inkvizíció embereket égetett el, de a többséget felháborítja a könyvek elégetése. Egyes, ezekben az ügyekben jártas személyek azt javasolták, ajándékozzam mindezen köteteket valamelyik nyilvános könyvtárnak; csak hogy egy ilyen egyszerű megoldás minden kalandvágyat kiölt volna a dologból, meg untatott kissé az ötlet, azonkívül bizonyos voltam abban, hogy könyveim éppen olyan haszontalanok volnának a közkönyvtárakban, mint otthon nálam vagy valahol másutt. Egyiket a másik után a szemétre hajítani sem hozzám, sem a könyvekhez, sem a szemeteshez nem volna méltó. Az egyetlen megoldást a barátaim jelentették. De politikus vagy szociológus barátaim már rendelkeztek a szakterületüknek megfelelő könyvekkel, vagy túlnyomó többségükben ellenségei voltak annak; a költők semmiképpen sem akartak megfertőződni kortársaikkal, akiket személyesen ismertek; az erotikáról szóló könyv pedig teher volt mindenkinek, még a francia illusztrációk nélkül is.

Mindenesetre nem szeretnék emlékeimből hamis, vélhetően szórakoztató történetet faragni. Az igazság az, valahogyan csak találtam rokonlelkeket, akik hajlandóak voltak hazavinni ezeket a fétiseket, helyet szorítottak nekik, amivel a gyerekektől vettek el így teret és levegőt, de a nagyobb tudás érzését adták a szülőknek, sőt azt a roppant csalóka és hiábavaló érzést, hogy olyan tudás őrzői, amely mindenesetre az emberi tudatlanság és naivitás ismételt tanúbizonysága.

Optimizmusomban azt feltételeztem, hogy jelen sorok lezárásával, melyeket tizenöt nappal ezelőtt kezdtem el, valamilyen módon teljesen igazolódik a cím; ha az abban megjelenő ötszázas számot a húszassal helyettesíteném (amiből mindig le kellene vonni az időnként visszaérkező csomagok miatt), a cím közelebb kerülne az igazsághoz.

Fordítók és árulók

Virág, mit érintek, levelét bullajtja.

Bécquer

Sokéves és nem kevés megelégedéssel teli tapasztalat után már mindenki tudja, hogy a kíváncsi emberi értelem tevékenységei közül a fordítás talán – sőt nem túlzás állítani, biztosan – a legnehezebb, vagy ha nem is a legnehezebb, a legkevésbé könnyű. *Traduttore traditore*, mondják sötéten az olaszok. Valójában semmi sem világosabb ennél, de mégis meddig? Vázoljuk fel saját elméletünket, logikus rendben, ahogy illik.

Először is – és ez hozzátartozik az ismert *condition humaine*-hez – ahhoz, hogy az árulás lehetséges legyen, nemcsak léteznie kell, hanem számos tekintetben, közhelesen szólva, tudatosnak is kell lennie; másodszor: egy új változat létrehozásának kizárólagos körülménye egészen világosan azt mondja nekünk, hogy maga a szerző a világért sem gondol teremtménye elárulására. Egy másik eset az, és számos példa hozható rá, amikor a fordító természettől fogva olyan gondatlan, hogy akaratlanul is árulóvá válik, vagy hagyja, hogy elragadja a lelkesültség, amit a mesterművek keltenek némely esetben. Röviden: ha árulásról van szó, akkor, miként láttuk, szándékosnak kell lennie; ha sor kerül rá, amint az gyakran megesik, gondatlanságból is fakadhat. Tehát íme, az igazi probléma, élesen elkülönítve két elválaszthatatlan részre.

Csak az nem ismeri a fordítással kapcsolatos nehézségeket, aki még nem fordított. Lássuk.

Mit tegyen az, aki fordítani szándékozik: betű vagy szellem szerint fordítson? És mintha az említett problémát már megoldottuk volna, ez az új dilemma jelenti minden fordító magánéletének első lelki tehertételét. Nem véletlenül. Fordítónk éjszakákon át töpreng ágyában, mielőtt a szó szerinti fordítást választja (amiért sokan buzgalommal szállnak síkra egészen bámulatos módon), azaz mechanikusan átülteti (például: angolul *piano*, spanyolul *piano*, németül *Intelligenz*, spanyolul *inteligencia* stb.) az egyik nyelv szavait a másikra, megfelelően talán legintelligensebb idiómáiról, elhanyagolva az első kiválóságait, és elrontva a második sajátos lényegét, amelyen a *piano* soha nem cseng ugyanúgy. Ha a másik, többé-kevésbé szabad megoldást választja, nem egy alávaló vagy középszerű lélek ármányait fogja a halhatatlan szerző fennkölt ingéniumának tulajdonítani?

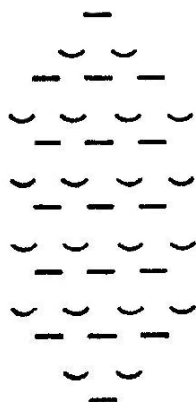
Nos, a legtisztább logikával azt kérdezhetnék tőlem, nem jobb-e inkább feltétlenül elkerülni a fordítást? Ezt a Cervantestól eredő – aki olyan volt, amilyen – problémát nem én fogom megoldani. Én mindössze annyit mondok, hogy ha a fordítás bármely formáját tekintve vagy bármely szempontból nézve rossz, akkor kétséges esetben tartózkodni kell tőle. És talán így is lehet, hiszen a múltban már Arisztotelész egészen közvetlenül figyelmeztetett bennünket arra, hogy ilyen esetekben található a középszerű ízlés, avagy az *aurea mediocritas* zseniális megoldása, ahogyan erre alkalmas pillanatban a nem kevésbé felejthetetlen disznó is rámutatott Epikurosz kondájából.

Ez a, nevezzük így, harmadik álláspont vagy (hogy a hasonlatot egészen végigvigyük) békés együttlét egy olyan problémával, amely minden tekintetben megoldhatatlan, sem az egyik, sem a másik irányba nem lendíti ki az ingát, így végül az egész lecsökkenthető egy egyszerű matematikai képletre: szó szerinti fordítást akkor használjon, ha lehetséges, és megfelel az eredeti szellemének, a szöveg szelleme szerintit vagy szabadabbat pedig akkor, ha a betű megköveteli a téma, a hangzás vagy a történet okán.

Ezek a vargabetűk talán hasztalanok lennének, ha az utóbbi időben nem szenteltem volna szabad óráimat ezen élvezeteknek. De most, hogy rövidre fogjam, mivel az idő, szokásához híven, telik, csak néhány szóban szeretném elsorolni tapasztalataimat a német költő, Christian Morgenstern egyik versének fordítása kapcsán, amely talán egyedülálló mindkét nyelv számára.

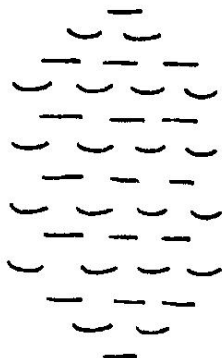
A költemény szerkezetét látva kezdettől a híres dilemmába ütköztem: betű vagy szellem? Persze összhangban azzal a vonalvezetéssel, amivel gyerekkorom óta váltakozva próbálkoztam, végül ugyanis mindkettő mellett döntöttem, külön-külön. Íme, középen látható az eredeti vers:

Fisches Nachtgesang

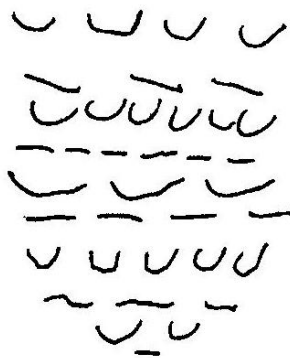

utána pedig, bal és jobb oldalon, mint a jó és a rossz tolvaj a legendában, a szó szerinti és a szöveg szelleme szerinti változat:

A hal szerenádja

Noktürn az akváriumban

Elérkeztünk a lezáráshoz: melyik mellett dönt, mivel mindkettő létezik, a jó és a rossz olvasó? Kétségtelenül amellett, amelyik jobban tetszik neki; vagy egyik mellett sem, ha van olyan bátor, hogy minden művészetről lemondjon, amely lényege szerint nem kötelezi el magát szenvedélyek, szabályok vagy belső késztetések mellett.

*

Rubén Darío (1867–1916) Nicaraguában született, a dél-amerikai *modernismo* irányzatának kiválósága, költő, író, újságíró, diplomata – egy új korszak nagy alkotója. A spanyol nyelvet megújító líráját a szimbolisták közül Paul Verlaine és Jean Moréas, valamint Victor Hugo termékenyítették meg.

Az *Azul* (1888), a *Profán próza* (1896) és *Az élet és a remény dalai* (1905) költőjét ebben az évben ünnepelte a latin-amerikai irodalmi nyilvánosság halálának századik évfordulója alkalmából. Magyarul húszegynéhány verse olvasható.

Rubén Darío
*Buda-Pest*²

...Buda-Pest: a király; Mária Terézia; a kék Duna; paprika, tokaji bor...; és egy régi *zarzuela*, ami beragyogta gyermekéveimet, a *Los Madgyares*, melyben egy kórus énekli:

Rajta, urak,
a budai vásárra,
mert ma van a napja
adásnak, vételnek.

És a mutatós, sujtásos-paszományos ruhák és a laikus testvér a kolostorban:

Ego sum, ego sum
a laikus testvér a kolostorban.

Ego sum, sőt
harangozó meg sekrestyés...

Elbűvölt a különös város vagy inkább a pompás hidakkal egyesített két város: légköre, virágai, sétányai, elegáns és modern negyede, ahol szinte valamennyi épület az art nouveau vagy a szecesszió stílusában készült, jövedelmező gazdaságok és „puszták” magnásainak és tulajdonosainak különös palotái.

Gyönyörűség sétálni a királyi várban, palotái és zöldjei között, a lüktető folyó kék vize mentén. Vannak itt ragyogó épületek, mint a pompás Parlament, mely tükröződik a Dunán, széles terek, utcák és utak, de főleg a világ legszebb asszonyai miatt tűnik e tájék földi paradicsomnak. Ó, minden országnak vannak elbűvölő helyei és szép asszonyai, de a szerelem és a szépség városa, higgyék el nekem, Bu-

² In: Rubén DARÍO: *Tierras solares, Volumen III de las obras completas*, Madrid, Mundo Latino, 1917, 247–250.

da-Pest. Van egy hely Pest városának peremén, amit Ósbudavárnak hívnak: kert, sétány, éjjeli vásár tele látványossággal, kis színházak, mindenféle árusok bódéi, fénylő paloták, virágok, finom illatok, nemzeti zenék, festői viseletek; a szépségek olyan tárházát láttam ott, ami magát Salamon királyt is tűnődővé és álmodozóvá tenné, aki, tudjuk, kitűnő ízléssel bírt.

A nemzeti gyász egy pillanata, vagyis több mint gyász: dicsőítés, apoteózis. Jókai halála. Átitatva ennek a lenyűgöző városnak a bűvöletével – részt vettem a költő, regényíró, a nemzet gondolkodójának temetésén. A felkoszorúzott gyászkocsik végighaladtak a nagy Andrássy úton, ahol a költő is lakott; a felvonulás ünnepélyes és fényűző volt; a ceremónián a kormány képviselői jelenlétükkel tisztelegtek az idős forradalmár emléke előtt; díszes és festői katonai, egyetemi, címeres egyenruhák rendezett és szigorú menetben. És a gyászfátylakkal díszített erkélyekről figyelt az isteni arcú sokaság, csillogtak gyönyörű magyar szemei. E ragyogásban, a női szépség e csodája előtt, mikor az egyetemisták küldte, friss koszorúkkal díszített kocsi elhaladt, egy virágárusnál rózsacsokrot vettem, és távoli ország ismeretlen költőjeként, dobogó szívvel, a félelemtől megindultan én is áldoztam az idős Jókainak.

RECENZIO

SZENTE-VARGA MÓNKA

Horváth Emőke (szerk.): *Tanulmányok a Karib térségről*,
Budapest, KRE – L'Harmattan, 2016.

A Latin-Amerikával kapcsolatos kutatásokon belül jelentős, méreténél jóval nagyobb figyelmet kap egy mintegy 100 ezer négyzetkilométernyi, nagyjából 1200 km hosszúságú sziget. Vonzza a spanyol kutatókat, hiszen a spanyol koronához tartozott évszázadokon keresztül, sőt a latin-amerikai államok többségével ellentétben nem az 1820-as években, hanem csak a 19. század legvégén szakadt el az anyaországtól. Modernkori történelme a hidegháború mindkét blokkjának érdeklődését kivívta. Latin-amerikai specialisták szintén kutatják, többek között azon jellegzetességeit keresik, amelyek megegyeznek, vagy éppen különböznek más, régióbeli államoktól.

Kuba Magyarország számára is különleges. Forradalma, majd szocialista útra térése irányította a keleti blokk figyelmét a szubkontinensre, s teremtett lehetőséget Közép-Európában Latin-Amerika kutatásokra. Természetesen utóbbiakban kiemelkedő szerepet kapott maga a sziget, ugyanakkor rajta keresztül vezetett az út Amerika felé; tehát kapuként is működött, amelyen keresztül a szocialista országok rácsodálkozhattak Latin-Amerikára. 1990 után az érdeklődés megcsappant, s bár ekkor jelent meg például Anderle Ádám Kuba-monográfiája,¹ az általános tendencia az Európa felé, úgy is mondhatnánk, a befelé fordulás lett. Ezzel az iránnyal száll szembe, a részben korábbi kutatásokra alapozó és ezeket továbbépítő, részben pedig új területeket elemző *Tanulmányok a Karib térségről* könyv.

A tanulmánykötetben domináns helyet kapott Kuba, de a kötetben nemcsak Kubával, és nem is csak a Karib-szigetekkel kapcsolatos elemzések szerepelnek. A címben megjelenő Karib térséget a szerzők ugyanis a Karib-tengert körülölelő szigetvilágként és partvidékként határozzák meg, azaz benne foglaltatnak az Antillák mellett a közép-amerikai államok, illetve Mexikó, Kolumbia és Venezuela Karib-tengerrel határos vidékei. „A Karib-tenger a Mediterráneumra aszociálva egyfajta 'mare nostrum' formájában mint kultúrákat egyesítő beltenger jelenik meg.”²

A kötet első tanulmányát Torbágyi Péter készítette *Hispanizáció és amerikanizáció – a kultúrák geopolitikai barca* címmel. Az elemzés az aktuális trendekkel kezd, és az Amerikai Egyesült Államokban zajló hispanizációs folyamat méreteit vázolja fel röviden. Ezzel állítja szembe a múlt történéseit, s részletezi a Karib térségben a 18.

¹ ANDERLE Ádám: *Kuba története*, Budapest, Akkord, 2004.

² HORVÁTH Emőke: „Előszó”. In Horváth Emőke (szerk.): *Tanulmányok a Karib térségről*, Budapest, L'Harmattan, 2016, 9.

század végétől az 1920-as évekig lezajlott amerikanizációs törekvéseket, különös tekintettel az angol nyelv és kultúra, illetve az oktatás területére. Kitér a 19. század közepén virágzó *filibuster*-mozgalmakra³ és azok magyar kötődésére.⁴

Bár a tanulmány címe óhatatlanul felidézzi Samuel P. Huntington elméletét, *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című munkájára nem történik konkrét utalás. Sőt, az amerikai identitás változásait, benne a hispanizáció térnyerését boncolgató *Kik vagyunk mi?* könyvére sem. Ezekkel a Huntington írásokkal, továbbá Szilágyi István geopolitikai vizsgálataival tovább bővíthető, vagy akár folytatható is lehetne Torbágyi Péter elemzése.

Nagy Marcel írása „Az észnek nincs neme” *Eugenio María de Hostos, a latin-amerikai feminizmus előfutára* az oktatás területén kapcsolódik az első tanulmányhoz. A szerző a mayagüezi születésű jogász és pedagógus nőekkel, a nők társadalomban betöltött szerepével és tanítatásával kapcsolatos gondolatait gyűjtötte össze és vizsgálta. Az elemzési keret a 19. századi, a gyarmati kor végi, majd a függetlenedő Latin-Amerika társadalmá adja.⁵ „Hostos elfogadhatatlannak tartotta a férfiak nők feletti hatalmát, amit tágabb, latin-amerikai történeti kontextusban a gyarmattal hasonlított össze.”⁶ Hostos (1839–1903) abban a korban született, amikor Latin-Amerika nagy részében már független államok voltak, sőt megélte Kuba és Puerto Rico elszakadását is a spanyol koronától. Az, hogy a gyarmati rendszert – amelynek szétesését folyamatában tapasztalhatta meg – Hostos párhuzamba állította a patriarchális családi és társadalmi modellel, arra utal, hogy őszintén hitt abban, hogy utóbbi is el fog, el kell, hogy enyvésszen.

Nőtörténeti vonalon haladunk tovább, s jutunk el a kötet harmadik tanulmányához, Horváth Emőke *Nők a kubai forradalomban. Celia Sánchez alakja* írásához. „Amíg szinte bizonyos, hogy a világ bármely táján meg tudják nevezni a forradalom emblemikus férfi alakjait [írja a szerző], – Fidel Castro, Che Guevara és Camilo Cienfuegos hármasa közül legalább az első kettőt – addig nagy valószínűséggel egyetlen nő neve sem lenne ismerős a megkérdezettek számára, sőt az is kérdéses, hogy egyáltalán hallottak-e arról, hogy nők is résztvettek a kubai forradalomban. A forradalom női alakjai közül a résztvevők jeles négyes csoportja a férfiak ellen-

³ A filibuster angol-holland szó, eredetileg kalózt jelentett. A 19. században elsősorban azokra a fizetett fegyveresekre alkalmazták, akik az Amerikai Egyesült Államok annexiós és / vagy gazdasági igényeit szolgáló, ugyanakkor a washingtoni kormány által hivatalosan nem támogatott expedíciókban vettek részt Mexikóban, Közép-Amerikában vagy a Karib-szigeteken.

⁴ Utóbbiakról részletesebben a szerző könyveiben, TORBÁGYI Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*, Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2004, és Uő: *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt*, Szeged, SZTE, 2009.

⁵ Részletesebben, lásd TÓTH Ágnes: „Házasság és családi élet a spanyol gyarmati időszakban” és NAGY Marcel: „A férfi és isten között. A fehér nők a gyarmati korszak végén Latin-Amerikában”. In Csikós Zsuzsanna – Szilágyi Ágnes Judit (szerk.): *Románc és vértanúság. Nők a hispán világ történetében*, Szeged, Americana EBooks, 2015, 86-97 illetve 98-107.

⁶ NAGY Marcel: „<Az észnek nincs neme> Eugenio María de Hostos, a latin-amerikai feminizmus előfutára”. In Horváth Emőke (szerk.): *Tanulmányok a Karib térségről*, Budapest, L'Harmattan, 2016, 41.

pontja – a női kvartett tagjai közé tartozik Celia Sánchez, Haydeé Santamaría, Melba Hernández és Vilma Espín.⁷ A tanulmány a történelmi háttér felvázolását és a kubai nőmozgalmak bemutatását követően általánosságban vizsgálja a nők szerepét a Július 26-a Mozgalomban és a Forradalomban, majd Celia Sánchez tevékenységére fókuszál. Az elemzés Sánchez utóéletével, és a személye körül kialakuló kultusszal zárul.

A tanulmány hiánypótló és egyedülálló, ugyanakkor illeszkedik abba a folyamatba, amely a magyarországi Latin-Amerika kutatásokban a nőtörténeti vonal megjelenését hozta a 21. században. Utóbbi természetesen szoros összefüggésben van a női kutatók számának növekedésével. Általánosságban elmondható, hogy a női hispanisták fő kutatási területe nem a nőtörténet. Mégis, sokan készítettek ilyen elemzéseket is (példának okáért Jancsó Katalin és Szilágyi Ágnes Judit).⁸ 2013-ban a Szegedi Tudományegyetem *Nők a hispán világ történetében* címmel rendezett tematikus konferenciát.⁹

A *Tanulmányok a Karib térségről* negyedik fejezete a *¡Viva la democracia! – Az illegálitásban szorult politikai erők együttműködési lehetőségei Kubában*. Szarka Evelin írása a jelenbe és részben a jövőbe kalauzolja az olvasót. Mi fog, mi történhet a szigetországban? Milyen forgatókönyvek léteznek a Castro testvérek utáni Kubával kapcsolat-

⁷ HORVÁTH Emőke: „Nők a kubai forradalomban. Celia Sánchez alakja”. In Horváth Emőke (szerk.): *Tanulmányok a Karib térségről*, Budapest, L'Harmattan, 2016, 43.

⁸ JANCÓS Katalin: „Dora Mayer en Amauta”. *Revista de la Facultad de Humanidades y Lenguas Modernas*, Universidad Ricardo Palma, 2012/15, 49–63; „Dora Mayer en Amauta”. *Cátedra Mariátegui*, Lima, I, 2012/4, <http://www.catedramariategui.com/articulos.html>; „La inmigración china en el Perú y la asianófila Dora Mayer”. *Americana: E-Journal of American Studies in Hungary*, XI, 2015/1; „A női nevelés kezdetei Peruban”. *Neveléstörténet*, 2009/3–4, 94–102; „A perui nők és az indiánkérdés a köztársasági korszakban”. In BERTA Tibor, CSIKÓS Zsuzsanna, FISCHER Ferenc, SZILÁGYI Ágnes Judit, SZILÁGYI István (szerk.) *Az identitás régi és új koordinátái: Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára*, Szeged – Budapest, Palatinus Kiadó, 2008, 95–101.

SZILÁGYI Ágnes Judit: „Nők helyzete, politika és feminizmus az elmúlt két évtizedben Latin-Amerikában”. *Eszmélet*, VC, 2012/ősz, 78–94.

⁹ Az elhangzott előadások bővített változatát lásd CSIKÓS Zsuzsanna – SZILÁGYI Ágnes Judit (szerk.): *Románc és vértanúság. Nők a hispán világ történetében*, Szeged, Americana EBooks, 2015. A kötetben 15 tanulmány olvasható, lásd KÉRI Katalin: „A nőtörténet historiográfiája a nőtörténet-írás története”, 1–37; CSIKÓS Zsuzsanna: „Malinche ábrázolások a kortárs hispán irodalomban”, 38–49; KÖKÉNY Andrea: „Asszonyok Texas korai történetében”, 50–59; TARI Adrienn: „Sofia Casanova – egy figyelemre méltó, mégis feledésbe merült életmű”, 60–71; JANCÓS Katalin: „Szürreális női világ – emigráns művészek Mexikóban”, 72–85; TÓTH Ágnes: „Házasság és családi élet a spanyol gyarmati időszakban”, 86–97; NAGY Marcel: „A férfi és isten között. A fehér nők a gyarmati korszak végén Latin-Amerikában”, 98–107; BODÓ Katalin: „Nők a mexikói Cristero háborúban”, 108–114; KATONA Eszter: „Federico García Lorca cigányrománcainak nőalakjai”, 115–128; ZALAI Anita: „Nők Franco börtöneiben”, 129–138; MAROSI ÁGNES: „Spanyol köztársasági emigráns nők Franciaországban (1939–1945)”, 139–148; LÉNÁRT András: „Anyák, szentek, királynők: A Franco-rendszer történelmi filmjeinek nőképe”, 149–160; SZENTE-VARGA Mónika: „A mexikói politikai élet női szereplői”, 161–172; BERTA Tibor: „A láthatatlan nő. Törekvések a nő társadalmi jelenlétének nyelvi megjelenítésére a mai Spanyolországban”, 173–180; SZILÁGYI Ágnes Judit: „Rózsaszín dagály, erotikus baloldal és anti-feminizmus – nők, politika, feminizmus az elmúlt két évtizedben Latin-Amerikában”, 181–189.

ban? Mik azok a politikai csoportosulások, amelyek formálhatják az állam jövőjét, s osztozhatnak majd a hatalomban? A téma rendkívül izgalmas, mind a térség iránt érdeklődőknek, mind a kutatóknak, s a tanulmány későbbi vizsgálódások kiindulópontjává válhat. Ennek kerékkötője viszont az aránylag kevés – Kubára vonatkozó – forrásmegjelölés. Továbbá, érdemes lett volna a kubai politikai erők grafikus összehasonlításánál ismertetni a módszert, amely az ábrázolt eredményre vezetett, és indokolni a csoportosulások eltérő távolságát a koordinátatengelyektől. Ez a cikk végén szereplő grafika értelmezhetőségét és felhasználhatóságát is nagyban növelte volna. Valószínűleg az említett hiányosságok részben arra vezethetők vissza, hogy a szöveg a szerző *Van-e kibívója a Castro-fivéreknek? Pártok, civilek és egyházak Kubában* doktori értekezésének¹⁰ két kiemelt fejezete, már a dolgozat kontextusa nélkül.

Kubával és részben a jelenlegi fejleményekkel folytatódik a tanulmánykötet, azonban ezeket Lénárt András írása – *A kubai film a politikai-társadalmi változások tükrében (2010–2015)* –, másik nézőpontból mutatja be. A filmművészet segítségével tárja eléink a kubai társadalom aktuális folyamatait; úgy, hogy közben mind a legújabb kubai filmekről, mind az általuk ábrázolt világról, illetve annak valósághoz való kapcsolatáról is olvashatunk. A szerző közel egy évtizede publikál filmes témában, elsősorban a hispanisztika területén. 2014-ben került kiadásra *A spanyol film a Franco-diktatúrában. Ideológia, propaganda, filmpolitika* című könyve.¹¹ A latin-amerikai témákat is kedveli, megjelentek többek között argentin, chilei és kubai vonatkozású illetve általános, a szubkontinens egészét vizsgáló cikkei is.¹²

A Mulatt istenek az afrokaribi vallási kultuszokban tanulmányt Dornbach Mária, az *Istenek levesestálban: az afrokubai santería* című könyv¹³ szerzője jegyzi. Jelen írásában az afroamerikai lakosság eredetének, a rabszolga-kereskedelem főbb vonásainak és a transzkulturáció folyamatának vázlatos ismertetése nyomán a joruba, bantu és fon eredetű vallási kultuszokat illetve az abakuá férfi titkos társaságot mutatja be. Írásában kitér a turizmus hatására, arra, hogy a vallási kultuszok és szertartások napjainkban hogyan változnak a Karib-térségben, különösen az egyre több látogató által felkeresett Kubában.

¹⁰ Pécs, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, 2014.

¹¹ Szeged, JATEPress Kiadó, 2014.

¹² Lásd, LÉNÁRT András: „A Harmadik Film országa – A mai argentin mozi”. *Filmvilág*, LIV, 2011/II, 20-23; „Un golpe de cine. La reacción cinematográfica a los sucesos de Chile de 1973”. In: Ferenc FISCHER, Domingo LILÓN, Máté DEÁK (szerk.): *Iberoamericana Quinqueeclesiensis*, XII, Pécs, Publikon Kiadó, 2014, 67-77; „A Comandante mozija – Új kubai filmek”. *Filmvilág*, LIV, 2011/5, 24-26; „Historias oficiales. Secuestro y robo de niños en las dictaduras latinoamericanas y su representación en el cine”. *Americana: E-Journal of American Studies in Hungary*, XI, 2015/I; „Latin-Amerika függetlenségének értelmezési keretei a filmművészetben”. *Filmszem: Filmelméleti és filmtörténeti online folyóirat*, V, 2015/2, 34-45; „El Tercer Cine. Observaciones húngaras sobre la evolución del cine latinoamericano”. In: FISCHER Ferenc, LILÓN, Domingo (szerk.): „La imagen de Hungría en Iberoamérica en el siglo XX”. *Iberoamericana Quinqueeclesiensis*, IX, Pécs, Publikon Kiadó, 2011, 225-233.

¹³ Budapest, Eötvös Kiadó, 2009.

Dornbach Mária az egyetlen szerző a kötetben, aki két tanulmánnyal is jelen van. A fentebb említett a néprajztudományhoz kapcsolódik, míg a másik, *Ember küzdj, de ne bízzál! Álvaro Mutis regényciklusa* című írás, irodalmi vonatkozású. Bepillantást nyerhetünk így nemcsak a témák, hanem a kutató sokszínűségébe is.

Álvaro Mutis (szül. 1923, Bogotá) Cervantes-díjas kolumbiai író és költő volt, aki pár éve, 2013-ban hunyt el. Verseiből, leveleiből és börtönnaplójából 2002-ben a *Nagyvilág*,¹⁴ 2013-ban pedig a *Műhely*¹⁵ közölt összeállítást. Hét részből álló regényciklusát Dobos Éva, Gajdos Zsuzsanna, Imreh András és Pál Ágnes fordították magyarra; a Noran Kiadó gondozásában jelent meg még a szerző életében *Maqroll, az Árbocmester nekibuzdulásai és hányattatásai* címmel két kötetben, 2008–2009-ben.¹⁶ Dornbach Mária elemzésében a sorozat ötödik részére, az *Amirbar* című regényre fókuszál, amit a regényciklus és Mutis életének koordinátájába ágyaz. Fejtegetései az egyeditől az univerzális felé tágnak. „Maqroll akkor is megállás nélkül mozog térben és időben, ha olykor látszólag mozdulatlan, mert olvasmányai és emlékei különböző helyekre és korokba repítik. Az úthoz/utazáshoz köthetően jönnek létre találkozások [...] a főhős és a legkülönbözőbb nemzetek fiai és eltérő társadalmi réteghez tartozó emberek között, ezáltal összekapcsolva a tér-idő dimenziót, a főhős mikrokozmoszt az egész világgal.”¹⁷ Tartalma alapján az *Ember küzdj, de ne bízzál!* írás akár a *Tanulmányok a Karib térségről* kötet befejező tanulmánya is lehetne. Sőt, valójában az is, hiszen az ezt követő bibliográfia már azt a keretet villantja fel, amelyben a kötet előtanulmányai elhelyezhetők; a korábbi kutatásokat, a háttérrel, amelyre a mai kutatók támaszkodhatnak.

Domingo Lilón nem irigylésre méltó feladatra, egyfajta *mission impossible*-re vállalkozott (*Bevezetés a magyarországi karibi tanulmányok bibliográfiájához 1960–2015 és Bibliográfia*). Az összeállítást elkészíteni rendkívül sok időt és energiát emészt fel, ugyanakkor az eredmény sosem tökéletes, mert óhatatlanul kimarad belőle valami. Amolyan sziszifuszi, avagy maqrolli küldetés ez. A hasonlatot folytatva, remélhetőleg az árbocmester történetéhez hasonlóan, ennek a bibliográfiának is lesz következő része.

Érdemes lenne bővíteni a listát az 1962-es kubai rakétaválságot feldolgozó tanulmányokkal (Békés Csaba, Fischer Ferenc, Glant Tibor, Kecskés Gusztáv, Kiss András és Valki László), ezek közül számos az ötvenedik évforduló apropóján jelent meg; az Amerikai Egyesült Államok Karib térségre vonatkozó külpolitikájával illetve a térségből érkező bevándorlással kapcsolatos elemzésekkel (Magyarics Tamás, Szabó Éva Eszter) és általánosságban a magyarországi amerikanisták karibi írásai-val (például Balogh Beatrix, Bényei Tamás és Venkovits Balázs).

¹⁴ SCHOLZ László (összeállítása): „Ha futni hallod a vizet”. *Nagyvilág*, XLVII, 2002/4.

¹⁵ „Álvaro Mutis és Elena Poniatowska naplói, levelei és írásai – Imreh András bevezetőjével”. *Műhely*, 2013/4, 3–16.

¹⁶ Recenziót írt róla, BÉNYEI Tamás: „Ex libris: Álvaro Mutis: Maqroll, az Árbocmester nekibuzdulásai és hányattatásai”. *Élet és irodalom*, LIII, 2009/7, 25.

¹⁷ DORNBACH Mária: „Ember küzdj, de ne bízzál! Álvaro Mutis regényciklusa”. In HORVÁTH Emőke (szerk.): *Tanulmányok a Karib térségről*, Budapest, L'Harmattan, 2016, 127.

A hispanisták és amerikanisták kutatásai részben, például a Karib térségben, átfedést mutatnak. Mindkét tudományterület gazdagodhat a másik eredményeinek felhasználásával. A közeledés és a közös érdeklődés jele, hogy az Amerikanisták Magyarországi Társaságának (HAAS) már több hispanista is tagja, s hogy 2016-ban Pécsen részint közösen, részint párhuzamosan került sor az éves ibér-amerikai és a kétévente megrendezésre kerülő HAAS konferenciára. Több szempontból is kívánatos lenne tehát az amerikanisták munkáinak láthatóbbá tétele a bibliográfiában.

Ki lehetne még egészíteni a jelenlegi listát biztonságpolitikai elemzésekkel (Szabó A. Ferenc, Szabó Máté Csaba); a prágai Károly Egyetem által kétévente szervezett Karib térséggel foglalkozó konferenciák – *Ibero-Americana Pragensia* kötetekben publikált – magyar hozzájárulásaival (Anderle Ádám, Sente-Varga Mónika), és a térséghez kapcsolódó olyan hazai vonatkozásokkal, mint a kubai vendégmunkások Magyarországon (Zalai Anita). Végül, de nem utolsósorban a bibliográfia terebélyesedhetne az abban már könyveikkel szereplő szerzők egyéb, általában rövidebb, de nem kevésbé izgalmas karibi írásaival (J. Nagy László és Kéri András).

Természetesen ez a javaslatokat tartalmazó felsorolás sem (lehet) teljes. S ez jó, ennek örülni kell, hiszen az ok a magyar szakemberekhez kötődő karibi kutatások gazdagsága és sokszínűsége. Utóbbiakra azonban még jobb példa maga a tanulmánykötet. Több tudományterület, a témák széles skálája és a kutatók különböző generációi mutatják meg magukat benne. Interdiszciplináris jellege és a feldolgozott témák folytán a latin-amerikai kutatásokban és a felsőoktatás terén is jól használható. Történész, irodalmár, politológus és nemzetközi tanulmányok szakon tanuló egyetemi hallgatók számára egyaránt érdekes lehet.

A könyv a hagyomány és újdonság izgalmas ötvözete, amit érdemes lenne folytatni. Szerencsére a szerzők szándéka is ez, a jelenlegi bemutatkozó kötetet a tervek szerint egy tematikus követné, *Diktátorok és diktatúrák a Karib térségben a XIX–XX. században* címmel.

ÉLŐ CSENGE–FÜZI IMOLA–MIKLÓS ESZTER–SZÉNÁSI RÉKA
–TÁBORI GÁBOR–TOMORI KITTI

Sepsi E.–Nagy J.–Vassányi M.–Kenyerer J., eds.,
Indigenous Perspectives of North America. A Collection of Studies.
Edited with the Assistance of J. Fülöp and J. W. Oberly. Cambridge
Scholars Publishing: Newcastle upon Tyne, 2014.

A Károli Gáspár Református Egyetem oktatóinak szerkesztésében és a Cambridge Scholars Publishing kiadásában tavaly megjelent terjedelmes tanulmánykötet bemutatja az észak-amerikai kontinens bennszülötteinek kultúráját, történelmét és társadalmi helyzetét. A szerzőgárda nemzetközi: a jeles kanadai, egyesült államokbeli és mexikói szerzők mellett az Észak-Amerika-kutatás sok ismert közép-kelet-európai és orosz kutatója szerepel. A kötetben szereplő mintegy ötven angol, francia és spanyol nyelven írott tanulmányból helyszűke miatt csak a fontos bevezető tanulmányokat és a szerkesztők írásait ismertetjük.

Az ökológiai tudás hagyományának fontos szerepére hívja fel a figyelmet Nathan Kowalsky a könyv első bevezető tanulmányában. Az ún. *Traditional Ecological Knowledge* (hagyományos ökológiai tudás, a későbbiekben TEK) több eszméje vitatott Kanadában, azonban számos érv szól a közösségben élő bennszülöttek gondolkodása mellett is, akik megalkották az „ökológiai tudás hagyományát”. Kowalsky szerint egy új modellre van szükségünk ahhoz, hogy megérthessük a bennszülöttek tudását, mivel mind a tudományos objektívizmus, mind a posztmodern relativizmus elutasítja a hagyomány nosztalgikus és inkohérens jellegét, amennyiben a hagyományt képtelenség lefordítani vagy reprezentálni a jelen bevett fogalmai körében. A TEK paradoxona abban rejlik, hogy a mezőgazdaság működése és logikája a TEK-en alapul, mégis megkérdőjelezi a primitívizmust. Kowalsky úgy gondolja, hogy a relativizmus és a romantikus felfogás között egy olyan középutat kell találni, amely nem lehetetleníti el a jelenlegi ökológiai *status quo* bírálatát. Álláspontja szerint a saját tézise is ellentmondásos amiatt, mert olyan hitelét veszített szavakkal dolgozott, mint a nemes vadember és a nosztalgia.

James W. Oberly a „GLIFWC: A Nagy Tavak Hal- és Vadvédelmi Bizottságának alapító és korai évei” című tanulmányában az amerikai indián törzsek vadászati és halászati jogait tárgyalja. Több indián törzs tagjai igen korán felkeresték az USA szövetségi bíróságát, és elérték, hogy részt vehessenek a halászatban és vadászatban az indián rezervátumokon kívül is. Az ezzel kapcsolatos szerződést 1800 és 1871 között írtak alá a törzsek tagjai és az USA. Halászatban és vadászatban kívül a törzsek létrehoztak gyógynövény-ültetvényeket, melyeknek a gyógyításon kívül gazdasági szerepe is volt. Ezek a lépések fontos szerepet játszottak az indián törzsek integrálásában.

A folyamat során két fontos szerv jött létre, melyek figyelemmel kísérik a törzsek életét. Az egyik az Észak-Nyugati Indián Halászati Bizottság, a másik a Nagy Tavak Indián Hal- és Vadvédelmi Bizottsága. Oberly kiemeli a *Chippewas*-törzs példáját, amely más őshonos néppel szerződést kötve politikai kapcsolatokra tett szert, valamint földterületekhez jutott. A szerződéses politika előnye az is, hogy nem kell külső szerveket bevonni a törzsek közötti konfliktusok elsimításába. A szerző bemutatja a törzsek változását és a vadvédelmi bizottságok történetét, valamint a törzsek környező területekhez (Kanada és a Nagy Tavak környéki amerikai régió) való viszonyát egészen napjainkig.

Az évente kétszer, kisebbségi szerzők szerkesztésében (pl. Howard Adams, Beth Cuthand, Daniel David Moses és Tira Joes) megjelenő, kétnyelvű OBEMA-sorozat főszerkesztője, Hartmut Lutz „Aboriginal Literatures in Canada: Multiculturalism and Fourth World Decolonization” című tanulmánya a kanadai őslakos irodalomról, a multikulturalizmusról és az ún. negyedik világ dekolonizációjáról szól. Kanada az európaiak megérkezése előtt is multikulturális terület volt. A tanulmány az őslakói létet (indigeneitás) és annak irodalmát vizsgálja, amelyet a közelmúltban fedezett fel a kutatás. A tanulmány három részből áll. Az első megmagyarázza a címben használt terminológiát és az ezekhez kapcsolódó fogalmakat. A második részben a kanadai őslakos irodalom történelmi fejlődését vizsgálja a szerző, szembeállítva azt a kormány politikai nézeteivel és a tudományos megközelítésekkel. A harmadik és egyben utolsó rész rövid részleteket mutat be a kortárs őslakos költészetéből és prózairodalmából. A bennszülött értelmiségieknek meg kellett küzdeniük azért, hogy kidolgozzák saját kritikai szemléletüket, majd fokozatosan publikálták az őslakos szerzők által bennszülött nyelveken írott szövegeket.

A gyarmati rendszer felbomlása után a „negyedik világ” népének irodalmában változások következtek be. A „visszaírásból” és az „otthonírásból” a „továbbírás-hoz” érkeztek, ami radikálisan új távlatokat nyitott az irodalomtörténeti elemzésekhez. Olvashatunk az *inukokról* (eszkimók), akik ugyanannak a nyelvnek különböző dialektusait beszélik. A tanulmányból megtudhatjuk azt is, hogy a meszticek a harmadik őslakos etnikai csoport Kanadában, és hogy a nyelvükben, a *mitchif*-ben a francia és az algonkin nyelv elemei keverednek.

Kanadában fontos a multikulturalizmus, elengedhetetlen a megfelelő kommunikáció és több nyelv ismerete, mert minél több nyelvet ismer az ember, annál több kultúrát fedezhet fel. Az őslakos irodalom jórészt angol nyelven született, de több fontos szöveg francia nyelven íródott, valamint használják az *inuktitut*-ot, a *cree*-t, az *ojibway*-t, valamint a *mitchif* nyelvet is. Időnként megjelennek kétnyelvű vagy akár háromnyelvű összeállítások is. Fontos, hogy egy adott csoport, kisebbség kialakítsa a saját írott irodalmát, főképp a saját népcsoportjukból kivált szerzőkkel, és hogy az ezeket elemző tanulmányok eljussanak az egyetemekre, értelmiségi körökbe.

Számos konfliktus és félreértés megszűnhet, ha az ember megfelelő módon tájékozódik egy adott kisebbségről. Az 1980-as évek végére az őslakos szerzők minden

irodalmi műfajban publikáltak, de ezek az írások nagyrészt ismeretlenek maradtak, irodalmon kívül azonban már egyetemen is tanítják őket.

Ezt a tanulmányt mindenkinek ajánlhatjuk, hiszen a kanadai őslakosok értelmiségi közösségének kialakulása nemcsak azok számára lehet érdekes, akik konkrétan a téma iránt érdeklődnek, hanem több kisebbség számára példa lehet, hogyan válhat ki egy őslakos kisebbségi körből egy értelmiségi csoport, és ez hogyan segíthet abban, hogy különböző jogokat vívjanak ki maguknak, és megfelelő módon informálják a társadalmat saját életmódjukról.

Brian Ebel cikkében bemutatja Kanada nyelvi sokszínűségét. A hivatalos adatok szerint Kanadában 1,3 millió őslakos 60 különböző nyelvet vagy nyelvjárást használ, amelyek 12 különböző nyelvcsaládba sorolhatóak. Több, őslakosok által beszélt nyelvet is az eltűnés veszélye fenyeget. Ennek a problémának az egyik legfőbb oka az, hogy a elmúlt századokban több nyelvész is primitív nyelvnek tartott néhány, az őslakosok által használt nyelvet, nyelvjárást, holott a legtöbb bennszülött nyelvre a mély komplexitás jellemző, s az ilyen szintű összetettség sem az angolban, sem a franciában, vagyis Kanada fő nyelveiben sem található meg. E nyelvfelfogás vezetett a másik fő problémához: azoknál a családoknál, ahol az őslakosok által használt nyelvet elhanyagolva angolul és franciául beszéltek, statisztikailag kimutatható, hogy az ősnyelvek 1–2 generáció alatt teljesen eltűntek. Ezen problémák orvosolására komoly állami törekvések bontakoztak ki az 1990-es évek végén, hogy megőrizték és tanítsák az őslakosok által beszélt nyelveket nemcsak iskolai szinten, hanem különböző rendezvények keretein belül is. Létrehoztak bennszülött nyelvű TV- és rádióadókat, melyek célja kulturálisan releváns műsorok készítése, valamint a helyi nyelvjárások népszerűsítése. Ebel szerint a kanadai őslakos nyelvek fontossága vitathatatlan abban a tekintetben is, hogy így lehet megőrizni egy népcsoport identitását, de hangsúlyozza, hogy minden igyekezet ellenére Kanadában mind a mai napig több, őslakosok által beszélt nyelv is veszélyben van.

Augustín Cadena tanulmányában a mexikói őslakosok világának irodalmi ábrázolását és interpretációját vizsgálja a 20. században. A kérdés aktuális, hiszen Mexikó teljes lakosságának közel 10%-át indiánok, 70%-át pedig az őslakosok és a meszticek együttesen teszik ki. Az együttélés XX. században is jelenlévő ambivalenciája végigkövethető az irodalomban; egyszerre jelenik meg a „dicső” azték múlt és a barbárság motívuma. A néprajzi valóság és az irodalmi fikció közti határok lassan összemosódnak. A tanulmány részletesen bemutatja a mexikói irodalom őslakossággal kapcsolatos és az őslakosok közül származó írókkal szemben tanúsított hozzáállását, szerzők és műveik mentén. Végigköveti az irányzatok alakulását: 1. a mexikói irodalomból kiválnak az őslakossággal foglalkozó néprajzi írások; 2. 1937-ben elsőként angolra fordítva kiadják Gregorio López realista regényét az indiánokról; 3. a következő generáció kiemelkedő alakjaként megjelenik Rosario Castellanos, aki műveiben saját tapasztalataiból merítve tud hiteles képet adni egy kisebbség életéről. Amint társadalmi integráltságuk javul, az 1960-as évekre úgy kapnak egyre inkább teret az indián hagyományok felkutatásával, életükkel és hely-

zetükkel foglalkozó írások, valamint az indián írók maguk is, mint például Juana Karen Peñate és Ruperta Bautista Vázquez. A XXI. századra a stílusok és műfajok sokféleségében újra megerősödni látszik az érdeklődés és a kirekesztés kettőssége. Ezen folyamatokat és fontos alakjait mutatja be a szerző, elemezve hatásukat egymásra és az indiánokról kialakult képre.

Kenyeres János cikkének központi témája a kanadai őslakosság kultúrájának hatása a modern kori Kanada kultúrájára, legfőképp 18–20. századi művészetére. Az írás hangsúlyozza, hogy az *indigenous*, vagyis őslakos kultúra mindig is hatással volt arra, amit ma kanadai kultúrának nevezünk. Részletezi továbbá, hogyan kezelték a telepesek az őslakók kultúráját, mik a különbségek és a hasonlóságok a telepesek és az őslakosok művészetében, valamint azt is, hogy melyek azok a fontos pontok, amelyeken a leginkább hatottak egymás kultúrájára. Kenyeres megemlíti azt a komoly problémát is, hogy a kanadai őslakosság művészetét nagyon sokáig az európai kultúra szemszögéből próbálták megismerni és vizsgálni, s hogy csak a 20. század utolsó felében kezdték önálló kultúraként értelmezni. Az elmúlt években a multikulturalizmusnak köszönhetően az őslakos művészek, írók, költők és média-szereplők egyre ismertebbekké váltak Kanadában. Céljuk pedig az volt, hogy újra megismerjék és megismertessék másokkal saját kultúrájukat. Az elmúlt néhány évtizedben ugyanis nőtt az őslakos kultúra iránti érdeklődés a nem őslakos művészek körében, és ennek következtében a bennszülött kultúra fenntartása és fennmaradása nemzeti kérdéssé vált.

Bánhegyi Mátyás és Nagy Judit „A Cultural Reader on Aboriginal Perspectives in Canada” című tanulmánya egy 36 egységből álló, a kanadai őslakos kultúrát bemutató tankönyvről szól, ami bemutatja a kultúra összetettségét, nehézségeit, illetve a nyelv összefüggését a kultúrával. A tankönyv az iskolai használatához a tanárok számára tartalmaz egy jegyzetet, amelyben különböző segítségek, szempontok, megoldókulcsok, háttérinformációk, források és weboldalak találhatóak. A tankönyv egy projekt eredménye, melynek célja az volt, hogy a szerzők bemutassák, hogy a kulturális különbségek ellenére a sokszínű kanadai kultúra megismertethető az általános iskola felső osztályaiban, középiskolákban és egyetemeken.

A tanulmányban többek között arról is olvashatunk, hogy ez a saját tervezésű tankönyv azért használható jól, mert közelebb hozza ezt a témakört az angolt mint idegen nyelvet beszélni tudó, illetve a kanadai őslakosok kultúrájáról keveset tudó közönség számára. Kramsch elmélete szerint a kultúra és a nyelv elválaszthatatlan egymástól, és egy dimenzióban kell őket vizsgálni. Gondoljunk csak arra, hogy a nyelv a kommunikáció segítője és fő médiuma, valamint a kulturális kódok és szabályok közvetítője. Ez a tankönyv különösen az általános iskola felső osztályában tanulókat, illetve a középiskolásokat és a tanárokat célozza meg, hetedik osztálytól tizenkettedik osztályig. A szerzők olyan témaköröket választottak ki a tankönyvben, amelyek a kanadai őslakosok kultúrájának egyediségét és sokszínűségét mutatják be, amilyen például a bennszülött identitás, életmód és a társadalmi kérdések. A könyvben többféle feladat található, például igaz-hamis, összekötős vagy kiegészítő feladatok. Vannak

olyanok is, ahol egy-egy témakörrel kell beszélgetni, hasonlóságokat és különbözőségeket találni, ami segíti az angol nyelv gyakorlását. A feladatok egy részében a diákoknak a sokszínű *online* médiát kell használniuk különféle információk gyűjtésére.

A tankönyv tehát kiválóan használható a nyelvtanításban, a kanadai őslakosok kultúrája és általában a kultúra tanítására. Diákokhoz közelálló feladatokat tartalmaz, így többek között olvashatunk az inuit étrendről néhány recept-ötlettel. Ajánlom ezt a tanulmányt mindazoknak, akik kicsit közelebb akarnak kerülni a kanadai őslakosok kultúrájához, valamint azoknak, akik ezzel együtt az angol nyelvet is gyakorolni szeretnék.

Vassányi Miklós „Arctic America through Medieval European Eyes: North-East America in the Old Icelandic annals and Greenland Deeds” című tanulmánya óizlandi évkönyveket és kora újkori, Grönlanddal kapcsolatos okiratokat elemez. Az írás célja, hogy – Észak-Amerika prekolumbiánus felfedezésének tárgyalása után – bemutassa a grönlandi norvég kolónia életét és kultúráját az érett középkor folyamán, egészen a norvég lakosság XV. századi eltűnéséig. Ebben a bemutatásban külön hangsúlyt kapnak a Grönlanddal való kapcsolattartás, tengeri közlekedés, illetve a norvég lakosság kapcsolatai az inuit őslakosokkal. A vizsgálódás eredménye az, hogy Grönland egyházi és gazdasági okokból is fontos hely volt Izland számára, és hogy a két sziget a XV. század elejéig viszonylag élénk kapcsolatban állt egymással. A kapcsolatok azonban valamikor 1510 és 1520 között megszakadtak, és Észak-Európa ezután csak annyit tudott Grönlandról, hogy ez a sziget létezik, de azt nem, hogy pontosan hol van. Grönland (dán) újfelfedezésére ugyanis a XVII. század első évtizedéig kellett várni. A tanulmányt a középkori grönlandi püspökök listája és részletes bibliográfia egészítik ki.

A „L'inconscient littéraire québécois et hongrois ou les droits linguistiques au Canada et en Europe Centrale” című tanulmányban Sepsi Enikő és Pákozdi Csaba a kollektív tudatalatti szerepét vizsgálta a quebeci, illetve a közép-európai irodalomban. E két kultúra közötti eltérést a nyelvi kultúrák különbözősége okozza: Kanadában a francia nyelv ugyanolyan mértékben elfogadott hivatalos nyelvként szerepel, mint az angol. Ennek oka, hogy quebeci frankofónok nagy többségben vannak e tartományban, még annak ellenére is, hogy a nemzeti skálán kisebbségként szerepelnek. Kelet-Közép-Európában – leginkább Szlovákiában és Romániában, valamint az 1920. évi trianoni békeszerződés után Magyarországtól elcsatolt területeken – viszont egyes városokban a többség anyanyelve a magyar, azonban ezt a többség nem fogadja el hivatalos nyelvként, mivel a nemzeti rátán vizsgálva a magyar származásúak kisebbségként szerepelnek. A tanulmány több irodalmi művön keresztül vizsgálja, hogy a nyelvnek milyen fontos szerep jut, és mennyire meghatározó az egyén tudatalattijában. A szerzők így bizonyítják a nyelv elsőrendű fontosságát az adott területeken.

A háromnyelvű tanulmánykötet a mai Észak-Amerika-kutatás jelentős összefoglalása, a felsőfokú oktatás mellett a szakma és a nagyközönség érdeklődésére is számot tarthat.

BESZÁMOLÓ

BAKOS ÁRON

**Beszámoló a II. Latin-Amerika Szimpóziumról
KRE BTK, Budapest, 2015. október 30.**

A Károli Gáspár Református Egyetem interdiszciplináris Latin-Amerika Kutatócsoportja második alkalommal mutatkozott be tudományos szimpózium keretében. Az eseményt Kurucz György, az intézmény dékánhelyettese nyitotta meg.

A köszöntőt követően Josá Antonio Sánchez Román vendégelőadó tartotta meg díszelőadását. Nagy ívű történeti áttekintése során bemutatta a függetlenné vált dél-amerikai országok politikai útkeresésének főbb állomásait, elemezte a kontinens változó nemzetközi megítélését, Latin-Amerika országainak Népszövetségen belüli politikai helyzetét és tevékenységét a két világháború közötti időszakkal bezárólag.

Semsey Viktória Gabriel Carrasco argentin statisztikus kötetbe fűzött úti leveleit ismertette, elsősorban azok kortörténeti vonatkozásait tárgyalva. Az előadó Carrasco életpályájának rövid felvázolása után az 1899-es világkiállításra Európába érkező, a kontinens körutazást tevő Carrasco Latin-Amerika és Európa eltérő viszonyaival kapcsolatos megfigyeléseire tért ki. Az előadó emellett érintette Carrascónak a migráció szabályozásáról kialakított álláspontját, a világkiállítással kapcsolatos impresszióit, hazánkról tett rövid megjegyzését, valamint az utazásról és a statisztika műveléséről vallott felfogását.

A következő előadás a római katolikus egyház változó viszonyait ismertette az 1959-es forradalom utáni Kubában. A történelmi áttekintés keretében Horváth Emőke a fontosabb eseménytörténeti fordulópontok mentén elemezte egyház és állam radikálisan átalakuló viszonyát. Mint rámutatott, Batista rendszerének bukását követő időszakot hamarosan a kölcsönös bizalmatlanság periódusa követte. A kommunista-ellenes egyházi körlevelekkel, az állami média egyházellenes kampányával, a papok letartóztatásával meginduló folyamat végül a Disznó-öbölbeli fiaszkóval tetőzött: a három pap részvétele jó ürügyként szolgált az egyháziak kollektív megbüntetésére, bebörtönzésükre, száműzésükre.

A kávészünetet követően Bánki Éva Balassi Bálint *Szép magyar komédiájáról* tartott előadást. Elemzésének középpontjában az írói szándék és a Latin-Amerikára vonatkozó utalások értelmezése állt. Bánki Éva elsősorban a hódító fogalmán és alakján keresztül ragadta meg témáját, és elemezte többek között „Cortes Ferdinandus” megemléztetését a prologusban. Mint kifejtette, Balassi költői hitvallásában a szerelmi költészet és a fordítás politikai aktus, társadalmi forradalom, egyfajta hódítás. Az előadó emellett a mű szellemtörténeti háttérre is kitekintett, valamint kitért azokra a forrásokra, útleírásokra, melyekből Balassi feltételezhetően tájékozódhatott.

Imrei Andrea a fordításában 2013-ban, eredeti nyelven 2010-ben megjelent *Nők országa* (*El país de las mujeres*) című kötet kapcsán beszélt a feminista mozgalmakról. A politikai pamfletként is felfogható ironikus regény szerzőjének, Gioconda Belli életútjának és a regény cselekményének felvázolását követően a nőmozgalmak történetét ismertette, különös tekintettel annak dél-amerikai sajátosságaira. Mindezek tükrében azt tárgyalta, hogy a regény gondolatiságát tekintve a feminizmus mely ágához köthető, Belli milyen mozgalmi ideálképeket ültetett át írásába, valamint azt, hogy a nőiség mely jegyeire épül Belli kötetének utópisztikus politikai berendezkedése.

A program következő pontjaként Bubnó Hedvig ismertette Luis de Molina és Francisco Suárez munkásságát. Előadásában felvázolta a 16–17. század fontosabb szellemtörténeti, politikatörténeti folyamatait, a Spanyolországban jelentős filozófiai fellendülést hozó korszak jellegzetességeit, majd felrajzolta Francisco de Vitoria e két követőjének szellemi portréját, elemezte teológiai és jogi írásaikat. A salamancai iskola két kiemelkedő alkotójának írásaiból elsősorban a hatalomra és a kormányzásra, valamint a kolóniák lakóinak jogaira vonatkozó tételeket emelte ki, hangsúlyozva, hogy a népfelség elvének és az egyetemes emberi jogoknak a megfogalmazásai már e szerzőknél is megjelentek.

A szimpózium utolsó előadója, Vassányi Miklós két folyamatban lévő munkáját ismertette. Az első, a *Szellemhívók, áldozárok* című szöveggyűjtemény az azték, inka és inuit vallástörténet kiemelkedő, óizlandi, közép-francia, modern dán stb. nyelvű forrásait közli magyar fordításban, a szövegek elé fűzött kommentárokkal. Az előadó bemutatta az antológiában szereplő szerzőket és a kiválasztott szövegek tartalmát, valamint kitért azok vallástörténeti jelentőségére. A második, egyelőre félkész állapotban lévő kötet a bolíviai kecsua nyelvbe nyújt bevezetést. Mint megtudtuk, az angolul íródo nyelvkönyv az önálló tanulást teszi majd lehetővé, és elsősorban gyakorlati nyelvtudást kíván átadni a tanulóknak.

A szimpózium előadásait termékeny eszmecsere követte, megerősítve a rendezvény műhely-jellegét. Az előadások írott változata 2017-ben, az *Orpheus Noster* tematikus számában fog megjelenni.

FÜLÖP JÓZSEF – MÉSZÁROS MÁRTON – TÓTH DÓRA

**A KRE BTK-n lezárult a Nemzeti Tehetség Program
FKT M–2015/2016-os pályázata**

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara a Nemzeti Tehetség Program meghívásos pályázatán 2015-ben 4.000.000 Ft-ot nyert, melyet a kari tehetséggondozásra fordított. A projekt során 6 alprogramba 48 hallgató kapcsolódott be demonstrátorként.

A „Vallás és művészet” alprogramba (Művészettudományi és Szabadbölcsészeti Intézet, Tanárképző Központ) elsősorban olyan hallgatói tervek kerültek, amelyek a különféle vallások és egyes művészeti ágak kapcsolatait keresték. Az alprogramot Sepsi Enikő és Keserü Katalin vezették (a Tanárképző Központot Klemmné G. Zsuzsa képviselte).

Ugyancsak a Művészettudományi és Szabadbölcsészeti Intézethez tartozott a „Vallás és természettudomány” című alprogram, melyet Sarnyai Csaba Máté és Vassányi Miklós vezettek.

A Mirnics Zsuzsanna vezette Pszichológiai Tehetségműhely keretében négy demonstrátor hallgató dolgozott, akik rendszeres konzultációt folytattak témavezetőikkel. A 2016. április 26-án megrendezett tehetségnapon további nyolc végzős OTDK-résztvevő munkájának bemutatására került sor. A tudományos bizottságban négy oktató vett részt (Nyitrai Erika, Smohai Máté, Mirnics Zsuzsanna, Takács Szabolcs).

A Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet a Társadalomtudományi Intézettel együtt szerepelt; az alprogramvezetők Mészáros Márton és Albert Fruzsina voltak. A tehetségnapon az intézet oktatóinak, hallgatóinak és néhány külső meghívottnak a jelenlétében nemcsak az eredmények ismertetésére, hanem azok szélesebb körben való megvitatására is sor kerülhetett.

„Amerre a vizek folynak – Történelem, identitás, narratíva” címen a Gálffy László és Szemerey Márton vezette közös alprogramhoz csatlakoztak a Történettudományi Intézet és a Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézetének hallgatói. A történetshallgatók írásai részben a „víz és társadalom” témakörben születtek, amely tematikus keretet a Károli Történész Műhely hallgatói igyekeztek megtölteni kutatási eredményeikkel. A japanológus hallgatók érdekes kutatási eredményeiket a 2016. május 11-én megrendezett tehetségnap keretében mutatták be nyilvánosan. Referátumaikból élesen kirajzolódott Japán sokféle, a nemzeti identitást is mélyen meghatározó viszonya a vizekhez, rávilágítva a folyók, a tengerek és az óceán összetett szerepére.

A Német és Holland Nyelvű Kultúrák Intézetének alprogramját Fülöp József vezette. A Német Nyelv és Irodalom Tanszék, valamint a Néderlandisztika Tanszék hallgatói „A kultúra újraolvasásának formái” összefoglaló címen végeztek kutatóso-

kat egy-egy „újraolvasás” történeti-narratívaelméleti, irodalom- és kultúratudományi vonatkozásait szem előtt tartva. A tehetségnapon, műhelytalálkozó keretében, nyolc hallgató tartott referátumot, majd meghallgatták három vendégoktató plénumelőadását: Jelenits István a bölcsesség természetrajzát mutatta be bibliai és történelmi példák tükrében, Horváth Géza Luchino Visconti Halál Velencében-adaptációját elemezte nagy erudícióval, Reinhardt Melinda pedig az „út” metaforájának kultúrtörténeti és pszichológiai összefüggéseit vizsgálta.

A demonstrátorok személyre szabott kutatási tervükön fél évig dolgoztak választott témavezetőikkel. A kutatási prezentációt a projekt zárásaként alprogramonként megrendezett tehetségnapon mutatták be a diákok. A dolgozatokból *A szél fúj, alová akar* címmel kötetet adtunk ki a L'Harmattan Kiadóval közös kiadásban.

A kötet öt fejezetre osztva mutatja be az írásokat: Művészettudományi és Szabadbölcsészeti Intézet és Tanárképző Központ; Pszichológiai Intézet; Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet; Történettudományi Intézet és Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete; Német- és Holland Nyelvű Kultúrák Intézete. A kötet szerkesztői fiatal szakemberek: Fülöp József, Mészáros Márton és Tóth Dóra. A tanulmánykötetben feltüntettük az EMET, az EMMI és az NTP logóit.

Ezenkívül minden hallgató recenziót írt egy általa kiválasztott könyvről, és e recenziók jelentős része egyetemi folyóiratban (*Vallástudományi Szemle, Orpheus Noster*) jelenik meg. Fontos cél volt a kutatómunka módszertani és szakmai színvonalának emelése, a hallgatók körében való további népszerűsítése.

A résztvevő hallgatókat pályázat útján választottuk ki, tehát a program tehetségfelismeréssel, kiválasztással kezdődött. A kiválasztott hallgatók első kézből, tanári mentoraiktól ismerhették meg a bölcsészettudományok kutatási módszereit, intenzív egyéni és csoportos munkában mélyítették el ismereteiket, szakmai előadásokon vettek részt, továbbá rendszeresen konzultáltak témavezetőjükkel. A tudományos pályára való felkészülésüket első tanulmányuk közlésével is segítettük (amennyiben ezt a munka tudományos színvonala megengedte). A hat alprogram közös tanulmánykötete reprezentatív módon mutathatja fel a műhelymunkák eredményességét és az egyetemi tehetséggondozás fontosságát. A várható rövid távú eredmények között ezért az önálló, illetve csoportos kutatási tevékenységre irányuló hallgatói készség növekedése, az előadási és publikálási rutin megszerzése állt.

Öt alprogram tehetségnapját és a hozzájuk kapcsolódó szakmai programokat 2016. májusában Egyetemünk főépületében rendeztük meg, míg egy alprogram, a „Vallás és természettudomány” tehetségnapja vidéken, táborban valósult meg. Összesen nyolc tanszék és intézet közel ötven tehetséges hallgatója mutathatta be mentoroktatói támogatással készített kutatását.

Bizonyosak vagyunk benne, hogy a kari tehetséggondozást nagymértékben elősegítette a program!

PETŐ LÁSZLÓ–IZING MARCELL

Beszámoló a Losonczi Péter-emlékkonferenciáról

A Károli Gáspár Református Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem közös szervezésében jött létre a Losonczi Péter (1970–2015) emlékére rendezett két-napos konferencia, amely június 29-én és 30-án került megrendezésre. Az emlékkonferencia Vassányi Miklós Losonczi Péterről írott megemlékezésével kezdődött, amelyet a tavaly elhunyt filozófus édesanyjának köszöntő szavai követtek.

Losonczi Péter szakmai pályája az ELTE Bölcsészettudományi Karán kezdődött, ahol filozófia diplomát szerzett. A fenomenológia iránt érdeklődve Losonczi a Leuveni Katolikus Egyetemen folytatta tanulmányait, ahol 2004-ben doktori címet szerzett. Tanulmányai befejeztével visszatért Magyarországra, és több egyetemen is oktatott, köztük a Pannon Egyetemen mint adjunktus, és a Károli Gáspár Református Egyetemen is mint óraadó tanár. Családalapítás után azonban hamarosan visszatért Belgiumba, ahol élete hátralevő részének zömét töltötte.

A megemlékezések után a rendezvény első szekciója Kendeffy Gábor habilitált egyetemi docens moderálásával kezdődött. Az elhunytat jól ismerő előadók igyekeztek diszkurzív előadásokkal emlékezni Losonczi munkásságára, gyakran mintegy folytatva régebbi szakmai vitájukat.

Schmal Dániel, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója és a konferencia első előadója külön felhívta a hallgatóság figyelmét arra, hogy előadásának a témája Losonczival folytatott vitáinak eredménye, címe: „Az észlelés kérdése és a mechanikai filozófia határai”. Fejtegetése a tudatos és tudattalan cselekvés karteziánus megközelítésének problematikájával foglalkozott a cambridge-i platonisták érveit is felhozva, s bemutatva a korai modern kor egyik legismertebb filozófiai problémáját.

A következő előadást a Szegedi Tudományegyetem docense, Pavlovits Tamás tartotta Descartes harmadik elmélkedésével kapcsolatban. Ez az előadás is szorosán kapcsolódott Losonczi Péter életművéhez, mint az előadás elején kiderült. Losonczi és Schmal is behatóan foglalkozott a harmadik elmélkedéssel, amelyhez Pavlovits értelmezése is több gondolatébresztő megjegyzést fűzött hozzá. Descartes harmadik elmélkedése azért is érdekes, mert nem követi az azt megelőző elmélkedések gondolatmenetét. Pavlovits ennek okait feszegette előadásában.

A harmadik előadó, Szabó Imre Losonczi Péter évfolyamtársa volt az ELTE Bölcsészettudományi Karán, most pedig a Wekerle Sándor Üzleti Főiskola oktatója. Habár Szabó előadása a descartes-i elmefogalomról nem kapcsolódott közvetlenül Losonczi kutatásaihoz, a karteziánus diskurzus Losonczi szakterületéhez tartozott. Szabó az elme és a testi világ kapcsolatát mutatta be egy logikai párhuzam segítségével, amely a híres „*cogito*”-hoz vezetett.

Az első szekció utolsó előadója Erdei Ildikó, a KRE Hittudományi Karának doktorandája volt. „Csoda-e a gravitáció?” című előadása Newton gravitációelmé-

letének publikáció utáni visszhangjával foglalkozott. Leibniz például élesen bírálta Newton gondolatait, míg mások okkultista tanokra gyanakodtak. Végül a gravitációs erőt először csodának, később pedig már természeti erőnek fogadták el. Az előadó bemutatta Newton saját felfogását is a csodákról.

Az ebédszünetet követően Boros Gábor egyetemi tanár elnöklete alatt kezdődött meg az emlékkonferencia első napjának második szekciója. A második szekció előadásai politikaelméleti kérdéseket feszegettek többnyire idegen nyelven. Itt első előadó a KRE docense, Kendeffy Gábor volt, aki a spirituális kommunizmusról tartott előadást. Előadása azt a folyamatot volt hivatott bemutatni, hogy miképp fejlődött a *communio* és a *privata* kapcsolata a vallással és a filozófiával Szent Ágostontól kezdve Spinozán és Kanton keresztül Alasdair MacIntyre-ig.

Sárközy Miklós, a KRE Ókortörténeti és Történeti Segédtudományok Tanszékének vezetője egy iszlám eszkatologikus verseskötet ránk maradt verseinek elemzésével mutatta be a középkori Nizari Ismaili állam kapcsolatát a környező államokkal és az etnikumokkal (mongolokkal és türkökkel). Az előadás a versek alapján bemutatott történelmi figurák és események legitimitását is megvizsgálta. Az előadás érdekességei közé tartozott, hogy Sárközy eredeti nyelven olvasta fel a versrészleteket, melyeket később angolul értelmezett.

A szekció utolsó programpontja Hörcher Ferencnek, a PPKE tanárának „The Political Philosophy of the European Town: Althusius and Möser” című előadása volt. Hörcher – Losonczi Péterhez hasonlóan – maga is rendelkezik leuveni szakmai gyökerekkel, ezért azon felül, hogy értelmezte Althusius és Möser politikai állásfoglalását a városok vezetéséről és az állam működéséről, Leuven városának egyes részeit is bemutatta a hallgatóságnak. Mind Althusius, mind Möser aktívan részt vettek saját városaik vezetésében, ezért az előadás e gondolkodók városait mint esettanulmányokat vette alapul, hogy politikafilozófiai gondolatokat szemléltessen.

Az emlékkonferencia második napját Boros Gábor emlékező beszéde nyitotta meg. A megnyitót követték a III. szekció előadásai, melynek elnöke Pavlovits Tamás volt.

A szekció első előadása a lélek természetének kérdésével foglalkozott Arnobius munkásságában. Hamvas Endre előadását az *Adversus nationes* második könyvére építette, melynek segítségével részletesen kifejtette a lélek természetének arnobiusi jellemzőit. Arnobius művéből kiderül, hogy szerinte a lélek nem lehet Isten alkotása, hiszen az eredetileg egy semleges, köztes létező. Szintén kiemelte a lélek azon tulajdonságát, hogy az egyáltalán nem halhatatlan, de azzá válhat, ha megismeri Istent. Az előadás során a lélek természete mellett a szerző életére is kitért az előadó, így felidézve a korszak számos nagy gondolkodóját, filozófiai-teológiai irányvonalát és Arnobiusra gyakorolt hatásukat is.

Scheffer Kevin KRE szabadbölcsező hallgató előadásának témája Platón és Alkinoosz teológiai rendszerének összehasonlítása volt. Ez az előadás szintén az ókori filozófiai iskolákat állította középpontba. Az előadó szerint Platón filozófiai gondolatai óriási hatással voltak a filozófia fejlődésére, ennek egyik példája Alkinoosz

újplatonista rendszere, amely a platonista vonásokon kívül más irányzatok elméleteit is magába olvasztotta. A platonista filozófiai rendszerek egyik központi kérdése a világ keletkezése, működése, melyre azt a választ adják, hogy van egy alkotó, aki megformálta a világot, rendet teremtett a káoszból.

A szekció harmadik előadása angol nyelven hangzott el: „The Interpretation of Divine Bounty in St. Denys’ Theology in *De divinis nominibus* 4.” Vassányi Miklós előadásában a korai orthodox teológia egyik legérdekesebb alakjának, Ál-Areopagita Szent Dénesnek gondolati rendszerébe nyerhettünk bepillantást. Ál-Areopagita Szent Dénes valódi alakját a mai napig homály fedi, műveiről és gondolatairól azonban sokat tudunk.

A szekció utolsó előadása „A másság nem intellektualista megközelítése a középkorban?” címet viselte, előadója pedig Bakos Gergely, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola tanára volt. Az előadó Nicolaus Cusanus *De pace fidei* című művét használta fel előadásához. Az előadásban a mű szerzőjére és magára a műre is részletesen kitért az előadó, így megtudhattuk, hogy Cusanus élete során volt Brixen püspöke, bíboros, egyházjogász, diplomata, valamint a pápa bizalmasa is. Cusanus művéből világosan kiderül, hogy a XV–XVI. században a *religio* szó jelentése gyökeresen átalakult. Ennek egyik oka az iszlám volt, amelyet a szerző vallásként, nem pedig szektaként ír le. Cusanus szándéka az volt, hogy választ, és pedig keresztény választ adjon az oszmán agresszióra. Ennek a válasznak szerinte a békét kell megcéloznia, amennyiben szerinte a béke Jézus Krisztus személyes valósága.

Az ebédszünetet követően kezdődött a IV. szekció, melynek elnöke Bakos Gergely volt. A szekció első előadása Kant filozófiáját állította a középpontba, pontosabban azt, ahogyan a politika és a teológia hatott benne egymásra. Ferczek Ákos „Kant, politika, teológia” című előadásában a kantianus filozófia számos eleme helyett kapott, így bepillantást nyerhettünk a híres német filozófus gondolataiba a vallásról és a politikáról. Kant szerint a vallás és az egyház hatással vannak egymásra, amely hatás az emberre mint személyre is befolyást gyakorol. Az embernek mint személynek több szintjét különbözteti meg. Az első a személyi karakter szintje, amely jellemünk morális értékeiről tanúskodik. A második az emberi nem szintje, ez az, ami lehetővé teszi a személyi szintet, és aminek célja a társadalom előremozdítása. A népnek szerinte három célja van: üdvözülés, a javak biztonsága, az élet élvezete.

„A filozófus csak Jánossal tud közösséget vállalni.” Ezzel a mondattal lehet a legjobban megfogalmazni a következő előadás témáját, mely a páli és jánosi kereszténység közötti különbséget vizsgálta Fichte gondolati rendszerében. Hankovszky Tamás (PPKE) előadása a Lét és a Létezés fogalmakat hasonlította össze, melyek hangzásuk hasonlósága ellenére egyáltalán nem azonosak egymással. A Lét az élet, az abszolútum, az Isten; a Létezés (*Dasein*) pedig a tudat, a képzet, a tudás, a lét öntudata. Összefoglalva: a két fogalom olyan, mint egy olyan érme két oldala, amelynek csak az egyik oldalról nézve van két oldala.

A következő előadás címe „Felekezetiiség és politika a dualizmus kori Magyarországon” volt. Borbély Tamás (PPKE BTK doktorandusz) előadása azt vizsgálta,

hogy milyen hatással volt a vallás a társadalmi változásokra hazánkban 1867 és 1918 között. Miként XIX. századra, erre a korszakra is jellemző az egyre erősödő felekezetiesség, így az állam és a vallás viszonya megváltozott. Megjelent és elterjedt a polgári házasság és a szabad vallásgyakorlás; az emberek másként kezdenek viszonyulni a valláshoz és az egyházhoz. A korszak fenti változásait leginkább a Római Katolikus Egyház sérelmezte, amely veszített a társadalomra gyakorolt hatásából.

A IV. szekció utolsó előadásának témája a predestináció, pontosabban annak mai aktualitása volt. Borsi Attila (KRE BTK) előadása részletesen fejtette ki a predestináció múltbeli hatását és főbb jellemzőit. Üdvözlés vagy kárhozat? Talán ezzel az alternatívával lehet a legjobban szemléltetni az eleve elrendelés kérdését, amelyről a múltban éppúgy eltérő vélemények voltak, mint ma is. A predestináció elmélete Szent Páltól és Szent Ágostontól származik, akik szerint a kiválasztás alapjának semmi köze az emberi akarathoz vagy cselekedetekhez, csakis az üdvözlhet, aki hisz Istenben, és akit Ő választott ki.

Az V. szekciót Horváth Orsolya elnökölte (KRE BTK). Az első előadó Boros Gábor professzor (ELTE BTK) volt, aki Spinoza életéről és haláláról vallott felfogását tárgyalta „Az élet mint halál Spinozánál” címmel. Előadása szerint a filozófus sokat foglalkozott az élet és a halál gondolatával és azok jellemzőivel. A filozófus szerint a halál maga egy fizikailag megragadható fenomén, amely akkor áll be, ha a testben a mozgás és a nyugalom aránya megváltozik. Az ember életében a halálnak is el kell jönnie egyszer, mégis a szabad ember nem a halálra, hanem az életre gondol, arról elmélkedik. Spinoza szerint a halál nemcsak a test halálát jelenti, hanem a gyökereken megváltozott életet is.

Pokorni Anna Aliz (ELTE BTK doktoranda) előadása az orosz filozófia világába kalauzolt. Előadásának témája „A három kísértés” volt, amely az orosz filozófiát és a korabeli orosz világot is igyekezett bemutatni. Dosztojevszkij *A nagy inkvizítor* című szövege tökéletes példája annak, hogyan tükröződik vissza a művész társadalmába a művében. Ebben a Nagy inkvizítor testesíti meg a cári uralmat, amelynek egyik legfontosabb motívuma a népek feletti gyámkodás. A gyámság vagy gyámkodás itt azt jelenti, hogy az emberek lemondanak a szabadságukról a boldogságért. Teszik ezt úgy, hogy tudják, hogy a kettő nem zárja ki egymást, mind a kettő elérhető az ember számára.

Az emlékkonferencia utolsó előadója, Czeglédi András nem tudott jelen lenni, így előadását a szekció elnöke, Horváth Orsolya olvasta fel. Előadásának címe „A találkozás lehetősége és lehetetlensége: Buber és Kafka” volt, témája pedig e két személy egymásra gyakorolt hatása. Az előadást egyetlen kérdéskörre lehetne felépíteni: Mit jelentett Kafka számára a Buberrel való kapcsolata? Buber a bibliafordításával, filozófiai munkásságával és közéleti szerepvállalásával vált híressé, de Kafka viszonyulása Buberhez mindvégig ellentmondásos maradt.

Konferenciabeszámolónk végén szeretnénk örömről beszélni, hogy a KRE és az ELTE közös szervezésében valósulhatott meg a Losonczi Péterre emlékező konferencia.

International Conference

National Identity and Modernity 1870-1945 (Latin America – Southern Europe – Central Eastern Europe)

- Call for Papers -

Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary is organising an international conference entitled *National Identity and Modernity 1870-1945 (Latin America – Southern Europe – Central Eastern Europe)*. The Conference will be held in Budapest (Hungary) **between 5 and 7 April 2017**.

The theme of the Conference encompasses certain countries of the fringe zones of history during the late modern period in the Latin American, Southern European and Central Eastern European regions including Mexico, Cuba, Argentina, Brazil, Uruguay, Ecuador, Peru, Chile, Spain, Romania, Slovakia, Serbia, Croatia and Hungary. The period between 1870 and 1945 exhibited decisive and complex characteristics in the formation of national identities in the above regions with respect to the issues of nationalism, ethnic diversity, modernisation of the economy, regionalism, falling behind and catching up with other countries as well as tradition and innovation.

The organisers of this international Conference welcome papers in the fields of history, social sciences, literary and cultural studies that explore and present this complex topic and the contradictions it offers in a novel way and with a view to international perspectives. The foreseen three thematic sections will provide a meeting place for the three regions above. These meeting places and the fact that English will be the working language of the Conference will present ample opportunities for participants to get to know and compare the above countries in the given time period concerning the above-described topics as well as to explore in which ways national identity seems to have been formed along certain processes and at historical turning points.

Plenary speakers:

Széchényi, Ágnes literary historian (Hungarian Academy of Sciences, Institute for Literary Studies)

Otero, Hernán historian, demographic researcher (CONICET-UNCPBA, Member of the National Academy of History, Argentina)

Dupcsik, Csaba sociologist (KRE, Hungary)

Moreno Luzón, Javier historian (Complutense University of Madrid, Spain)

Stancu, Eugen historian, political scientist, (University of Bucharest, Romania)

Featured speaker:

Bubnó, Tamás church musician, conductor (Liszt Ferenc Academy, Hungary – St. Atanáz Greek Catholic Theological Institute)

Organiser:

Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary (KRE), Faculty of Humanities, Budapest (Hungary): Institute of History

Organising committee:

Semsey, Viktória, KRE, Institute of History

Dupcsik, Csaba, KRE, Institute of Social and Communication Sciences

Makkai, Béla, KRE, Institute of History

José Antonio Sánchez Roman, Complutense University, Faculty of Journalism, Department of History

Further information concerning participation at the Conference:

- length of papers: max. 20 minutes;
- conference language: **English**;
- 1-page-long abstract of the proposed papers (max. 350 words in length accompanied by a short /max. 150-word-long/ CV)

We plan to publish plenary talks and papers in a conference proceedings volume.

To express your intention to present at the Conference, please, send your CV and abstract to the following e-mail address not later than **31 October 2016**: nationalidentity2017@kre.hu

Based on the abstract submitted, you will be notified about the acceptance of your paper by 15 November 2016.

Payment of registration fee: between 16 November and 31 December 2016.

Registration fee: EUR 70 (excluding bank charges), or HUF 15,000 for Hungarian participants.

Payment of the total amount in EUR via bank transfer should be made to:

Beneficiary: Károli Gáspár University, H-1091 Budapest Kálvin tér 9. Hungary

Bank: OTP Bank Hungary

IBAN: HU42 1170 5008 2043 6034 0000 0000

Swift code: OTPVHUHB

In the details of payment section, please mention: “National Identity” and full name of participant and code 20400B180

For payment in Hungarian Forints, the following bank account number should be used:
11705008-20436034-00000000

Beneficiary: Károli Gáspár University, H-1091 Budapest Kálvin tér 9. Hungary

Bank: OTP Bank Hungary

In the details of payment section, please mention: “National Identity” and full name of participant and code 20400B180

Formai kéréseink szerzőinkhez

A szöveget Word formátumban, *docx* vagy *doc* kiterjesztéssel kérjük elektronikus úton megküldeni a következő címre: orpheusnoster@googlegroups.com. Általában maximum 1 szerzői ív (40 000 leütés szóközökkel, jegyzetekkel, bibliográfiával együtt) terjedelmű cikkeket várunk, de ennél jelentősen rövidebb cikk közlését is szívesen vállaljuk. Recenziók esetében a várt terjedelem körülbelül 5–10 000 leütés.

A szöveget a lehető legkevesebb formázással kérjük. A főszövegben használt alapbetűtípus 12 pontos Times New Roman legyen, a lábjegyzetben 10 pontos Times New Roman. Ha a szöveg különleges fontkészletet is igényel, kérjük csatolni a fontkészletet, valamint a cikket *pdf* formátumban is. A főszöveget sorkizártan, 1,5-es sortávolsággal, a bekezdések elején behúzás nélkül kérjük; a lábjegyzetet sorkizártan, szimpla sortávval.

Hivatkozásokat lábjegyzetben és nem végjegyzetben kérünk. Külön irodalomjegyzék, bibliográfia a tanulmány végén nem feltétlenül szükséges, de szívesen vesszük, különösen, ha egy szerzőtől több művet is idéznek. Ilyen esetben javasoljuk a jegyzetekben a szerző és évszám alapján történő rövid hivatkozást. Ha nincs külön irodalomjegyzék, az első alkalommal való idézést teljes formában kérjük, utána pedig szerző és évszám alapján történő rövid hivatkozással. Kérjük, az *i. m.* hivatkozást csak abban az esetben használják, ha az adott szerzőtől csak egy művet idéznek. Kereszthivatkozások ne legyenek.

A szerző vezetéknevét kiskapitálissal kérjük, folyóiratcikk, könyvfejezet címét idézőjelek között, normál betűvel, folyóirat, könyv címét dőlt betűvel.

Hivatkozások teljes lábjegyzetben:

– könyvek, könyvfejezetek esetében

SZERZŐ: *Cím*, Kötetszám, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

SZERZŐ: „Fejezetcím”. In Uő: *Könyvcím*, Kötetszám, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

– gyűjteményes kötetek és bennük megjelent írások esetében

SZERKESZTŐ – SZERKESZTŐ (szerk.): *Cím: Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám.

SZERZŐ: „Cím”. In Szerkesztő – Szerkesztő (szerk.): *Cím: Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

– folyóiratcikkek esetében

SZERZŐ: „Cím”. *Folyóirat címe*, Évfolyam római számmal, Évszám/Sorszám. Hivatkozott oldalak.

– heti- és napilapokban megjelent cikkek esetében
SZERZŐ: „Cím”. *Lap címe*, Évfolyam, Lap száma, Évszám. Hónap. Nap. Oldal-
szám.

Hivatkozások rövid lábjegyzetben:

– egy szerző egy művének használata esetén
SZERZŐ: i. m. Hivatkozott oldalak.

– egy szerző több művének használata esetén
SZERZŐ (Évszám): Hivatkozott oldalak.

– az előző lábjegyzetben hivatkozott irodalom másik szövegrésze esetében
Uo. Hivatkozott oldalak.

Minden esetben pontos irodalmi hivatkozást kérünk, megjelölve a kezdő és záró oldalszámot (tehát nem 23osqq. formában), a kettő között gondolatjellel [–]. Kérjük, az oldalszámot csak abban az esetben egyértelműsítsék p. (pp.) betűkkel, ha az idézett mű jellegéből (katalógus, képkötet) következően egyébként nem volna világos, hogy oldalszámról van szó. Internetes hivatkozások esetén kérjük ellenőrizni, hogy az idézett oldal elérhető-e még, s kérjük a hivatkozás, ill. az ellenőrzés dátumát is feltüntetni.

Kérjük, klasszikus auktorok idézésénél ne alkalmazzanak kiskapitálist. Az auktorok nevét és műveik címét lehet a szakmában bevett rövidítésekkel külön magyarázat nélkül alkalmazni. Tudományos közéletünkben kevésbé ismert folyóiratok, sorozatok, kézikönyvek címét vagy ne rövidítve írják, vagy az irodalomjegyzék (illetve ennek hiányában a cikk) végéhez csatoljanak rövidítésjegyzéket.

Az idegen nyelvű, latin betűs kifejezéseket és idézeteket kérjük dőlt betűvel szedni, a görög, héber, kopt és szír idézeteket a megfelelő betűvel (más nyelvű szövegeket is szívesen látunk eredeti írásmóddal). Kérjük, hogy ne külön görög, héber stb. betűkészletet használjanak, hanem unicode betűket (ha egyes ékezetes betűket az alapbetűtípussal nem tudnak létrehozni, Palatino Linotype betűt ajánlunk)! Dőlt betűs idézet elején és végén nem szükséges idézőjelet használni. Ha az idézet zárójelen belül szerepel, a zárójel is legyen dőlt.

A görög neveket a szerző szándéka szerint tudományos vagy magyaros (az Akadémiai Helyesírásnak megfelelő) átírásban, egy cikken belül következetesen kérjük. Kérjük, görög neveket – latin auktor idézését kivéve – ne írjanak át latinosan (pl. Achilles, Homerus).

Képek esetén a képaláírásokat a szöveg legvégén beszámozva kérjük megadni. A képeket ne ágyazzák be a dokumentumba, hanem külön képfájlban, a lehető leg-

nagyobb méretben és felbontásban (min. 1000×1000 pixel) küldjék, és a szövegben jelöljék meg, hová szerkesszük be azokat.

A tanulmányokhoz kérünk kb. 10–15 soros angol, német, francia, olasz vagy latin nyelvű rezümét a cikkel közös fájlban, a szöveg végén. Kérjük, hogy szerzőink nevük mellett adják meg a következő információkat: születési év; tudományos fokozat; a tudományág, melynek művelőjeként a „Számunk szerzői” rovatban szeretnék magukat azonosítani; oktatási-kutatási hely. Recenziók esetében a recenzeált mű minden könyvészeti adatát kérjük a cikk címében, ill. alcímében megadni.

A korrektúrát a Word *Eszközök* menüjének *Változások követése* gombja alatt a *Módosítások elfogadása vagy elvetése* lehetőségnél, az *Elfogadja*, ill. *Elveti* gombokkal az adott helyen jelezve kérjük vissza.

Guidelines for Our Authors

Authors should submit Word files (written in a recent version of MSWord) to the email address <orpheusnoster@googlegroups.com>. Articles and essays should not normally exceed 40 000 characters (including spaces, notes, and bibliography), however The Editorial Board welcomes much shorter manuscripts, too. Book reviews should be between 5000 and 10 000 characters in length.

The following general rules should be followed: text alignment is left and right justified (centered text); non-indented paragraphs; use as little formatting as possible, and italics where appropriate; do not add extra space between paragraphs; if using special fonts and characters, font file(s) and a copy of the manuscript in PDF format should be sent to the given email address. Main text: Times New Roman 12-point type; line spacing is 1.5. Footnotes: Times New Roman 10-point type; should not be separated by a full blank line; line spacing is single.

Use footnotes, not endnotes (i. e. eliminate from the main text unnecessary bibliographical data or parenthetical references to sources). Give complete bibliographical information the first time a work is referenced (opening and closing pages of an article, then the specific pages referred to, using the bare number only, no „p.” or „pp.”) and also give an individual footnote for each detail to be documented. Subsequent citations should use a short reference; decide on a standard or clear abbreviation for use after the first occurrence, but avoid complicated or ugly acronyms. The title of an article in journal or collection should be in single quotation marks. The title of a journal or book (including collections) should be in italics.

Cross-references should be avoided. References should not be necessarily gathered into a bibliography at the end of the manuscript. In that case the author's name and the year of publication should be given in the subsequent mentions (in footnotes only).

Manuscript references include the location of documents, description and folio. Online references should include URL and followed by the date accessed in square brackets.

Quotations should be given within single quotes (use double quotes only inside single quotes). Longer ones of more than three lines should be indented as a separate paragraph without quotes. Foreign-language texts in Roman type should be in italics. For non-Roman texts (Greek, Hebrew, Coptic, Syrian, etc.) use Unicode fonts.

Figures (tables, illustrations, photos and other artworks) should not be embedded in the text, but submitted separately in JP(E)G or TIF format; properly cropped line drawings should have a resolution of at least 600 dots per inch, greyscale and colour of at least 300 dots per inch at their final size. Colour figures should be supplied in CMYK (not RGB) colours.

A FOLYÓIRAT A KÖVETKEZŐ BOLTOKBAN KAPHATÓ

L'Harmattan Könyvesbolt

Írók Boltja

Gondolat Könyvesház

Párbeszéd Könyvesbolt

ELTE TTK-TÁTK Hallgatói Bolt

Budapesti Teleki Téka

Pécsi Antik Kft. Könyvesboltja (Szent István Könyvesbolt)

ELTE Eötvös Kiadó jegyzetboltjai

Nyitott Műhely

Megrendelhető az orpheusnoster@googlegroups.com címen.

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

BALATON PETRA

A háziipar „felfedezése” és jelentősége Székelyföldön a 19–20. század fordulóján

VARGA LÚJZA

Magyar csatlakozás a Nemzetek Szövetségéhez és a genfi magyar népszövetségi képviselőlet ebben vállalt szerepe

KOVÁCS DÁVID

Jászi Oszkár és a „hazafiság újrakeresztelése”

BERETZKY ÁGNES

Nemzet, nemzeti kisebbség és állam viszonya Csoóri Sándor írásaiban

KOSZTRABSZKY RÉKA

„Szép asszonyban a kétszáz éves ritkaság...” – Kolozsvári Papp László Vénasszony-történetei

NÁDASDI NÓRA

A rituális színház vallásfilozófiai alapjai – A „vadász figyelmének” jelentősége napjainkban

ORSOLYA HORVÁTH

Fiktion und Wirklichkeit in Thomas Bernhards *Der Untergeber* (Teil 2)

